

Министерство науки и высшего образования РФ
ФЕДЕРАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮДЖЕТНОЕ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
«КАБАРДИНО-БАЛКАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
им. Х.М. БЕРБЕКОВА»

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЙ ИНСТИТУТ

Кафедра кабардино-черкесского языка и литературы

Утверждаю

И.о. первого проректора – проректора по УР

ПРОГРАММА

**вступительных испытаний в магистратуру
по направлению 45.04.01 – «Филология»
Магистерская программа «Адыгская филология»**

Директор СГИ

М.С. Тамазов

Зав. кафедрой кабардино-черкесского
языка и литературы

Х.Т. Тимижев

Руководитель магистерской программы Н.Б. Бозиева

Нальчик - 2023

СОДЕРЖАНИЕ

1. Общие положения	3
2. Определение содержания вступительных испытаний	3
3. Требования, проверяемые в ходе государственного экзамена	3
3.1. Перечень основных учебных модулей (ОУМ) – дисциплин образовательной программы	4
3.2. Программы вступительного экзамена по основным учебным модулям и перечень вопросов, выносимых для проверки экзамена	5
3.2.1. Современный кабардино-черкесский язык.....	5
3.2.2. История кабардино-черкесской литературы	11
3.3. Методические рекомендации по проведению вступительного экзамена	44

1. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Формы и условия проведения вступительных испытаний определяются ученым советом высшего учебного заведения (факультета) и доводятся до сведения бакалавров не позднее чем за полгода до начала экзамена. Бакалавры обеспечиваются программами экзаменов, им создаются необходимые для подготовки условия, для желающих проводятся консультации.

Результаты вступительных испытаний определяются оценками «отлично», «хорошо», «удовлетворительно», «неудовлетворительно».

По результатам вступительных испытаний экзаменационная комиссия принимает решение о зачислении в магистратуру.

Программа вступительного экзамена включает ключевые теоретически и практически значимые вопросы по комплексам дисциплин, входящих в цикл общепрофессиональных дисциплин (ОПД) и дисциплин специализаций по направлению 45.03.01 – «Отечественная филология» (Кабардино-черкесский язык и литература).

2. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИСПЫТАНИЙ

Вступительный экзамен по отдельной дисциплине должен определять уровень усвоения бакалавром материала, предусмотренного учебной программой и охватывать все минимальное содержание данной дисциплины, установленное соответствующим государственным образовательным стандартом.

На вступительном экзамене по направлению бакалавры демонстрируют практическое владение кабардино-черкесским языком, историей языка, историей кабардино-черкесской литературы.

Ответ бакалавра должен подтвердить достаточно полное знание современного состояния языкоznания, литературоведения, а также происхождение и основные этапы развития кабардино-черкесской литературы; определить место кабардино-черкесского языка и кабардино-черкесской литературы в структуре гуманитарного знания, умение владеть методами и приемами анализа литературного произведения, ориентироваться в литературном процессе.

3. ТРЕБОВАНИЯ, ПРОВЕРЯЕМЫЕ В ХОДЕ ВСТУПИТЕЛЬНОГО ИСПЫТАНИЯ

Бакалавр должен подтвердить:

- владение текстами литературных произведений и иметь представление о литературном процессе, владение основными методами языкового анализа;
- умение анализировать язык произведения художественной литературы, произведения кабардино-черкесской литературы;
- знание литературы и фольклора в их историческом развитии и современном состоянии, в сопряжении с историей и культурой народа;

- понимание закономерностей литературного процесса, художественного значения литературного произведения в связи с общественной ситуацией и культурой той или иной эпохи, определять художественное своеобразие произведений и творчества писателя в целом;
- владение основными методами литературоведческого анализа;
- владение методами информационного поиска;
- знание истории, современного состояния и перспектив избранной специальности.

3.1. Перечень основных учебных модулей (ОУМ) – дисциплин образовательной программы

Программа вступительного экзамена по направлению 45.04.01 – «Филология», «Адыгская филология» включает в себя ключевые и практически значимые вопросы по комплексу специальных дисциплин специализации Госстандарта.

3.2. Программы вступительного экзамена по основным учебным модулям и перечень вопросов, выносимых для проверки экзамена

3.2.1. СОВРЕМЕННЫЙ КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКИЙ ЯЗЫК

1. Иберийскэ-кавказскэ бзэ гупыр, абы хыхъэ бзэхэр. Бзэхэр шаугуэшым къагъесэбэп историческэ-сравнительнэ методыр. Абхаз-адыгэ бзэ гупыр. Генеалогическэ, типологическэ классификацэхэм адыгэбзэм щиубыд увыпIэр.
2. Лексикологием иджыр, адыгэбзэхэр джа зерыхъуар. Адыгэбзэм и лекискэр. Адыгэбзэхэм я зэхуэдэ лексикэр, ададыгэбзэхэм къышыхъуа зэшхъяшыкIыныгъэхэр. Куэдрэ, машIэрэ къагъесэбэп псальэхэр, щIэуэ бзэм къыхыхъа псальэхэр, IэшIагъэм епха псальэхэр, диалектхэм, говорхэм къагъесэбэп псальэхэр, омонимхэр, синонимхэр, антонимхэр, фразеологизмхэр.
3. НэгъуэшIыбзэм къыхэкIыу адыгэбзэм къыхыхъа псальэхэр, абыхэм ягъуэта зэхъуэкIыныгъэхэр.
4. Лексикографием зэрызиужьар. Адыгэбзэм иIэ псальальэхэр, ахэр зерыхуа принципхэр. ЗэзыдзэкI псальальэхэр, орфографическэ псальальэхэр, псальэгъенуху, псальальэ къизэгъэзэкIа, тхакIуэм и бзэм теухуа псальальэ, толковэ псальальэ.
5. Адыгэбзэм и макъзешэхэр. Ахэр къыхэгъякIыним и тхыдэр. Макъзешэхэр зэрагуэш щIыкIэхэр: кIэшIхэр, укъуэдияхэр, къышыхъу щIыпIэр, къизэрыхъу щIыкIэр. Макъзешэхэр къышагъесэбэп увыпIэхэр. Абыхэм теухуауэ еплтыкIэ щIыпIэхэр.
6. Макъ дэкIуашэхэр. Система щIыпIэхэр (троечная система смычных и парная система спирантов). Зи закъуэ макъхэр, макъ пIытIахэр, Iупэр хъурей хъууэ къехъу макъхэр. Фонетическэ зэхъуэкIыныгъэхэр, ахэр къезышэр
7. Лъабжъэм и структурэм ехъэлIауэ щIыпIэ еплтыкIэхэр. Н.Ф. Яковлевым и еплтыкIээр. Г.В. Рогава и школыр лъабжъэм зэреплъыр. А. Койперс лъабжъэр къизэрыхигъякI щIыкIэр. Къумахуэ М. и еплтыкIээр.
8. Псалть элъекъыгъуэхэр, ахэр къизэрыхагъякI признакхэр. Зи щхъэ хущыт псальэ лъекъыгъуэхэр, зи щхъэ хущымыт псальэ лъекъыгъуэхэр. Адрий бзэхэм къащхъяшыкIыу адыгэбзэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр.
9. ЩIыпIэцIэм иIэ морфологическэ категориехэр. Цыху-мыцIыху классхэр, зэрагуэшыр, щхъэхуэныгъэ иIэхэр. Бжыгъэ категориер: закъуэ бжыгъэ, куэд бжыгъэ. Закъуэ бжыгъэм иту фIэкIа къамыгъесэбэпхэр. Куэд бжыгъэм иту фIэкIа къамыгъесэбэпхэр. «Презентатичнэ множество» жыхуаIэр, «общее число» жыхуаIэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр, падежхэр, падежхэм къагъэльягъуэр, падеж кIэуххэм я къежъапIэр, абыхэм теухуау щIыпIэ еплтыкIэхэр. Белджылы-мыбелджылы категорииер, ар склоненэм зэрепхар.
10. ПлъыфэцIэр, ар къизэрыхагъякIыр, абы теухуау щIыпIэ еплтыкIэхэр, щIытыкIэ къизэрыкI плъыфэцIэхэмрэ предметыр зыщищ къэзыгъэльягъуэ плъыфэцIэмрэ, зэрызэшхъяшыкIыр. Зэлъытыныгъэ степенир.
11. Зэраж, зэрагуэш, къутахуэ, кратнэ, зэрызэкIэлъыкIуэ бжыгъэцIэхэр.
12. БжэкIэм и системэ щIыпIэхэр: тIошIырыбжэ, пIшIырыбжэ, тIошIырыбжэ-пIшIырыбжэ. БжыгъэцIэхэр къизэрыхъур, зэхъуэкIыныгъэ яIэхэр.
13. Щхъэ цIэпапцIэхэр, абыхэм я склоненэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр.
14. Зыгъэльягъуэ цIэпапцIэхэм я мыхъэнэр, я склоненэм иIэ щхъэхуэныгъэхэр. ЗэрыупцIэ, еигъэ, относительнэ, зыгъэзэж, мыхъуныгъэ, белджылыншагъэ цIэпапцIэхэр, я склоненэр.
15. Глаголыр зи щхъэ хущыт псальэ лъекъыгъуэу зэрыщтыр, абы и мыхъэнэр, и грамматическэ щIытыкIэ нэхъяшхъэхэр. Глагол лъэIэсхэмрэ глагол лъэмIэсхэмрэ морфология и лъэнокъуэкIи синтаксис и лъэнокъуэкIи зэрызэшхъяшыкIыр. Зыщхъэ фIэкIа зимыIэ глагол лъэIэсхэр. Лабильнэ, стабильно конструкцэ зиIэ

- глаголхэр. ЩхыитI, щхыищ, зиIэ глаголхэр. ЩхыитI, щхыищ зиIэ глаголхэр лъэIэсу къышыкIуэмрэ лъэмьIэсу къышыкIуэмрэ. Иверсивнэ конструкцэ зиIэ глаголхэр. Динамическэ, статическэ глаголхэр зэрызэшхъэшыкIыр. Финитнэ – инфинитнэ глаголхэр, ахэр зэрызэшхъэшыкIыр Глагол зыгъэзэжхэр. Глаголыр щхъэкIэ, бжыгъэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Глаголым и зэманхэр. Наклоненэ категории.
16. Глаголхэм я къэхъукIэ нэхъышхъэхэр. Инфинитивыр, абы и формэр. Инфинитивыр щхъэкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур.
 17. ПричастиеkIэ зэджэр. Причастием глагол щытыкIи плъифэцIэ щытыкIи зэриIэр. Зылэжь причастиемрэ зэлэжь причастиемрэ зэрызэшхъэшыкIыр, абыхэм я къэхъукIэр. Обстоятельственнэ причастиехэм я къэхъукIэр. Причастиеr щхъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Причастиеr зэманкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Причастиеr падежкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Причастнэ оборотыр, ар псальэухам къизэрышыкIуэр. Причастием и синтаксическэ къалэнхэр.
 18. ДеепричастиеkIэ зэджэр. Деепричастиеr глагол формэу щIалтытэр. Наречием ешху деепричастием хэллыр. Деепричастиеr къизэрыхъур. Деепричастием и зэман формэхэр. Деепричастиеr щхъэкIэ, бжыгъэкIэ зэхъуэкIа зэрыхъур. Деепричастнэ оборотыр. Деепричастиеr псальэухам зэрыхэувэр.
 19. Наречием и мыхъэнэр, и синтаксическэ къалэнхэр. Я мыхъэнэ елъытакIэ наречиехэр зэрагуэш разрядхэр. Наречиехэр къизэрыхъур. Наречиер къизытекI псальэ лъэпкъыгъуэхэр. Наречиехэм я зэлъытыныгъэ степенхэр.
 20. Послелогхэр, союзхэр, частицэхэр зи щхъэ хущымыт псальэ лъэпкъыгъуэу щIалтытэр, къагъэльягъуэ мыхъэнкIэ послелогхэр зэрызэшхъэшыкIыр, ахэр зыщIыгъу псальэм епха зэрыхъур. Союзхэм я мыхъэнэр. Союзхэр зэрагуэшыр. Союз псальэхэр. Частицэхэм мыхъэнэ лIэужыгъуэ къизэрагъэльягъуэ.
 21. Междометиер псальэ лъэпкъыгъуэ щхъэхуэу зэрыштыр. Междометиехэм къагъэльягъуэ мыхъэнэхэр. Междометиехэм я тхыкIэр. Абыхэм я ужькIэ ягъэув нагыышхэр.
 22. Синтаксисымрэ пунктуацэмрэ. Синтаксисым иджыр. Синтаксисымрэ морфологиемрэ зэрызэпышыцIар. Псалть эзпхам яку дэль зэпышIэнныгъэхэр: зэкIуныгъэ, зегъэкIуныгъэ, егъэцIылIэнныгъэ. Сочинительнэ, подчинительнэ псальэ зэпхыкIэхэр. Псалть эзпхахэм яку дэль подчинительнэ зэпхыныгъэхэр къэгъэльягъуа зэрыхъу Iэмалхэмрэ щIыкIэхэмрэ.
 23. Псалтьэуха къизэрыкIуэм и синтаксис. Псалть эзпхамрэ псальэухамрэ зэрызэшхъэшыкIыр. Я мыхъэнкIэ псальэуха лIэужыгъуэхэр: зэраIуатэ, зэрыупшIэ, хэIэтыкIа. Я структурекIэ псальэуха лIэужыгъуэхэр. Пкъыгъуэ нэхъышхытIри зиIэ псальэухар. Псалтьэухам и пкъыгъуэ нэхъышхъэхэр. Подлежащэу псальэухам хэувэ псальэ лъэпкъыгъуэхэр. Сказуемэ лIэужыгъуэхэр.
 24. Псалтьэухам и пкъыгъуэ етIуанэхэр. Прямой дополненэмрэ косвеннэ дополненэмрэ. Определенэр зищIысыр, апхуэдэу псальэухам хэувэ псальэ лъэпкъыгъуэхэр. Приложенэ. Обстоятельствэхэр, ахэр сказуемэм епха зэрыхъур.
 25. Пкъыгъуэ нэхъышхъэу зы фIэкIа зимыIэ псальэухахэр: щхъэ белджылы зиIэ, щхъэ мыйбелджылы зиIэ, щхъэ зимыIэ, инфинитив псальэуха, цэIиIуэ псальэуха, эллиптическэ псальэуха, псальэуха иримыкъу.
 26. ЦIэ гъэпсыкIэмрэ причастнэ гъэпсыкIэмрэ зэрызэшхъэшыкIыр. Подлежащэм и формэм тещIыхъауэ псальэухам и конструкцэхэр (номинативнэ, эргативнэ, индефинитнэ, инверсивнэ). Псалтьэхэм псальэухам щаIэ зэкIэлъыкIуэкIэр (зэкIэлъыкIуэкIэ занщIэ, зэкIылъыкIуэкIэ зэблэгъэувыкIа). Осложнениэ псальэухахэр, ахэр гъэгугъуа зыщI компонентхэр.
 27. Пкъыгъуэ зэльэпкъэгъу зыхэт псальэухахэр: дополненэ зэльэпкъэгъухэр, подлежащэ зэльэпкъэгъухэр, сказуемэ зэльэпкъэгъухэр, обстоятельствэ зэльэпкъэгъухэр, определенэ зэльэпкъэгъухэр.

28. Пкъыгъуэ пышхъэхукIа зыхэт псальэухахэр. Определенэ пышхъэхукIа зыхэт псальэухахэр зэригуэшыжыр. Обстоятельствэ пышхъэхукIа зыхэт псальэухахэр зэригуэшыжыр.
29. Псалтьэуха зэхэльым и синтаксис. Псалтьэуха зэхэль лЭужьыгъуэхэр. Псалтьэуха зэхэль-зэгъусэкIэ зэджэр, ахэр зэпха зэрыхъу союзхэр. Псалтьэуха зэхэль-зэпхакIэ зэджэр. Псалтьэуха пажэмрэ псальэуха гуэдзэмрэ я зэпхыкIэр, ахэр зэрызэщхъэшыкIыр. Псалтьэуха гуэдзэу тIу е нэхъыбэ зыхэт псальэуха зэхэль-зэпхахэр. Союзыншэ псальэуха зэхэльхэр. Йыхъэ куэду зэхэт псальэуха зэхэльхэр: Йыхъэ куэду зэхэль псальэуха зэхэль-зэгъусэ, Йыхъэ куэду зэхэль псальэуха зэхэль-зэпхахэр, Йыхъэ куэд зиIэ союзыншэ псальэуха зэхэль. ЗэпхыкIэ зэмьлIЭужьыгъуэ зиIэ псальэуха-зэхэльхэр.
30. Псалтьэуха зэхэльым теухуауэ ѢыIэ еплъыкIэхэр.
31. Зэрызыхуагъазэ псальэ, вводнэ псальэ, вводнэ псальэуха. Псалтьэ занщIэрэ зэдзэкIарэ. Ахэр запятойкIэ къызэрыхагъэкIыр. Псалтьэуха пажэмрэ гуэдзэмрэ я зэхуакум запятой зэрагъэувыр. Псалтьэухам и пкъыгъуэ зэлъэпкъэгъухэм я кум запятой зэрыщагъэув. Определенэ, обстоятельствэ пышхъэхукIахэм запятой зэрагъэув, точкиI, тире щагъуэв хабзэхэр.
32. Адыгэбзэм и тхыдэр. Ар зэрызэфIэувар, тегъещIапIэ хуэхъуахэр. Ди бзэм зэхъуэкIыныгъэ игъуэтахэр (лекискэ, фонетикэ, морфология, синтаксис и лъэнныкIуэкIэ), ахэр къэзышахэр. Литературэбзэм къикIуа гъуэгунэр, зэрызиujкIар.
33. Адыгэбзэм иIэ диалектхэр, говорхэр къызэрыхъуар, къышIэхъуа щхъэусыгъуэр, диалектхэм, говорхэм я пщэдейр.

ОСНОВНАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Адыгское лингвокультурное пространство/Под редакцией З.Х. Бижева Нальчик, 2010.
1. Апажев М.Л., Коков Дж.Н. Кабардино-черкесско-русский словарь. Нальчик, 2008.
2. Апажэ М.Л., КІуэкІуэ Ж.Н. Адыгэ-урис псальальэ. Налшык, 2008.
3. Афаунова А.А. Семантико-грамматический анализ междометий и звукоподражаний кабардино-черкесского языка. Нальчик: КБИГИ, 2012.
4. Бозиева Н.Б., Езаева М.Ю., Хежева Л.Х. Методические рекомендации. Нальчик, 2008.
5. Гищев Н.Т. Избранные труды по языкоизнанию. Майкоп, 2008.
6. Джаурджий Хъ.З., Дзасэжь Хъ.Е. Адыгэбзэ, япэ Іыхъэ. Налшык, 2008.
7. Жилетежев Х.Ч. Специфика собственных имен существительных в кабардино-черкесском языке. Нальчик: КБИГИ, 2009.
8. Загаштоков А.Х. Сопоставительно-типологическое описание русского и кабардино-черкесского языков в учебных целях. Нальчик, 2009.
9. Нало Заур. Адыгэ псальэгъэспахэр. Налшык, 2008.
10. Табухов Х.К. Толковый русско-кабардино-черкесский словарь. Нальчик, 2008.
11. Таов Х.Т. Кабардино-черкесская диалектология. Нальчик, 2011.
12. Таов Х.Т. Словарь диалектизмов кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2011, с. I-70.
13. Таов Х.Т., Батырова Л.Х. Адыгский календарь. Нальчик, 2011, с. I-44.
14. Таов Х.Т., Езаева М.Ю., Хежева М.Р. Лингвистический анализ художественного текста. Нальчик, 2011, с. I-51.
15. Таов Х.Т., Урусов Х.Ш. Адыгэхэм я бзэр зэлъытауэ. Нальчик, 2008 г. с. I-I60.
16. Таов Х.Т., Урусов Х.Ш. Сравнительная грамматика адыгских языков. Нальчик, 2008.
17. Таов Х.Т., Хежева М.Р. Жы хъуа псальэхэр адыгэбзэхэм. Нальчик, 2012.
18. Таов Х.Т., Хутежев З.Г., Шугушева Д.Х. Основы стилистики и культура речи. Нальчик, 2010.
19. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 2010. Т. I.
20. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 2012. Т. II.
21. Унатлоков В.Х. Адыгизмы в карачаево-балкарском языке. Нальчик: КБГУ, 2011.
22. Хакуашев А.Х. Адыгское просветительство. Нальчик, 2009.
23. Хутежев З.Г. Порядок слов в простом предложении кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2010. с. I-80.
24. Шыбыыхъуэ Хъэжмурат. Адыгэ псальальэр бейш. Черкесск, 2011.
25. Шэрджэс Алий. Яхуэмыфащэу лъэнныкъуэ едгъэза псальэхэр (Адыгэ псальэгъэнахуэм щыгъужыпхъэхэр). Налшык, 2009.

Дополнительная литература:

1. Адмони В.Г. Поэтика и действительность. Л., 2012.
2. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания. СПб., 2011.
3. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов). М., 2009.
4. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Екатеринбург, 2009.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М., 2011.
6. Бештокъуэ Хъэбас Анэдэльхубзэм и псынащхъэ. Налшык, 2010.
7. Борисова Л.В., Метлюк А.А. Теоретическая фонетика. М., 2013.
8. Брандес М.П. Стилистика текста. М., 2011.
9. Валгина Н.С. Теория текста. М., 2012.
10. Джанджакова Е.В. Стилистика художественного текста. М., 2010.
11. Джаурджий Хъ.З. Адыгэбзэ. Налшык, 2007.

- 12.Долинин К.А. Интерпретация текста. М., 2009.
- 13.Думанов Х.М. Краткий словарь этнографических терминов кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2006.
- 14.Загаштоков А.Х. Сопоставительно-типологическое описание русского и кабардино-черкесского языков в учебных целях. Нальчик, 2009.
- 15.Кушхаунов А. В. Очерки истории зарубежной черкесской диаспоры. Нальчик, 2009.
- 16.Нало Заур Адыгэ псальэгъэпсахэр. Налшык, 2009.
- 17.Таов Х.Т. Кабардино-черкесская диалектология. Нальчик, 2006.
- 18.Торсуев Г.П. Проблемы теоретической фонетики и фонологии. – М., 2008.
- 19.Тураева З.Я. Лингвистика текста. М., 2012.
- 20.Унатлоков В.Х. Адыгизмы в карачаево-балкарском языке. Нальчик, 2011.
- 21.Унатлоков В.Х. Диктантхэмрэ изложенхэмрэ (темэкIэ зэпыуда лэжыгъэхэмрэ сочиненхэмрэ щыгъужауэ). Налшык: Эльбрус, 2013.
- 22.Языковое многообразие – главное и неповторимое богатство России / под общей ред. Артаменко О.И. Нальчик, 2012.

ҮПІЩІЭХЭР (Вопросы)

1. Къэбэрдеибзэр зыхыхъэ бзэ быныр, ар зэрыгуэшар. Абхъаз-адыгэ бзэ гупым и кіуэцІкІэ зы бзэм псаљэ хэкІыу адрайм къиштэнъыр къызыхэкІыр. Щапхъэхэр.
2. Адыгэбзэм и макъ дэкІуэшхэр, ахэр зэрыгуэшар, системэ щыІэхэр. Макъхэм ехъэлІауэ щыІэ еплъыкІэхэр.
3. Макъзешхэр, абыхэм характеристикэ етын, ахэр зыджахэр, еплъыкІэ щыІэхэр.
4. Лексикологиемрэ лексикографиемрэ яджыр, зэрызаужъар, щыІэ лэжыгъэхэр.
5. Псоми къагъесбэп лексикэр, профессиональнэ, диалект псаљэхэр, лексикэм зэрызиужъар, лексикэр джыным и мыхъэнэр.
6. ЦІэпапщІэм иІэ разрядхэр, ахэр зэхъуэклэ зэрыхъухэр.
7. Псаљэ лъэпкъыгъуэхэр, ахэр къызэрыхагъекІ щыкІэр.
8. Глагол лъІэсхэмрэ глагол лъэмьІэсхэмрэ, ахэр синтаксис, морфология и лъэныкъуэклэ зэрызэщхъэшыкІыр.
9. Псаљэ зэпхам яку дэль зэпышІэныгъэхэр, адыгэбзэхэм яІэ щхъэхуэныгъэхэр.
10. Псаљэухам и пкъыгъуэ нэхъышхъэхэр, абыхэм ельытауэ еплъыкІэ щыІэхэр.
11. Псаљэухам и пкъыгъуэ етІуанэхэр, ахэр сказуемэм епха зэрыхъур, яІэ щхъэхуэныгъэхэр.
12. Деепричастие, къызэрыхъу щыкІэр, и грамматикэр.
13. Орфографиер зищысыр и мыхъэнэр, абы и принцип нэхъышхъэхэр, ныкъусаныгъэ иІэхэр.
14. Псаљэуха зэхэль лІэужыгъуэхэр, псаљэуха зэхэльым ехъэлІауэ щыІэ еплъыкІэхэр.
15. Адыгэ лексикографиер, псаљальэ лІэужыгъуэу щыІэхэр, ахэр зэрыухуа принципхэр.
16. Синтаксисим иджыр. Синтаксисимрэ морфологиемрэ зэрызэпшІар, яку дэль зэпхыкІэхэр.
17. Падежхэм я мыхъэнэр, падеж системэм ехъэлІауэ щыІэ еплъыкІэхэр.
18. ЩытыкІэ къэзыгъельагъуэ плъыфецІэхэмрэ зыщиш къызэрыкІ плъыфецІэхэмрэ, ахэр зэрызэщхъэшыкІыр, еплъыкІэ щыІэхэр.
19. ЩыІэцІэм и белджылы-мыйбелджылы категории, ар къэгъэлъэгъуа зэрыхъухэр, яІэ щхъэхуэныгъэхэр.
20. Адыгэбзэм и фонетикэм щекІуэклэ фонетическэ хабзэ нэхъышхъэхэр, ахэр къызэшхэр, зэпхар.
21. Динамическэ, статическэ глаголхэр, ахэр я мыхъэнекІэ, морфология и лъэныкъуэклэ зэрызэщхъэшыкІыр.
22. Архаизмхэр, историзмхэр, псаљещІэхэр. Абыхэм ягъэзащІэ къалэнхэр, ахэр къызэрагъесбэпыр, я мыхъэнэр.
23. Причастие, разряд иІэхэр, къызэрыхъу щыкІэр, зэхъуэклыныгъэ иІэхэр.
24. Псаљэуха къызэрыкІуэм иІэ конструкцэхэр, ахэр зэрызэщхъэшыкІыр, яІэ модельхэр.
25. Псаљэ шёрыуэхэмрэ зекІэшІэпч мыхъу псаљэ зэпышІахэмрэ лъэпкъ гупсысэр къызэрагъельагъуэр.
26. Зи щхъэ хүщымыт псаљэ лъэпкъыгъуэхэр, абыхэм ягъэзащІэ къалэнхэр, къызэрыхагъекІ щыкІэр.
27. Пкъыгъуэ зэльэпкъэгъу зыхэт псаљэухахэр, абыхэм я къэкІуэклэ.
28. БжыгъэцІэхэм и разрядхэр, къагъельагъуэр, къызэрыхъу щыкІэр, системэ щыІэхэр.
29. Наречиер, къызэрыхъу щыкІэр, разряд иІэхэр.
30. Псаљэухам щагъэув нэгъышхэр, ахэр зэпхар.

3.2.2. АДЫГЭ (КЪЭБЭРДЕЙ-ШЭРДЖЭС) ЛИТЕРАТУРЭ / АДЫГСКАЯ (КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКАЯ) ЛИТЕРАТУРА

Адыгэ литератуэр XIX лІэшыгъуэм – XX лІэшыгъуэм и пәшшідзэхэм / Адыгская литература XIX – начала XX века

Хэзыгъэгъуазэ. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литератуэр курс щхъэхуэу еджапІэ нэхъышхъэхэм зэрыщаджыр, абы и мыхъэнэр, и мурад нэхъышхъэр.

Литературэмрэ лъэпкъ ЙуэрыІуатэмрэ.

Художественнэ литератуэрэмрэ гъуазджэмрэ (искусствэмрэ).

Адыгэ литератуэр къызэрежъар, абы хэкІыпІэ хуэхъуа щхъэусыгъуэхэр. Лъэпкъ литературем и къуэпсхэм зыщадз лъахэхэмрэ щэнхабзэхэмрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литературем и тхыдэм и лъэхъэнэ нэхъышхъэхэр: адыгэ литератуэр XIX лІэшыгъуэм – XX лІэшыгъуэм и пәшшідзэхэм (тхыбзэпэ усыгъэр, усакІуэ-джэгуакІуэхэр; тхыбзэ литературем и щідзапІэм, япэ адыгэ тхакІуэхэр; адыгэ узэшшакІуэхэр); къэбэрдей-шэрджэс литератуэр XIX лІэшыгъуэм – XXI лІэшыгъуэм и пәшшідзэхэм (къэбэрдей-шэрджэс литератуэр XIX лІэшыгъуэм и 20–50 гъэхэм; лъэпкъ литератуэр 60–80 гъэхэм; литератуэр 90 – XXI лІэшыгъуэм и япэ ильэсипшылм).

Литературэр социальнэ къэхъугъеу зэрыштыр: абы игъезашІэ къалэнхэмрэ цыхубэм и гъацІэм зэрыпышшамрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литератуэрэм Урысей Федерацэм и лъэпкъыбэ литератуэрэмрэ: зэшхьу яхэлтымрэ зэрызэшхъэшыкІымрэ. Кавказ Ишхъэрэм щыпсэу лъэпкъхэм я литератуэрхэр: я ехъулІэныгъэхэмрэ къапшыт къалэнхэмрэ. Лъэпкъ литератуэрхэм я зэпышшіэныгъэхэр: тэрмэш лэжыгъэр, абы пышшыа гугъуеххэмрэ хэкІыпІэхэмрэ.

Адыгэ литературем и ехъулІэныгъэхэмрэ къыпшыт къалэнхэмрэ.

Тхыбзэпэ лъэпкъ литератуэр. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литератуэр къэунэхуным щхъэусыгъуэхэр тхыдэ-щэнхабзэ Йуэхугъуэхэр. Лъэпкъ литературем и псыпэр ежъэным ЙуэрыІуатэр лъабжье зэрыхуэхъуар, а Йуэхум урыс классикэ литератуэрэмрэ къуэкІыпІэ лъэпкъхэм я художественнэ щэнхабзэ къулеймрэ зэрыхэлІыфІыхъар.

ЙуэрыІуатэмрэ автор зиІэ усыгъэмрэ. Адыгэ усакІуэ-джэгуакІуэхэм я усыгъэхэр ЙуэрыІуатэ усыгъэм къыхэзигъэшхъэхукІ нэцэнхэмрэ. Литературэр къежъэнымкІэ, зиүэшшынымкІэ абыхэм яІэ мыхъэнэр.

Автор (жъабзэ) усыгъэр тхыбзэ литературем зэрыхуэкІуар. Лъэпкъ тхыбзэм и тхыдэр: япэ алфбейхэмрэ ахэр зэхэзильхъахэмрэ. Щхъэзакъуэ алфбейхэмкІэ (Нэгумэ Ш., Берсей У., ХъэтоХъущокъуэ Къ., Тамбий П., Цагъуэ Н., Дым И., ПашшІэ Б., нэгъуэшшІхэри) тхауэ къэна (художественнэ) тхыгъэхэр, ахэр иджырей лъэпкъ алфбеймкІэ тхыжыным (транслитерацэ) елэжъахэр, абы и мыхъэнэр.

Адыгэ литератуэр къэунэхунымрэ зэтевэннымрэ, ЙуэрыІуатэм къыдэкІуэу, хэкІыпІэ хуэхъуа щэнхабзэ унэтшыныгъэхэр. Япэ адыгэ узэшшакІуэхэр: лъэпкъыр щіэныгъэм и гъуэгум тешэнным, тхыбзэрэ литератуэрэ къахузэгъэпшынным ехъелІауэ абыхэм зэфІагъэкІа лэжыгъэшхуэр.

УсакІуэ-джэгуакІуэхэр. Таукъуэ Лъэпишыкъу. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Тхыдэ къэхъугъэхэмрэ ЙуэрыІуатэмрэ. «Къэбэрдей жэштеуэм и уэрэд». Уэрэдым и тхыдэр, и зэхэллыкІэр, и бзэр.

Абазэ Къамбот. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Щлагыбзэ зыщшІель, ауан уэрэдхэмрэ усэхэмрэ. Абазэ Къ. и «Пхъэм и дауэр», «Дзыгъуэжкищим я пшиналъэ», «Къамбот и тхъэусыхх», «Бызыгыжым и усэ», «Къамбот и мэкъуаэгъухэр ауан ешшІ» усэхэр.

Агънокъуэ Лашэ. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. ЙуэрыІуатэмрэ автор усыгъэмрэ. Агънокъуэ Л. и усэхэр адрей усакІуэхэм я усыгъэхэм къазэрышхъэшыкІыр. УсакІуэм и образ къэгъэшшакІэр, и усэ гъэпсыкІэр, и бзэр.

Агънокъуэ Л. и усэ нэхъыфІхэр: «Шэрэдж», «КІэзонэжъ», «Ди нысэ фо», «Агънокъуэм цыхубзхэм яхужиІар», «Агънокъуэм лІэныгъэм хужиІэгъар», «Агънокъуэм

нэпсүм хужиар», «Агънокъуэр Урыху зэрыхуэусар», «Агънокъуэр кхъужьеижым зэрыхуэусар», «Дунейр шэрхьши мэкІерахъуэ», «Агънокъуэм гъащІэм хужиар», ахэр лъэпкъ щэнхабзэм и хъугъуэфыгъуэшхуэу зэрыштыр. Агънокъуэ Лашэ и псальтэгъэпсахэр.

Цыхубэ усакІуэ-джэгуакІуэшхуэм и творчествэр зэхуэхъэсыжыным, джыним, кыдэгъэкынным елэжья щіэныгъэлІхэр.

Мэсей Исп. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Гъыбзэмрэ цыхубэ уэрэдымрэ: «Къущхъэ Жамботрэ Екъубрэ я тхъэусыхэр» зыхыхъэ жанрыр. Гъыбзэр зытеухуа Іуэхугъуэхэр къышыхъуа лъэхъэнэр. Лей зезыхъэм къызэрыщІемыкІуэнур абы и гупсысэ нэхъышхъэу зэрыштыр, ар уи фІещ зыщI образхэмрэ теплъэгъуэхэмрэ.

Мыжей Сэхьид. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Мыжей Сэхьид и уэрэдхэмрэ («Уэдобнэ джабэ», «Нысашэ уэрэд») и усэхэмрэ («Ди анэжь», «Ди Іэнэжь», «Гъурагужь», «Къурмэн», «Сэхьид и къеблагъэ жыІекІе», «Дышэхъян», «Анэшхуэр мэбзэрбэз», «Молэм и уаз», «Лашын», «Аргъуей», «Сэхьид и гушыІэ»). Мыжейм С. и усэ гъэпсыкІэр: Іуэрыуатэм и Тэмалхэр авторым къызэригъэсэбэпыр щыкІэр. УсакІуэм и усэбзэр, авторыгъэ зыхэль усыгъэм ар зэрыпэгъуенгъур.

Сыжажэ Къылъышыкъуэ. ДжэгуакІуэм теухуа псальэ. Сыжажэм и уэрэдхэр («ЦыкІуэ къуй и уэрэд», «Куп Сурэт и тхъэусыхэр», «Астемырыкъуэм и уэрэд»). Усэхэр («Хуэмгъуэт и хъуэн», «Ашэбайм я хъуэн», «Нэф къэзыгъэцІри нэфш», «ІэшІагъэ дахэ», «Тхъэусыхафэ», «Пхъум и хъуэхъу», «Ажэм игъэштахэм я хъуэн», «Джэдым и хъуэхъу», «Къылъышыкъуэ хъэжрэтым зэрельІуар», «Гыбзэ»).

Иujьрэй лъэпкъ усакІуэ-джэгуакІуэхэмрэ профессионал гъуазджэмрэ. Адыгэ усэ гъэпсыкІэмрэ Сыжажэм и усэ ухуэкІэмрэ: И гъащІэм щыщ теплъэгъуэхэр усакІуэм и усэхэм къышигъэлъэгъуэжу зэрыштытар.

УсакІуэхэр. Уэкъуо. УсакІуэм теухуа псальэ. «Уэкъуо и усэ» усэр зытеухуар, и гъэпсыкІэр.

Выкхъэ Шухыб. УсакІуэм теухуа псальэ. «КІэтЫрэ», «ПашІэрывэ», «Ешрокъуэ и хъуэн» уэрэдхэр, жанркІэ ахэр зыщыштыр.

ПашІэ Бэчмырзэ. УсакІуэм теухуа псальэ. ПашІэ Бэчмырзэрэ лъэпкъ Іуэрыуатэмрэ. Адыгэ литературэр зэфІэувэнымкІэ усакІуэм и творчествэм иІа мыхъэнэр. УсакІуэмрэ жылагъуэмрэ, усакІуэмрэ динымрэ, усакІуэмрэ щыуэпсымрэ. ПашІэ Б. лъэпкъ литературэм и тхыдэм зэрыхэувэр.

ПашІэ Б. и уэрэдхэр («Бэчмырзэ и тхъэусыхэр», «Пышбий КIуш и гыбзэ», «Паз Темыркъан и фэепль уэрэд», «Дыгъур КIаш и тхъэусыхэр», «Уэзы Мурат»). Ахэр зытеухуамрэ жанркІэ зыхыхъэхэмрэ.

ПашІэ Б. и усэхэр («Истамбыл», «Щы», «Мы дунеижыр», «Жъапщэ мыгъуэ», «Цыхур щІалхукІэ», «Бэчмырзэ и усэ», «Дуней», «Джэдым и усэ», «Жыгыр къэгъагъэмэ, дышогуфыкІ», «Дзэлыхъуэ», «Къэбэрдей», «Мухъэжырхэр»). Абы и творчествэм и къыхэкыпІэхэр: усакІуэмрэ Іуэрыуатэмрэ, усакІуэмрэ къуэкІыпІэ лъэпкъ поэзиемрэ. ПашІэ Б. и жъэрыуатэ усэхэмрэ тхыгъэ усэхэмрэ: зэщхыныгъэу, зэщхыэшыкІыныгъэу хэлъхэр; адыгэ жъэрыуатэ усыгъэм и хабзэхэмрэ къуэкІыпІэ поэзием и хабзэхэмрэ усакІуэм зэрызэригъэзэгъяр.

«Алыхым и фыщІэ» поэмэ кІэшІыр. Ар зытеухуамрэ щіэль философие гупсысэмрэ.

ПашІэ Б. и усэ-жыІэгъуэхэр, цыхубэм и Іущыгъэм и щапхъэу ахэр зэрыштыр.

ХъэхъупашІэ Амырхъан. УсакІуэм теухуауэ псальэ. «Мывэм нэхъэрэ нэхъ хъэлъэ», «Жэш къэрэгъулым и усэ», «Джэгу уэрэд», «Аргъуейм и усэ», «ІэшІагъэ» усэхэр. Ахэр зытеухуамрэ къяуатэ гупсысэхэмрэ.

ХъэхъупашІэ А. и усэкІэм хэль гъэшІэгъуэнагъхэр. «Адыгэ усакІуэ-джэгуакІуэхэм я лІэужьщ» жыуигъэІу, ХъэхъупашІэ А. и творчествэм хэль нэщэнэхэр, ауэ япэ итахэм къашхъэшыкІыу лъэпкъ прозами абы хэлъхъэныгъэ зэрыхуишІар.

Тхыбзэ литературэм и къежъапIэм. Лъэпкъ тхыбзэ литературэм и щIедзапIэр. Адыгэ узэшIыныгъэ лэжыгъэр: абы и лъехъэнхэмрэ узэшIакIуэ нэхъ цIэрыIуэхэмрэ. Адыгбзэм хузэхалхъя япэ алыйбейхэр, абыхэмкIэ тхауэ къэна тхыгъэхэр. Адыгэ узэшIакIуэхэр зыхушIэкъуар, абыхэм я лэжыгъэхэм я мыхъэнэр. Адыгэ узэшIакIуэхэм я мурадхэр къащIемыхъулам и щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр. Лъэпкъ узэшIакIуэхэм я IуэхушIафэхэм таухуауэ щыIэ щIэнныгъэ лэжыгъэхэмрэ ахэр зи IэдакъэшIэкIхэмрэ. Ипэрэй адыгэ литературэмрэ гъуазджэм и унэтIыныгъэхэмрэ.

АдыгэбзэкIэ тхэуэ щыта лъэпкъ узэшIакIуэхэр. Нэгумэ Шорэ. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Нэгумэм тхыдэ щIэнныгъэм, бзэшIэнныгъэм, литературэм хуища хэлхъэнныгъэхэр.

«Хъуэхъу» усэр, абы и тхыдэр, зытеухуар. Усэм и гъэпсыкIэм хэль IуэрыIуатэ щэнхэр, цезурэм абы щигъэзащIэ къалэныр.

Берсей Умар. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Япэ дыдэу адыгэбзэкIэ дунейм къытехъя тхылъым «Шэрджэс алыйбейм» (1855) ит тхыдэжъхэр (таурыхъхэр). Адыгэ IуэрыIуатэмрэ къуэкIыпIэ лъэпкъхэм я литературэмрэ къахихауэ тхылъым ихуахэр. Берсей У. зэдзэкIакIуэ IэкIуэлъакIуэ зэрыштыр. Лъэпкъ литературэм щыяпэу абы зэридзэкIа къэжэр (перс) хъыбархэр. Адыгэ жьэрыIуатэбзэм абыхэм къыхахъа гупсысэхэмрэ жыIэгъуэхэмрэ. Абыхэм яIэ гъэсэныгъэ мыхъэнэр.

ХъэтIохъущокъуэ Къазий. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. ХъэтIохъущокъуэ Къ. зэдзэкIакIуэ зэрыштыр, Саади и «Гюлистан», М.Ю. Лермонтовым и «Ашик-Кериб», К.Д. Ушинскэм и лэжыгъэ зэридзэкIахэм я мыхъэнэр, адыгэбзэм и зэфIэкIхэр абыхэм наIуэ зэращIыр. ХъэтIохъущокъуэ Къ. лъэпкъ литературэм и лъабжъэр зыгъэтIылъахэм ящыц зыуэ зэрыштым зэридзэкIа художественнэ тхыгъэхэр щыхъэт зэрытхъуэр. Романтизмэм и жыпхъэм ит «Хъарзынэ» рассказыр: зытеухуар, къыщиIуатэ гупсысэр. ХъэтIохъущокъуэ Къ. и «Хъарзынэ» рассказымрэ Къаз-Джэрий и «Къэжэр гушыIэ» рассказымрэ зэшхъыныгъэу яхэлъхэр, къуэкIыпIэ лъэпкъхэм я IуэрыIуатэм зэрыпшIар. «Къэбэрдей алыйбей» (1965) тхылъым ит псысэхэм узэшIыныгъэ къару яхэлътыр. IуэрыIуатэм къыхиха хъыбархэмрэ езы узэшIакIуэм итхыжахэмрэ («Бадзэ», «Пыцы щIалэ», «Джэдыгу зыщыгъ къущхъэ», н.гъуэшIхэри). Адыгэ тхыбзэм и тхыдэм ХъэтIохъущокъуэм и тхылъым щиубыд увыпIэр.

Тамбий Пагуз. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Къэбэрдей азбукуэ» (1906) тхылъым ит таурыхъхэр, лъэпкъ литературэм и тхыдэм дежкIэ абыхэм яIэ мыхъэнэр.

Куп Исмэхьил-хъэжи. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Адыгэ жыуэ» усэр. Лъэпкъыр узэшIынымкIэ, щIэнныгъэм къыхэшшенымкIэ абы иIэ мыхъэнэр.

ШэкIыхъэшIэ Пыцкъан. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. ЛэжъакIуэ цIыхур гъэльэпIэныр, абы и щхъэхуитыныгъэхэмрэ и хуитыныгъэхэмрэ къащхъэццыжыныр ШэкIыхъэшIэ П. и тхыгъэхэм я гупсыс нэхъышхъэу зэрыштыр. «Къуажэ молэжъхэм я уэрэд» усэр зытеухуар, езыр диням зэрыхууцтыр абы къызэрхэццыр. «Бэджэрэ бадзэрэ» усэр. Басням и щэну усэм хэплъагъуэр. ШэкIыхъэшIэм и усэхэм къыщигъэсэбэп тропхэр, абыхэм ягъэзащIэ къалэнхэр. Силлабо-тоникэ усэ гъэпсыкIэм и Iэмалхэр япэу къэзыгъэсэбэпа адыгэ усакIуэхэм ар зэращыццыр.

УрысыбзэкIэ тхэуэ щыта узэшIакIуэхэр. Къаз-Джэрий СултIан. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «ХъэжытIэгъуей ауз» гъуэгуанэ очеркыр. Тхыгъэр дунейм къыщитехъар, къызытихуа журналыр. А.С. Пушкин, В.Г. Белинский сымэ Къаз-джэрий и IэдакъэшIэкIым хужаIа псальэхэр. Тхыгъэм и лирикэ лъыхъужымрэ лъэпкъым и къэкIуэнумрэ. Романтизмэм и жыпхъэхэм иту тхыгъэр зэрытхар, абы и художественнэ гъэпсыкIэр, и бзэм и къулеягъыр.

Хъан-Джэрий СултIан. И гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Романтизмэм и хабзэхэр лъэпкъ литературэм зэрышызэфIэувар (Абы и щапхъэхэр адыгэбзэкIэ, нэгъуэшIыбзэхэмкIэ тхэуэ щытахэм я тхыгъэхэм къахэгъуэтэн, зэгъэпшэн), абы и щэнхэмрэ и лъэпкъ плывифэхэмрэ. «Шэрджэс хъыбархэр» повестыр. «Русский вестник»

журналым ар кызызэрытрадзэгъар. Йуэрыйуатэм къыхиха хъыбарым и фабулэр повестым лъабжъэ зэрыхуэхъуар. Тхакиүэм къигъесэбэпа художественэ Іёмалхэр. Абыхэм я фыгъекіэ хъыбарым щіель гупсысэм тхакиүэм иригъэгъуэта зэхъуэкыныгъехэр. Щхъэзакъуэ насыпым хушцэкъуныр цынхубэ, хэкупсо бэнэныгъэм тхакиүэм зэрыхуишэр. Романтизмэм и щэнхэр здэплъагъу образхэр (Жамбулэт, Гуашэ сымэ). Повестым и бзэр, тхакиүэм и псальеуха ухуэкіэ гъещігъуэныр.

Клашэ Адэлджэрий. И гъашціэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Реализмэм и гъуэгум япэу техъя адигэ тхакиүэм и художественэ тхыгъэ нэхъыфіхэр: «Абрэдхэр» повестыр, «Жиним и гъесэн», «Пыпхэ», «Мазитікіэ къуажэм» рассказхэр, нэгъуэщіхэри. Клашэ А. бгырысхэм я гъашціэм фыгуэ щыгъуазэу зэрыштытар. Абы къыхиха тепльэгъуэхэмрэ еzym и нэгу щіекіахэмрэ и художественэ тхыгъэхэм лъабжъэ зэрахуищіар. Тхакиүэм япэу адигэ бзылхугъэм и образ зэпэшхэр литературэм зэрыхихъар. Клашэ А. Ку. и публицистикэр. «Іуащхъэ щыгум» очеркыр. Клашэм и публицистикэ лэжыгъэхэм я мыхъэнэр.

Ахъмэтыкъуэ Къазбэч (Хъэжылъашэ Мухъэмэд-Бэч). И гъашціэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Тхакиүэм и рассказхэр («Азэн джапіэм и щэху», «Джэнэт пщащэ», «Щыхым папшіэ», «Гъуэгу зэхэкіыпіэ», «Пэжым и лъыхъуакиүэ», «Патриоткэ», нэгъуэщіхэри) зытеухуахэмрэ къауатэ гупсысэхэмрэ.

«Къалэн хъэльэ» драмэр. Бгырысхэм къадекиүэкыу щита лъышціэж хабзэмрэ драмэм и сюжетымрэ. Пьесэм и ухуэкіэр, зы йуэхугъуэ шещіам нэхъ пасэу къехъуа йуэхугъуэ зыбжанэ тхакиүэм зэрыхиухуанэр. Хъэжмырзэр Уэсмэнрэ я образхэр, абыхэм ягъуэт зыужыныгъэр. Реализмэм и хабзэхэм тету адигэ мэкъумэшыщіхэм я псэукіар пьесэм кызызэрышыгъэльэгъуэжар, абы и щапхъэхэр.

Ахъмэтыкъуэ Къ. и гъуэгунэ тхыгъэхэмрэ очеркхэмрэ («Континент фыщіэм», «Тыркум теухуа очеркхэр», «Иджырей Тыркур», «Зэман хъэльэхэр», «Бгыхэм я хъуэспапіэр», нэгъуэщіхэри).

XIX ліэшціыгъуэм – XX ліэшціыгъуэм и пэшціэдзэхэм псэуа лъэпкъ усакиүэджеугуакиүэхэмрэ узэшціакиүэхэмрэ я лэжыгъэм ила мыхъэнэр. XIX ліэшціыгъуэм – XX ліэшціыгъуэм и пэшціэдзэхэм адигэ литературэм ила щытыкіэр. Ар къэунэхуныр зэрекиүэкіар, лъэпкъ тхакиүэ-узэшціакиүэхэм я тхыгъэхэр дунейм кызызэрыхъя, хъума зэрыхъуа щыкіхэр. Алыфбей зэхуэмидэхэмкіэ тхауэ щыгъэ художественэ текстхэр зэхуэхъесыжыным, джыжыным, иджырей адигэ алыфбеймкіэ къыдэгъэкыжыным елэжья щіэнгъэлхэр, абыхэм я фыщіэр.

Лъэпкъ щэнхабзэм, абы щыщу литературэм и тхыдэм усакиүэ-джэгуакиүэхэмрэ узэшціакиүэхэмрэ щаубыд увыпіэр. Хэкурыс адигэ щіэнгъэлхэмрэ хэхэс адигэхэмрэ яку дэлья зэпышціэнгъэхэр. XX ліэшціыгъуэм и пэшціэдзэхэм Къэбэрдейм, Тыркум, Сирием адигэбзэкіэ къыщыдэкыу щита газетхэмрэ журналхэмрэ. Литературэм зиужынымкіэ абыхэм ягъезэшца къалэнхэр.

Иджырей адигэ (къэбэрдей-шэрдже) литературэм и япэ лъэбакъуэхэр. XX ліэшціыгъэуэм и япэ ильэсипшійтіим Урысей империемрэ Къэбэрдеймрэ къыщыхъуа тхыдэ, цынхубэ-политикэ зэхъуэкыныгъэхэр. Цынхухэр егъэджэным, пэшціэдзэ еджапіхэр кызызэхуыным тэухуауз лъахэм щекиүэкіа лэжыгъэхэр. Капитализмэм и хабзэхэр, абы къигъэшці зэхущытыкіхэр адигэхэм я дежи кызызэрысар: Урыс-япон зауэр, Япэ дунейпсо зауэр, Дзэлыкъуэ зыкынтынгъэр, нэгъуэщіхэри. Лъэпкъ тхакиүэ-усакиүэхэр (псальэм папшіэ, Пащіэ Бэчмырзэ, Хъэхъупашці Амьрхъан, Щоджнцыкіу Алий, Къылышбий Исмэхыил, Фэнзий Мэжид, нэгъуэщіхэри) а тхыдэ йуэхугъуэшхуэхэм зэрахушигар.

Хэхэс адигэхэм я макъ («Гъуазэ» газетымкіэ) хэкурыс адигэхэм я деж къэйс зэрыхъуар. Я лъэпкъэгъухэр щіэнгъэхэм и гъуэгум трашэн мурадкіэ Тыркум щыгъэ адигэ цынхубэ зэгүхъэныгъэхэм я лыкіүэхэр Хэкужым къагъекиүэжу зэрыхуежьяр (Цагъуэ Н., Нэгъущі С., нэгъуэщіхэри). Бытырбыху, Москва, Киев, Истамбыл, Каир, Krakov, нэгъуэщі

къалэшхуэхэм щеджауэ къэзыгъэзэж адыгэ интеллигенцэр. Лъэпкыр зэрыкIуэну гъуэгур къыхэхынам ехъэлIауэ абыхэм яIа Iуэху еплъыкIэхэр, ирагъэкIуэкIа лэжыгъэхэр.

Бахъсэн узэцIакIуэхэр. Лъэпкъ щЭныгъэм и къежьапIэ, и купсэ Бахъсэн зэрыхъуар, абы и щхъэусыгъуэхэр. «Цагъуэ Нурий и университетыр», лъэпкъ еджакIуэхэр гъэхъэзырынамкIэ абы иригъэкIуэкIа лэжыгъэхэр.

«Адыгэ макъ» газетыр адыгэбзэкIэ къыдэкIыу зэрыцIидзар. Литературэмрэ тхыльеджэмрэ зэльэIэсу, зэрыубыду зэрыхуежъар, лъэпкъ щЭныгъэмрэ литературэмрэ зиужынамкIэ абы иIа мыхъэнэр. Газетымрэ лъэпкъ IуэрыIуатэмрэ, абы япэу къытрадза хъыбархэмрэ пшинальэхэмрэ: «Пщи Бадынокъуэ» (1917, №4), «Нарт Сосрыкъуэ и пшинальэ» (1918, №2), «Наринэрэ Ридадэрэ» (1918, №2), «Псалъэжъхэр» (1918, №39), нэгъуэцIхери. Адыгэхэм я зэхэцIыкIым зиужынам «Гъуазэ» (Истамбыл), «Адыгэ макъ» (Бахъсэн) газетхэм хуашIа хэльхъэныгъэр. Бахъсэн щЭныгъэ купсэм (центрим) и къызэгъэпэцакIуэхэр.

Дым Iэдэм. И гъашIэмрэ и щЭныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. Дым I. и «Псалъэ пэжхэр», усэхэу «ЩэнэфIэ цыкIум жиIар», «Нажьмэ». Прозэу тха тхыгъэхэр.

«Щэнгъасэ» тхыльыр (1918). Тхыгъэр зыхуэгъэзар, ар зэрызэхэт эссе, рассказ кIещIхэм я сюжетым лъабжъэ хуэхъуар. Дин щЭныгъэмрэ Дым I. и Iуэху еплъыкIэхэмрэ. ЩЭблэр гъесэнам, щЭныгъэм и IэфIыр зыхегъэцIэнам теухуауэ «Щэнгъасэ» тхыльым иIэ мыхъэнэр.

Цагъуэ Нурий. И гъашIэмрэ и щЭныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. Цагъуэ Н. и публицистикэр, лъэпкъ тхыдэм теухуа и тхыгъэхэр, итхыжа таурыхъхэр. Цагъуэмрэ «Гъуазэ» газетымрэ. Хэкур зыбгынэу Тыркум Iэпхъуэ адигэхэм яхуэгъэзауэ 1911–1914 гъэхэм публицистым итха тхыгъэхэр. «Хъэишэт гуашэм и щытхъу» (1917), «Мусльымэн тхыдэ» (1918), «Адыгэ тхыдэ» (1918) тхыльхэр. Дин щЭныгъэмрэ Цагъуэм и дуней еплъыкIэхэмрэ.

Лъэпкыр зереджэну тхыльхэр гъэхъэзырынам («Тхыбзэ» букварыр), IуэрыIуатэр зэхуэхъэсыжынам я IуэхукIэ Цагъуэ Н. зэфIигъекIа лэжыгъэхэр. Иджырэй адыгэ литературэм (языныкъуэхэм зэрыжайэу «адигэ литературэцIэм») и къежьапIэу Бахъсэн щэнхабзэ купсэр къышIалтытэр, абы и щхъэусыгъуэхэр.

ХХ лЭшIыгъуэм и пЭшIэдзэхэм пСЭУА Адыгэ тхакIуэхэр. ХХ лЭшIыгъуэм и пЭшIэдзэхэм лъэпкъ щэнхабзэр щытыкIэ гугъум зеритар. Апхуэдэу щытми, адыгэхэм я зэхэцIыкIым зэрыхэхъуар, щЭблэр егъэджэнам и Iуэхур машIэкIэмий зэрыкIуэтар. А лъэхъэнэм адыгэбзэкIэ ятхауэ къэна художественнэ тхыгъэхэр, ахэр зи IэдакъэцIэхэр. Тхыгъэхэр зытеухуар, я художественнэ гъэпсыкIэр.

Гуапэ Зулкъарнин и «Хъуэхъу» усэр; **КЦурашын Мухъэмэд** и «Ущие усэ», «Уэ си къуэшу мусльымэнхэ» усэхэр; **Щэрэллокъуз Тальостэн.** ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Щэрэллокъуз Т. итхыжа таурыхъхэр, и усэхэр («Гъатхэпэ», «Цыхур», «Шэрэдж ауз», «Мазэ», «Гугъэ», «Кавказ дахэ»). Щэрэллокъуз и драмэ лэжыгъэхэр: «Къэзанокъуз Жэбагъы», «Кушыкурэ абы и къэшэнамрэ». Пьеcэхэр зытеухуар, лъэпкъ драматургием и япэ лъэбакъуэу ахэр зэрыштыр. Пьеcэхэм яхэль фIагъымрэ драматургым къемыхъулIахэмрэ.

Лъэпкъ усыгъэр зэрыкIуэну гъуэгур зыубзыхуахэр: **Къылышибий Ислэмхыил;** **ЩоджэнцIыкIу Алий.**

Къылышибий И. и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Iуэдыщэ» усэр. Лъэпкыым и блэкIамэрэ и нобэмрэ я сурэту усэр зэрыштыр, усакIуэр адыгэм и тхыдэм зэрыхущтыр, къигъэсэбэп художественнэ Iэмалхэр (зэгъэпщэныгъэр, антитетэр, н.).

«Iуэдыщэ» усэм и тхыдэр, ар лъэпкъ поэзием и хэльхъэныгъэ щхъэпэу зэрыштыр.

ЩоджэнцIыкIу А. и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. УсакIуэ ныбжышицIэм и япэ усэхэр: «Тырку хадэм», «Жынгызмэ я нып фIышIэжъыр», «Нанэ». Лъэпкыым и нобэрэй махуэм усакIуэр зэригъэпIейтейр, абы и къэкIуэнум зэрышыгугъыр. Адыгэм гъуазэу иIэпхъэу усакIуэм къильтытэхэр. Романтизмэм и жъауэм щЭту тха усэхэм тхыльеджэр зыхураджэр, зыщIагъэхъуэпсыр. Анэмрэ лъахэмрэ усакIуэм яхуйIэ гурышIэр,

ар кызызеријуатэ литературэ Іэмалхэр. Щагыбызэр усакиуэ ныбжыштім кызызегъесбәпүр, XX ліәщігъуэм и пәңгіләдзәхәм а Іэмалым тырку, хъерип усакиуэхәр хуекиуэу зерыштытар. Щоджәнцикіум и япә усәхәр лъепкъ лирикәм и къежыапіләу кызызерылтыапхъэр, абыкілә тегъещіләпілә щыпхъехәр.

Къәбердей-шәрджеңес литературәр XX ліәщігъуэм и 20–50 гъәхәм

Хәзыгъәгъуазэ. XX ліәщігъуэм и 20 гъәхәм ирихъәліеу къәралым щыла цыхубә-политикә щытыкіләр, хәкум и тхыдәмрә и щэнхабзәмрә къышыхъуа зәхъуәкіныгъәхәр. Цыхубәмрә Октябрь революциямрә. Цыхубәмрә Граждан зауәмрә. Адыгәхәм лъепкъ-щынальә автономиехәр зәрагъуэтар. Ахәр щынальә щхъәхуәурә гүэша зерыхъуар, абы и щхъәусыгъуә нәхъышхъехәр, кърикіуахәр.

Гъузаджәм и унәтіныгъәштіхәр, реализмәм и ліәужыгъуәштіхәр зәфірәвәнныр зәрекіуәліар. А лъәхъәнәм литературәм щекіуәкіа къәлтыхъуәныгъәштіхәр, утыку къихъа гупсысәштіхәмрә іуэху еплыкіләштіхәмрә: футуристхәр, имажинистхәр, нәгъуәштіхәри. Пролеткульт, «Кыщ», «Серапион зәкъуәшхәр», «Щхъәдәхыпілә» зәгүхъәныгъәхәр: я мыхъәнәр, щыуагъәхәмрә щыштіхъәнәмрә. Кавказ Ишхъәрәм ис лъепкъхәм я литературәхәм кызызәранәкіа гүгъуехъхәр, тхакіуәхәр зытета гъуәгүлә, я гупсысәкілә гүэшынам къиша ныкъусаныгъәхәр.

20 гъәхәм адигә щынальәхәм къышыдәкіиу щыта газетхәр. Цыхубәр зәреджә «Іэмәпсымә» ахәр зерыхъуар. Еджакіуәхәр щагъәхъәзыр еджапіләхәр къызәрәйізіуахар: Лениним и ціләр зезыхъә еджапілә къалә цыкіур (1924), педрабфакыр (1931), пединститутыр (1932). Щіхъәнәм-къәхутакіуэ институтыр (1926), къәрал тхыль тедзапілә (1928) ләжъән зерыштіләздар. Тхакіуәхәмрә тхыльеджәхәмрә я зәпштіхъәнәм абыхәм зеризәрагъәубігъуар.

Адыгә литературәр XX ліәщігъуэм и 20 гъәхәм. Лъәхъәнәм и нәщәнәхәр. Литературәм ехъәліауэ къыдәкіа къәрал унафәхәр («Художественнә литературәм теухуауә партым и политикәм и іуэхукілә» РКП (б)-м и ЦК-м и унафәр (1925), нәгъуәштіхәри). Лъепкъым и бләкіләрә революциям иуҗыкілә къеунәхуа псәукіләмрә зәгъәпшәнныр. Октябрь революциямрә Граждан зауәмрә теухуа іуэрыиуатэр.

20 гъәхәм къәралым щыла литературә гупхәмрә гъузаджәм и унәтіныгъәхәмрә яжъ адигә тхакіуәхәм къазәрәштіхуар. Иуэху еплыкілә зәхүемыдәхәм къагъәштіа гупсысәштіхәр, зәныкъуәкъухәр (Нало Ж., Борыкъуей ТІ., н.). Адыгәм къыдекіуәкі хабзәнәмисыр, цыхубә зәхәтыкілә «псәукіләм» къигъәштіхәм егъәзәгъыныр лъепкъ литературәм зәрыщекіуәліар. Адыгә тхакіуэ нәхъыжъхәр: Паштіл Б., Шәкіхъәштіл П., Хъәхъупаштіл А., Щәрәліокъуэ Т., Кіраштіл Т., Абыкъу Хъ., Борыкъуей ТІ., Къылышбий И., Амирокъуэ И., Хъәбәчыр Б., нәгъуәштіхәри. Абыхәм я творчествәм и художественнә къышхъәштыкінәнәм, ар иджыри быдәу іуэрыиуатэм зәрыпштіләр.

Лъепкъ литературәмрә публицистикамрә. Адыгәхәм я псәукіләм, я бзәмрә литературәмрә теухуауэ Цагъуэ Н., Елбәд Хъ., Щоджәнцикіу А., Борыкъуей ТІ., Щакіуэ Т., Пшынокъуэ А., Къәшәж ТІ., Къәжәй С., Къущхъя И. сымә «Красная Кабарда», «Къәрәхъәлькъ», «Ленин гъуәгу» газетхәм къытрагъәдза тхыгъәхәр, абыхәм ягъәзәшті къаленныр.

Тхыбзәштіхәм усыгъәм нәхъ псынштіеу зәрызышиужъар, абы и щхъәусыгъәхәр. Усакіуәхәр. Шәджыхъәштіл П., Борыкъуей ТІ., Кыщокъуэ П., Пшынокъуэ А., Щакіуэ Т., Щәрәліокъуэ Т., Пшынокъуэ М., Хъәхъупаштіл А., Къәжәр И., Тобыл Т. сымә я усәхәм, уәрәдхәм я тематикәр, усакіуәхәм я іуэху еплыкіләхәр, лъәхъәнәм и лъыхъужъхәр зәрагъәльләр. Лъепкъым и бләкіләрә псәукіләмрә зәгъәпшәнныр, зәманым емызәгъыжу къалтыгә хабзә-зәхәтыкіләхәм ебәненныр я творчествәм мотив нәхъышхъә зәрышхъур. Адыгә усә гъепсыкілә игъуэт зәхъуәкінәнәм.

ПашІэ Бәчмыйрзә и гәашІэмрә и жылагъуә, литературә ләжыгъәхәмрә. ПашІэ Бәчмыйрзәрә пасәрәй адыгә усыгъәм и поэтикәмрә. УсакІуәм и творчествәм и лъәхъәнәхәр. Жыбзә усыгъәр жыбзәрә тхыбзәу зәпәщыным, тхыбзә творчествәр къәунәхүным хәлъхъәнәгъә хуэзышІа лъәпкъ узәшІакІуә-щІэнәгъәлІхәр (Нәгумә Ш., Хъуан-Джәрий С., Берсей У., ХъэтІохъущокъуә Къ., Дым И., Цагъуә Н., нәгъуәшІхәри). ПашІэ Б. адыгә усыгъәр тхыгъә хабзәм и гъуэгум зәрытишар, абы лъәпкъ щәнхабзәм дежкІә ила мыхъәнәр.

20 гъәхәм адыгәхәм я псәукІэм къышыхъуа зәхъуәкІыныгъәхәм ПашІэ Б. зәрахүштыр («Къэтхъан Назир», «Хуит дыхъуаш», «Бахъсән», «МәзкуукІә зәджәр къәралыгъуәжти...», «Дунеижыр Іейши, къызәтоткъутә...», «Дуней ухуәныр щІэнәгъә Йуэхуш», «ЩІэнәгъәр лъәпкъ гъәшІәрашІәш», «ИжкІэрә ди псәукІахәр», «КІенауә», н.). Совет властым къыдәунәхуа псәукІәшІэм – фабрикәхәмрә заводхәмрә къыззІуҳыным, цыыхухәр егъәджәнүм, ахәр зәдзейүә зәгуэгъәхъәнүм, зәдәгъәләжъәнүм – усакІуәр зәрыхуәусар. Ауэ къәрал унафәшІхәм я ЙуэхушІафәхәм хильагъуә мыхъумышІагъәхәри иубзышІу зәрыщымытар. ПашІэ Б. и творчествәм къызәшІиубыдә жанрхәмрә жанр лІәужыгъуәхәмрә:

Уэрәдхәр. Ахәр пасәрәй усакІуә-джәгуакІуәхәм я уәрәд усыкІә хабзәм тету зәрыгъәспар («Дзыгъур Клаш», «Алихъан и гыбызә», «Уэзы Мурат», н.);

Лиризм щабәкІә гъәпса гүхәль усәхәр («Хуэпсән», «Дуней», «ЛІэнәгъә», «Зәманыр псыншІэу йокІуәкІ», «Щы», «ГәашІэм и уасәр зышІэр», «Гугъә», «Джәд», «Ижым щыгъуазәрә...», «Мы дунеижьу...», «Фызыжъ», «Жыы хъуныгъә», «Жыы хъуар гумахәш», н.);

КІуэрыкІуәм тету зәхилъхъа усә едзыгъуәхәр (бейтхәр), абыхәм ящІель философие гупсысәхәр, яІэ ущинныгъә-гъәсәнныгъә мыхъәнәр («Псалъә пәжхәр» циклым хыхъәхәр);

Публицистикәрә ауанрә зыхәль усәхәр («Дунейр ухуәныр щІэнәгъә Йуэхуш», «Бахъсән», «Іәшәр фузәд», «Псалъәрейр Йуэхуншәш», «Пщы», «Дыгъу», «Пужажә», «ЗыхуәмымышІэ», «Сәхусәплъ», «Гуашә нысә», «Молә», н.).

Лъәпкъ литературәм и тхыдәм дежкІә ПашІэ Б.М. и творчествәм и мыхъәнәр, лъәхъәнә зәхуәмымдәхәр зәпишІэу абы хәль къаур.

ХъэхъупашІэ Амымрхъан. И гәашІэмрә и литературә ләжыгъәхәмрә. УсакІуәм и творчествәм лъәпкъ Йуэрыуатәр куууә зәрыхәпшәр. ХъэхъупашІэ А. и уәрәдхәмрә гъыбзәхәмрә («Дзадзунә и уәрәд», «Яшам и тхъәусыхә», «Мывәм нәхърә нәхъ хъельә», «Бохъшә», «Аргъуейм и уәрәд», н.).

Тхыдә-революцә темәмрә псәукІәшІэмрә теухуа усәхәр («Серго Орджоникидзе», «Ворошиловым теухуа уәрәд», «УнашІэ Сахыид», «Барәсбий», н.).

Хәкур фыуә лъагъуным, абы и лыхъужыхәр гъәльәпІәним къыхуезыджә усәхәр («Си Хәку дахәр», «ЛыфI нәшәнә», «Нобәм срогофIә», «Гъәм и зәманхәр», «Псоми закъебгъәшІэнүм...», «Щхъәтепхъуә», «Къардән Къубатий», «Жәмборә Щәуал», «Наурыз Мамышә», «ГүщІынә Гъузер», н.).

ХъэхъупашІэ А. и поэмәхәр («Си сабиигъуәр», «Тхыдәжъ», «Къэзанокъуә Жәбагъы», «Андемыркъан», «Къәбәрдей партизанхәр»).

ТхакІуәм и новелләхәр («Къэрәмымрә и фальә», «Щынә хужъ», «Анусә», «Гъыбзә», н.).

Къәбәрдей-шәрдҗәс литератүрәр 30 гъәхәм. Лъәхъәнәм и цыыхубә-политикә щытыкІэр. Къэралым щекІуәкI зәхъуәкІыныгъә инхәм литературәр къыхәша зәрыхъуа. «Литературә-художественә организацәхәр зәхъуәкІыным и ЙуэхукІә» ВКП (б)-м и ЦК-м и унафәр (1932). Литературә-критикә къарухәр зәшІәгъәуІуәним, зәкъуэгъәувәним ехъәлІауә къэралым щекІуәкIа ләжыгъәхәр. Совет тхакІуәхәм я япә съездыр (1934): литературәм къыдекІуәкI хабзәхәмрә зәманным къигъәшІа Йуэху еплыкІәшІәхәмрә теухуа зәныкъуәкъуәр; литературәм зиужыным зәран хуэхъуа Йуэхугъуәхәр; социалист реализмәм и хабзәхәр убзыхуныр; лъәпкъ литератүрәхәр унэтІыныр.

30 гъэхэм я пэццIэдзэхэм щIэнныгъэншагъэр гъэкIуэдынам, тхыбзэццIэм техъя лъэпкъхэм я литературэхэм зегъэужынам хуунэтIауэ екIуэкIа лэжыгъэхэр, абыхэм пышIауэ щыта гугъуеххэр.

Политикэ залымыгъэхэр, абыхэм лажъэншэу хэкIуэда адыгэ тхакIуэхэр.

А лъэхъэнэм кыыдкIыу щыта газетхэр, литературэ альманаххэр. Адыгэ лъэпкъ щэнхабзэр, бзэр, литературэр джынам, егъефIэкIуэнам елэжъа еджагъэшхуэхэмрэ тхакIуэхэмрэ, абыхэм я Iуэху еплъыкIэхэр (Турчанинов Г., Яковлев Н., Джанашиа С., Чигеров В., Нало Ж., Елбэд Хь., Борыкъуей ТI., ЩоджэнцIыкIу А., Абыкъу Хъ., Къуэжей С., ДышэкI М., Махъсидэ З., Хъуран Б., Теунэ Хь., н.).

Лъэпкъ **прозэр.** Адыгэхэм я псэукIэм кыыщыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэмрэ лъэпкъ литературэрэмрэ. Зэманым и лъыхъужынщIэхэр. Лъэпкъ прозэм и жанрхэр, лIэужыгъуэхэр. Цыхубэ зэццIэхъееныгъэхэмрэ тхыдэ Iуэхугъуэхэмрэ гултытэ лей адыгэ тхакIуэхэм хуашI зэрыхъуар. Тхыдэ-революцэ тематикэр лъабжъэ зыхуэхъуа япэ прозэ тхыгъэхэр (*Абыкъу Хъ. «Инжыдж и Iуфэхэм»; ДышэкI М. «Пиэппль»; КIэраиш Т. «Щамбул» («Гъуэгу насытыфIэ»), Нало Ж. «ЦЦэдзапIэ», ЦоджэнцIыкIу А. «Кхъужьсай щIагъым», Махъсидэ З. «Ar зыщыбгъэгъупицэ хъунукъым», н.*). Лъэпкъ литературэм и тхыдэм дежкIэ абыхэм яIэ мыхъэнэр. Идеологии пыухыкIам хуэлэжъами, абыхэм лъэхъэнэ зэблэкIыгъуэм (20–30 гъэхэм) адыгэм и псэукIар, и дуней еплъыкIэр, зыгъэгуфIэ е зыгъэппейтей Iуэхугъуэхэр, зэманым и плъыфэр, и лъапIэнныгъэхэр кызызэрышыгъэлъэгъуэжар. Лъэпкъ прозэм и япэ художественнэ тхыгъэхэм къаахэхыпхъэ дерсхэр.

Абыкъу Хъалид. ТхакIуэм и гъаццIэмрэ и публицистикэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Инжыдж и Iуфэхэм» романыр: абы и тхыдэр, художественнэ-эстетикэ и лъэныкъуэкIэ игъэзащIэ къалэнхэр. Романым и зэхэлтыкIэкIи, и гъэпсыкIэкIи совет тхакIуэхэу А. Фадеевым («Зэхэкъутэнныгъэ»), Д. Фурмановым («Чапаев»), Б. Лавреневым («Джыбыгъэ», «ПлъыщIрэ езанэ») я тхыгъэхэм зэрыпэджэжыр. Лъэхъэнэм и лъыхъужынщIэхэмрэ романым узыщрихъелэ персонажхэмрэ. Романым хэт гурыхъ образхэр (Хъесэн, Бэчыр, Увжыкъуэ, Забыт, н.).

Жыымрэ щIэмрэ, емрэ фыимрэ я зэныкъуэкъур тхакIуэм зэрызэфIих художественнэ Iемалхэр. Революцэм и цIэкIэ пыIэм щIыгъуу щхъэри къэзыхыну хъэзыр «комиссар плъыжъым» и пIэкIэ гупсысэ, укытэ, щIэпхъаджагъэ ищIам хущIегъуэж образ (Хъесэн) адыгэ литературэм япэу тхакIуэм кызызэрыхишар. Хъесэн и образын зуужыныгъэ щIимыгъуэтар, ар лъэпкъ прозэм щапхъэ щIыхуэмыхъуам и щхъэусыгъуэхэр. Романым и гъэпсыкIэр, и бзэр.

ДышэкI Мухъэмэд. ТхакIуэм и гъаццIэмрэ и публицистикэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Пшэппль» романыр. 20 гъэхэм жылагъуэм щытепщэу щыта парт къыхуеджэнныгъэхэм я Iэужьу романыр зэрыштыр.

Романым и ухуэкIэр, и сюжетыр. Абы кыыщыхъу Iуэхугъуэхэр зы адыгэ жылагъуэ цIыкIум и гъунапкъэм зеримыкIыр. Публицистикэ щэнхэр кызызэбэкI тхыгъэм Октябрь революцэм ипIэкIэ адыгэ мэкъумэшынщIэхэм я псэукIар, къуажэдэсхэм яку дэлья зэхуущыкIэхэр, я гупсысэм кыыщыхъу зэхъуэкIыныгъэхэр кызызэрышыгъэлъэгъуэжар. «Автор псальэм» («авторское отступление») тхыгъэм щигъэзащIэ къалэныр. ТхакIуэм къигъэсэбэп художественнэ Iемалхэр (зэгъэпцэнныгъэр, егъэлеиниыгъэр, сурэт характеристикэр, антитетэр, н.), образхэр къэгъэцIынымкIэ абыхэм ягъэзащIэ къалэнхэр, зэрэн щыхъу щIыпIэхэр. Гурыхъ образхэмрэ (Хъэмид, Уэсмэн, ЛутI, Мусэ, Сырымэ, Захаров) гурымыхъхэмрэ (Тембот гъум, Жамырэ пэгъым, Къасбот нэф, Жамбот дэгу, н). Назыч и образыр. Пщащэмрэ Уэсмэнрэ яку дэль гурышIэм зригъэужыну тхакIуэр щIытэмыгушхуэр. Романыр нэмийтхысауэ кызызэрынар, абы и щхъэусыгъуэхэр.

Къуэжей Сосрыкъуэ. ТхакIуэм и гъаццIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «ЦЦэ» повестыр. Адыгэ литературэм и япэ повестыр зытеухуар, и гъэпсыкIэм хэль гъэццIэгъуэнагхъэр. Повестыр и фIэшыгъэццIэм тхакIуэм щIильхъэ гупсысэр. Адыгэ къуажэр псэукIещIэм зэрыхыхъэр: жыымрэ щIэмрэ, гупымрэ цыху щхъэзакъуэмрэ яку къыдэхъуэ зэныкъуэкъухэр, ахэр тхакIуэм зэрызэфIих Iемалхэр. Комсомол-щIалэгъуалэ

бригадэм щекІуэкІ гъесныгъэ лэжыгъэр. Повестым и образ системэр, абы хэль щыцІэнныгъэхэр.

Лъэпкъым и блэкІа гъащІэр, цыхум и лъапІэнныгъэ нэхъышхъэхэм - щхъэхуитыныгъэмрэ и хуитыныгъэхэмрэ – папшІэ иригъекІуэкІ бэнэныгъэр художественнэ ІэмалхэмкІэ къыщыгъэлъэгъуэжа тхыгъэхэр (*ЩоджэнцЫкІу А. «Хъэжыгъэ нут закуэ», Махьсидэ З. «Хыисэ и махуэ блэкІахэр», «Хабзэжь удын», Тобыл Т. «Жалдуз», н.*), абыхэм я мыхъэнэр.

Теунэ Хь. и «Асьян» повестыр. И гуашІэкІэ псэуж цыхухэм я хуитыныгъэхэр хъуменным и бэнакІуэ Асьян зерыхъур, образым игъуэт зыужыныгъэр. Лъэпкъ прозэм и хэльхъэныгъэ щхъэпэу повестыр зэрыштыр.

Адыгэ лъэпкъ усыгъэр. Лъэпкъ усыгъэм 30 гъэхэм нэхъыбэу къиІету щыта темэхэр. Адыгэ лирикэм и япэ лъэбакъуэхэр, абы и зыужыныгъэр зи фыщІэ усакІуэхэр (*ЩоджэнцЫкІу А., Борыкъуей ТI., Къылышибий И., ЩакІуэ Т., Кыщокъуэ А., Хъэбэчыр Б., Уэхъутэ А., Темыр С., Гъуэшокъуэ Хъу., Пынокъуэ А., н.*). Зэманым къигъэув Іуэхугъуэхэр цыхубэм къагурыгъэІуэн къалэныр усыгъэм игъэзащІэу зэрыштыар, абы и къыхуеджэныгъэ нэхъышхъэхэр.

Иуэхугъуэ гуэрым къыхуеджэным ехъэлІа (лозунг) поэзием и лыкІуэ нэхъышхъэхэм ящиц зы **Борыкъуей ТIутІэ** и усэхэр (*«Сыхъэт махуэ дэ дежьаш», «Пионер уэрэд», «КИМ», «Октябрый и 25-р», н.*). Гъуазджэ хабзэхэмкІэ абыхэм фIагъ ин ямыІэми, лъэхъэнэм и нэшэнхэр къизытеш, адигэ литературэм и япэ лъэбакъуэхэр дэзыгъэлъэгъуж тхыдэ фэеплъу ахэр зэрыштыр.

30 гъэхэм адигэ усыгъэм и жанрхами лэужыгъуэхами зэрызаужьар. Поэмэ жанрим и ехъулІэныгъэхэр. Лъэпкъ усакІуэ нэхъышхъэри нэхъышІэхэри я къарум абы зэрышеплъижар. Жанрим и зыужыныгъэм хэлья ныкъусаныгъэхэр.

Цыхубэ уэрэдхэмрэ автор зиІэ уэрэдхэмрэ (*ЩоджэнцЫкІу А., Къэжэр И., н.*).

ЩоджэнцЫкІу Алий. УсакІуэм и гъащІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

ЩоджэнцЫкІу А. и творчествэм и лъэхъэнхэр (усакІуэ ныбжышиІэм и япэ тхыгъэхэр дунейм къыщитехъар; 20 гъэхэр – 30 гъэхэм я пэшІэдзэр; 30 гъэхэм я кIэухымрэ 40 гъэхэм я пэшІэдзэмрэ). УсакІуэм и творчествр лъэхъэнэрэ гуэшыныр къэзыш щхъэусыгъуэхэр.

ХХ лэшІгъуэм и 20–30 гъэхэм Хэкум щекІуэкІа тхыдэ-щэнхабзэ Іуэхугъуэхэр. Лъахэм къыщихъу зэхъуэкІыныгъэхэм усакІуэр зэрахущтыр. Къыхуеджэныгъэм (лозунг) и нэпкыжье зытель усэхэр (*«Флохъус апций!», «ОНО», «Къэбэрдей егъэджакІуэ курсантхэ!», «Сабий тхъэмпэ», «Къэрэхъэлькъ газетым и тхъэусыхэ», н.*), апхуэдэхэм усакІуэм и творчествэм узэшІынгъх щIагъуэ щIышамыгъуэтар.

Цыхухэм я псэукІэр егъэфІэкІуэним, щІэблэр гъесэным, лэжыгъэ хъэлэлым укъыхуезиджэ усэхэр (*«Бахъсэнхуэ», Къэбэрдей цыкІум и махуэ», «Линэ трактористкэш», «Сэтэней», «Сэтэней дахэ», «Бэв усэ», «ДгъэкІынщ жызум хадэ», «Бэвыгъэм», «Стахановцхэр», «Си махуитI гъащІэ», н.*).

ЩоджэнцЫкІу А. и пейзаж усэхэр (*«Пшэддджыжь», «Щымахуэ», «Бжыхъэ», «Гъатхэ», «Къулькъужын и зы махуэ», «Налшык», «Май», «Гъэмахуэ пшэддджыжь», н.*). Щыуэпсым и тепльэ зэхуэмыдэхэмрэ цыхум и гурыгъу-гурышІэхэмрэ усакІуэм зэрызэрипхыр, абыкІэ къигъесбэп художественнэ Іэмалхэр.

УсакІуэм и ауан усэхэр (*«Дохутыр джэддигъу», «Къербэч и пшэддэйхэр», «Къапльэт мыдэ», «Вася», «Кіэрахъуэшхуэ», «ІукІ», н.*). ЖиІемрэ ищІэмрэ зэтемыхуэхэр, напитIхэр, Іулхъэ къеІызыххэр, фадэм итхъэкъуахэр, зи бзэр къизыфІэмыІуэхужхэр, унафащІ щыкІахэр и ауан усэхэмкІэ утыку къизэрырилхъэр.

ЩоджэнцЫкІу А.И. адигэ лирикэм хуишІа хэльхъэныгъэр, и лъэхъэнэгъухэм я гурыгъу-гурышІэхэр абы къизэрыхэшыр (*«ЛыкІуэ», «Нэкъулэн», «ГурышІэ дыдж», «Лалинэ», «Си нитІыр ныхоплъэ», «Жэуап», «ПшIашэ закъуэ», «Къафэ-уэрэд», н.*).

Поэмэхэр (*«Щымахуэ жэш», «Къызбрун», «Сохьуэхъур», «Мадинэ»*). Адыгэхэм я гъащІэ блэкІар, лъахэм щекІуэкІ зэхъуэкІыныгъэхэр а тхыгъэхэм къизэрышыгъэлъэгъуар.

Поэмэхэм хэт персонажхэр. А тхыгъэхэм усакIуэм къышехъулIахэмрэ хэль ныкъусаныгъэхэмрэ.

«Къамботрэ Лацэрэ» романыр. Лъепкъым и тхыдэмрэ романым щIэль гупсысэ нэхъышхъэмрэ. Я щхъэхуитыныгъэм папщIэ адигэ мэкъумэшыщIэхэм ирагъекIуэкIа бэнэныгъэр романым лъабжье зэрыхуэхъуар. Лъепкъ IуэрыIуатэм и поэтикэмрэ романымрэ. Мыхъужыгъэ эпосыр лъепкъым и дунейр къизэрызэIуих IункIыбзэ усакIуэм зэрыхуэхъуар. КъэкIыпIэ лъепкъхэм я усыгъэмрэ романымрэ.

Романым и образ системэр: Къамбот, Лацэ, Хъесанш, Тембот сымэ я образхэр, лъепкъ литературэм и хэлхъэнэгъещIу ахэр зэрыштыр. Романым и композицэр, IуэрыIуатэм и художественнэ Iемалхэр къизэрышыгъесэбэпар, и бзэм и къулеягьыр. Лъепкъ усыгъэм романым щиубыд увыпIэр, абы и мыхъэнэр.

ЩоджэнцIыкIу А.И. и прозэр («Хъэжыгъэ пут закъуэ», «Кхъужье щIагым» рассказхэр). Ахэр лъэхъэнэм щыIа Iуэху епллыкIэхэм къагъещIау зэрыштыр. Адыгэхэм я пасэукIар, мэкъумэшыщIэ къизэрыгуэкIхэм я гъашIэ хъэльэр, я хуитыныншагъэр рассказхэм къизэрышыгъэльэгъуэжар. Тхыгъэхэм я художественнэ гъэпсыкIэр, я бзэр.

ЩоджэнцIыкIу А. И. и творчествэм лъепкъ литературэм щиубыд увыпIэр.

Драматургиемрэ лъэхъэнэмрэ. Зэманым къигъещIа, абы и напкъыжье зытель драматургие лэжыгъэхэр (**Нало** Жансэхъу. «Къэхъун»; **Тобыл** Тальустэн. «Зули», «Зэрылэ»; **Тубай** Мухъэмэд. «Мэжидрэ Марятрэ»; **Шортэн** Аскэрбий. «Батыр и къуажэ» («Мурат»). Абыхэм я сюжетхэр, художественнэ конфликтхэр, ягъезашIэ къалэнхэр. Жанрым и зыжыныгъэм пышIа Iуэхугъуэ гугъухэр. АдыгэбзэкIэ зэрадзэкIуурэ ягъеува спектаклхэр, абыхэм я мыхъэнэр.

ШэкIыхъещIэ Пышкъян и «КIуэрыгъуэт» трагедиер. Пьесэм и сюжетым IуэрыIуатэ лъабжье зэриIэр. Фыгуэ зэрылъагьу ныбжышищIэхэм я щхъэхуитыныгъэм папщIэ ирагъекIуэкIа бэнэныгъэр, абы цыхубэр къыхэша зэрыхъур. ГъэпщиIыныгъэр щытепщэ жылагъуэм цыху къизэрыгуэкIым ифI зыхэльхэр щыпхыкIынкIэ Iемал зэрышмыIар тхакIуэм къизэригъэльэгъуэжыр. Пьесэм и сюжетри, щIэль гупсысэ нэхъышхъэри ЩоджэнцIыкIу А. и «Къамботрэ Лацэрэ» романым, Тубай М. и «Мэжидрэ Мэриятрэ» драмэм зэрещхыыр, ар къизыхэкIа щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр.

«КIуэрыгъуэтыр» адигэбзэкIэ тха пьесэу япэу спектакль къытращIыкIауэ зэрыштыр, лъепкъ драматургием и гъуэгугъэльагьуэ ар зэрыхъугъяар.

КъардэнгъущI Зырамыку и «Къаншибийрэ Гуащэгъагъэр» драмэр. Пьесэр тхакIуэм щитха лъэхъэнэр, абы къытращIыкIа спектаклыр лъепкъ театрым и нэхъифIхэм ящыщ зы зэрыхъугъяар. Цыхум и лъапIэныгъэ нэхъышхъэм – щхъэхуитыныгъэм – папщIэ адигэ мэкъумэшыщIэхэм ирагъекIуэкIа бэнэныгъэм драмэм щиубыд увыпIэр. Къаншибийрэ Гуащэгъагъэр я образхэр. Фыльтагуныгъэмрэ щхъэхуитыныгъэмрэ тхакIуэм зэрызэригъяашIэ художественнэ Iемалхэр. Цыхур зыIэт, псэр зыщIэхъуэps тыгъуэ лъапIэу (образ щхъэхуэу) ар пьесэм къизэрышыкIуэр. Пьесэм лъепкъ драматургием щиубыд увыпIэр.

XX лIэцIыгъуэм и 20–30 гъэхэм адигэ литературэм зыIэригъэхья ехъулIэныгъэхэмрэ къемыхъулIахэмрэ. Ахэр къизыхэкIа щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр.

Адыгэ литературэр Хэку зауэшхуэм и лъэхъэнэм. Хэку зауэшхуэм хэта адигэ тхакIуэхэр (ЩоджэнцIыкIу А., Къэжэр И., Къышокъуэ А., Хъэнфэн А., Шортэн А., Ахъмет М., Гъэшокъуэ Хъу., ХыытIу С., КIуаш Б., Мысрокъуэ С., Къущхъэ Б., ЩоджэнцIыкIу И., ЩоджэнцIыкIу Н., Нало А., Къардэн Б., Къуэныкъей М., Совет Союзым и Мыхъужу цэр къизыфIаша Андырхъуей Хъу., ХъэдэгъэлI А., Еутых А., Щхъэплъакъуэ Хъ., нэгъуэщIхэри). Абыхэм я лыгъэр цыхубэм щапхъэ зэрахуэхъуар.

Литературэм и жанрхэм ящищу зауэ лъэхъэнэм зыжыныгъэ нэхъибэ зыгъуэтахэр: цыхубэр зэщIэзыгъеуIуэ, текIуэныгъэм къыхуезыджэ (агитацэ) поэзиер, одэмрэ ауан-щIэнекIалъэмрэ, очеркхэр; зауэм теухуа япэ прозэ тхыгъэхэр. Публицистикэмрэ хъыбарегъяашIэ IэннатIэхэмрэ. А ильэсхэм къыдэкIа тхылъхэр, сборникхэр («Псоми Ищэ къафштэ», «Родинэм и хъэтыркIэ», «Заум и фронтхэм»,

«ТАСС-м и щхъэгъубжэ», «Ауаным бийр еукI», н.), газетхэр, бюллетеңхэр. Хэку зауэшхуэр цЫхубэ Йуэрыгатэм къызэрхэшьжыр.

ТекIуэныгъэм укъыхуезыджэ усэхэр.

ЩоджэнцЫкIу А. «Шагъдий гъэшхахэм тухутэ», «Псоми Іашэм зефт», «Дэ дытекIуэнщ» усэхэр, «Нырес си псальэр уи деж» поэмэр, нэгъуэшIхэри. Псалъэм и къарукIэ усакIуэм Хэкум и хъумакIуэхэм ярит чэнджэшхэр. «Нырес си псальэр уи деж» поэмэр лъэхъэнитI зэрызэпишIэр. БлэкIа лъэхъэнхэр и щапхъэу Хэкур, лъахэр зыубыдыну хүщIэкъу нэмьцэхэми я Йуеху фIейхэр къазэрэмхуулIэнур усакIэм бидэу и фIэш зэрыхъур.

ЩоджэнцЫкIум и зауэ (военнэ) поэзиер образ купщицафIэхэмкIэ зэшIэмьузэдами, къыхуеджэныгъэ пафосыр ебекIми, ар гукъабзэм, псэ хъэлэлым къигъещIу зэрыштыр.

Кыщокъуэ А. УсакIуэм и зауэ гъуэгуанэр, фронтым здынтуым ар зыдэлэжка газетхэмрэ журналхэмрэ. «Бгы лъапэхэм деж» усэ сборникир, «Усэ къарукIэ бийр бгъесу...», «СыкIуэнт нэхъ псынщIу», «Шыхулъагъуэ», усакIуэм и публицистикэ тхыгъэхэр. 40 гъэхэм и пэшIэдзэхэм Кыщокъуэр лынIэ иува усакIуэу зэрыштытар, а лъэхъэнэм абы итхахэм философие гупсысэ куу зэращIэлльыр.

Кыщокъуэ А. и зауэ (военнэ) лирикэр щызэпкърыха литературэ щIэнныгъэ лэжыгъэхэр (Сокъур М. «Кыщокъуэ Алим и лирикэр»; Къэбэрдей литературэм и тхыдэм тухуа очеркхэр, Налшик, 1965; Адыгэ литературэм и тхыдэ. Налшик, 2010, нэгъуэшIхэри).

Бекъул Б. «Дэ дытекIуэнщ» усэ сборникир; **ХъэхъупашIэ А.** «Къэбэрдей партизанхэр» поэмэр, «Хэку зауэшхуэ» усэр, н.; **Гъуэшокъуэ Хъу.** «Лыгъэр ажалым текIуаш» поэмэр, усэхэр; **Уэхъутэ А., Хъэнфэн А.** сымэ я усэхэр.

Лъепкъхэр зэкъуэгъэувэным, цЫхубэр текIуэныгъэм къыхузэшIэгъэуIуенным къыхуезыджэ драматургие лэжыгъэхэр: **Шортэн А.** «Луизэ», «Танкистщ» пьесэхэр; **Акъсырэ З.** «Гъавэм папщIэ», «Дахэнагъуэ», «Дыгъэр къышыщIэкIым»; **Къэбэрдокъуэ А.** «Асхъэд и щхъэ»; **Теунэ Хь.** «ЗэхэгъэкIыныгъэ»; **Тубай М.** «Къэбэрдей щIалэ», Елмэс Хь. усэу тха и «Жамбот» пьесэр, н.

Прозэм и жанр цЫкIухэм (рассказ, очерк) къышаIэт темэхэр, ахэр зэрызэфIах художественнэ Iэмалхэр. **Шортэн А.** и рассказхэмрэ очеркхэмрэ («Офицерым и гъуэгуанэ тхылтым щыщ», «Псэемыблэжхэм я нып», «Атакэ нэужьым»; **Къашыргъэ Хь.** «Зы жэш» и рассказыр, н.

Хэку зауэшхуэм и ильяс хъэлъэхэм лъепкъ литературэр къызэрэзызтемувиар, лъагапIешишIхэм я щIэдзапIэ ар зэрыхъуар.

Адыгэ литературэр 1945–1950 гъэхэм. Лъэхъэнэм и нэцэнхэр. Зауэм зэхикъута цЫхубэ хозяйстввэр зэфIэгъэувэжынхм хуунэтIауэ ди цЫхухэм ирагъэкIуэка лэжыгъэшхуэр; гъуазджэм и ИнатIэм и лэжъакIуэхэр а Йуэхум зэрыхэтар. Зауэ нэужь лъэхъэнэм цЫхухэм я псэукIэм къышыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэр. Зауэм цЫхухэм я гъащIэм къытрина фэбжъхэр литературэ тхыгъэхэм къызэрхэшьжыр.

Совет Союзым и тхакIуэхэм я етиланэ съездыр, литературэм и къалэнхэмрэ мурадхэмрэ зэгъэхъулIенным тухуауэ абы иубзыхуа гъуэгур: лъепкъ литературэхэм дежкIэ абы фырэ щышишIэнныгъэу къишар.

Къэрал политикэ, идеологии ткИийр 50 гъэхэм и пэшIэдзэхэм нэхъ къэшабэу зэрыхуежьар. «ЧувыкIыжыгъуэкIэ» (оттепель») зэджэ лъэхъэнэр (1953–1964). Терминыр къызэрежьар, гъуазджэм къышыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэм тешЦыхъауэ а пIальэ кIэшIыр Iыхъэ щхъэхуэурэ бгуэшыж зэрыхъур. ЛъэхъэнэшIэм къыдежья литературэ унэтIыныгъэшIэхэр. Абыхэм яжь лъепкъ литературэхэм зэращIихуар: «мардэ» къупхъэм ибэкъуки, пэж ныкъуэжыIэм къыпыки, зэрыхуежьар, абы и щапхъэхэр.

Зауэм ипсыхъауэ, я дуней еплыкIэри, Изагъри иузэшIауэ къыхэкIыжу лъепкъ литературэм къыхыхъэжа тхакIуэхэр (Кыщокъуэ А., Шортэн А., КъардэнгъущI З., Тубай М., Нало А., Къардэн Б., Хъэнфэн А., Гъуэшокъуэ Хъу., ЩоджэнцЫкIу I., ХъитIу С.,

Ахъмэт М., н.). Зауэ ІэнатІэм пэрыт цыхум и гурыгъу-гурышІэхэм тухуа тхыгъэхэр дунейм къытехъэным, я творчествэм зиужыным къылэшІэхэм ифI зэрекIар.

«Къэбэрдэй» альманахыр, адигэ литературэм зиужыным къылэшІэхэм ифI зэрекIар.

Лъэпкъ прозэр. Хэку зауэшхуэмрэ абы и Іэужыхэмрэ тухуа тхыгъэхэр. Лъэхъэнэм къыдэунэхуа литературэ унэтЫныгъэхэр: «къуажэ» прозэр, «тхыдэ» прозэр, «къалэ е интеллектуальнэ» прозэкIэ зэджэр. Автор уэрэдхэмрэ цыхубэ уэрэдхэмрэ, абыхэм ягъуэта зиужыныгъэр. Документальнэ тхыгъэхэм «зауэ прозэм» щаубыд увыпIэ хэхар. ЛъэхъэнэшІэмрэ Йуэху еплыкIэшІэхэмрэ.

Шортэн Аскэрбий. ТхакIуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэр. Зауэм и хъэлъэхэр зытещІэ зауэлIхэм я дунейр, ахэр зыгъэпIейтей Йуэхугъуэхэр, я гъашІэм пальэ кIэшІкIэ къыхэхуэ гуфIэгъуэхэм тухуа рассказхэр («Атакэ нэужым», «Балькъ деж», «Лыгъэм и вагъуэ», «Псэемыблэжхэм я нып», «Иэшыхъуэм къиIутэжа», н.).

Шортэн А. и щIэныгъэ-документальнэ лэжыгъэхэр: «Къышокъуэ Алим» (1947), «Къэбэрдэй литературэм и классик ЩоджэнцЫкIу Алий» (1950), «Мыпсэхыж шу» (1950), «Пшинауэ» (1952), «Нэгумэ Шорэ» (1952), «Къэзанокъуэ Жэбагы» (1955), нэгъуэшІхэри.

Шортэн А. и драмэ лэжыгъэхэр («Нэхур къыщищІэнэм щыгъуэ», «Мурат», «Зы унагъуэ гуэрым», «ИгъашІкIэ», «Яшэмрэ къэзышэхэмрэ»). Лъэпкъ драматургием абыхэм щаубыд увыпIэр.

Лъэпкъым къикIуа гъуэгуанэм тухуа япэ тхыдэ романыр – «Бгырысхэр» (1954). Адыгэ литературэм Шортэн А. и роман-тетралогием щиубыд увыпIэр. БлэкIа лIэшIыгъуэхэм лъэпкъым и псэукIар, и жылагъуэ ухуэкIэ-зэхэтыкIэр къызэрышыгъэлэгъуэжар. Кавказ Ишхъэрэр зэIерагъэхъэн шхъэкIэ къуэкIыпIэмрэ къухьэпIэмкIэ щыIэ къэралыгъуэшхуэхэм ирагъэкIуэкIа бэнэнгъэр романым къызэрыхъэшыжыр. Адыгэхэмрэ урысхэмрэ я зэпышIэныгъэхэр: Нэгумэ Шорэрэ Солнцев Степанрэ я образхэр; тхыдэм зи цIэр къыхэна цыхухэм я образхэр. Романым хэт гурыхъ персонажхэр (Бот, Бэтоукъуэ, Дэбэч, Зулий, Чылар, н.), адыгэхэр блэкIа лъэхъэнэ жыжъэхэм зыгъэгүфIэ-зыгъэпIейтей Йуэхугъуэ щыIахэр а образхэмкIэ къэгъэльэгъуэжа зерыхъуар.

Романым и художественнэ гъэпсыкIэр, и бзэр.

ЩоджэнцЫкIу Іэдэм. ТхакIуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэр. ЩоджэнцЫкIу I. и дуней еплыкIэр зауэм зэрипсихыар, гъашІэм нэхъ куууэ егупсыс зэрицIар. Ахэр зыхэпльягъуэ и тхыгъэхэр. ТхакIуэ-пацифистым и лирикэ повестхэр. Лирикэ лыхъужыымрэ цыхубэмрэ, лыхъужыымрэ къэралымрэ. Зауэ нэужым лъэхъэнэшІэ хыхъэ лъэпкъ литературэм и гъатхэпежэ «Софят и гъатхэ» (1955) повестыр зерыхъуар. Повестыр зытеухуамрэ щIэль гупсысэ нэхъышхъэмрэ. Тхыгъэм хэт гурыхъ образхэр, абыхэм ядэпльягъу хъэл-щэнхэмрэ къапкърыкI гъэсэнгъэ къарумрэ.

Повестым и гъэпсыкIэр, и бзэр.

Къашыргъэ ХъэпащІэ. ТхакIуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэр. Хэку зауэшхуэм и зэманым и лъэпкъэгъухэр зыхэта гугъуехъэм тухуа прозэ тхыгъэхэр («Зы жэш», «Зауэм и губгъуэхэм», «ТасхъэшІх», «ГуфIапщІэ», н.).

Зауэм зэхикъута къалэхэмрэ къуажэхэмрэ зэфIэгъэувэжыним, цыхухэм я псэукIэр къэIэтыжыним хуэунэтIауэ ди щIыпIэм щекIуэкIа лэжыгъэшхуэр, зауэлI фащэр щызыхыжу мамыр ІэнатІэ пэрыувэжа цыхухэм яку къыдэхъуэ зэхуштыкIэхэр «Насыпым и хэклипIэ» (1957) романым къызэрыхъэшыжыр.

Зауэ нэужь лъэхэнэм адигэ къуажэм и щытыкIар, абы мыхъумыщIагъэ дэлъахэр романым къызэрышыгъэлэгъуар. Сыт хуэдэ гугъуехъми цыху гуашIафIэхэм я зэхэшIыкIымрэ лэжыгъэ хъэлэлымрэ зэрытекIуэр романым щIэль гупсысэ нэхъышхъэу зерыштыр.

Уэхъутэ Абдулыхъ. ТхакIуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэр. Адыгэм и хъэл-щэныр, ар зыхэпсэукI дунейр, лъэхъэнэм и нэцэнхэр Уэхъутэ Абдулыхъ и рассказхэм («Шу щыпкъэ», «ЕтIаунэ зэIущIэгъуэ», «ИльэсипшI текIа нэужь», «Дарий

чысэ», «Хъэбеб и щыхъэкІуэ», «Алъхъэс и къуэ Тугъэн», н.) къызэрыхэшыр («Хужъэ и къуэладжэ». Рассказхэмрэ поэмэхэмрэ, 1960).

Къущхъэ СультІан. ТхакІуэм и гъащІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Лъэпкъ прозэр цЫхум нэхъ хуэгъэза зэрыхъуар, психологизмэр абы нэхъ куу щыхъуу зэрыхуежъяр Къущхъэ С. и рассказхэм къызэрыхэшыр («ШагъдийтI», «Механик», «Пшагъуэ», «ЩакІуэ щагъым», «Анэ», нэгъуэшІхэри).

Адыгэ усыгъэр. Зауэ нэужь ильэсхэм абы къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр. ТекІуэныгъэм цЫхухэм къахихъя гуфІэгъуэмрэ «гукъекІыж дыджхэмрэ» щызэхэухуэна усэхэр. ЗаулI гъуэгуанэр заuem хэта усакІуэхэм (Кыщокъуэ А., ЩоджэнцЫкІу I., Уэхъутэ А., КIуаш Б., Гъуэщокъуэ Хъу., ЩоджэнцЫкІу Н., нэгъуэшІхэми) къызэррагъэльагъуэжыр, абы хэль щхъэхуэныгъэхэр. Лъэпкъ лирикэм игъуэта зуужыныгъэр, адигэ усэ гъэпсыкІэм зэрызиузэшІар, ар зи фыгъэ усакІуэхэр.

Медитативнэ лирикэр, граждан, лъагъуныгъэ усэхэр. УсакІуэхэм художественнэ ІэмалхэмкІэ цЫхугъэм, лъэпкъ хабзэм, цЫхухэм я псэукІэ-зэхэтыкІэм ехъэлIа Іуэхугъуэ гугъухэр зэрызэфлахыр.

Кыщокъуэ Алим. УсакІуэм и зауэ лирикэр. «Шум и гъуэгу» (1946), «Щалэгъуэ пшынальэ» (1947), «Стихи» (М., 1951), «Усэхэр, уэрэдхэр, поэмэхэр» (1953), «Усэхэмрэ поэмэхэмрэ» (1956) усэ сборникхэр, нэгъуэшІхэри. Лъэпкъ усыгъэр, лирикэр зэрыкІуэну гъуэгур убзыхунымкІэ Кыщокъуэ А. 50 гъэхэм къыдигъэкІа усэ тхыльхэм яIа мыхъэнэр.

Гъуэщокъуэ Хъусин. УсакІуэм и пейзаж лирикэр. Гъэм и лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэр усакІуэм къызэригъэльагъуэ художественнэ Іэмалхэр. Абы и усэхэр гуфІэгъуэкІэ гъэнцІауэ, хъуэпсанIэ гуэрхэм укъыхуагъуэшу зэрыштыр.

ЛэжъакІуэ пэрытыр усакІуэм зэриIэтыр, «хамэ пщІэнтІэспкІэ псэухэм» я дуней тетыкІэр зэrimыгъэдахэр («ГуашІэдэкЫм и уэрэд», «ГуфІэгъуэ», «Гум и макъ» усэ тхыльхэр, нэгъуэшІхэри).

ЩоджэнцЫкІу Іэдэм. ЦЫху лэжъакІуэр, и гъащІэр еzym и ІэкІэ зыузэшІыж ухуакІуэр ЩоджэнцЫкІу I. и усэхэм зэрышигъэльапIэр. УсакІуэм и япэ усэ тхыльхэр («Гухэль усэ», 1951; «Гумызагъэ», 1958; «лирик», 1958; «Восхождение» (М., 1959), нэгъуэшІхэри).

Щомахуэ Амырхъян. УсакІуэм гухуабагъэрэ фылтагъуныгъэшхуэкІэ гъэнцІа и сабий усэхэр, ахэр лъэпкъ сабий литературэм и псыпэ зэрыхъуар («Сабийхэм папщЭ усэхэр», 1949; «Унэ нэху», 1953; «Жамбот и Камбот» М., 1957; «Зэрланшу», 1958 усэ тхыльхэр, нэгъуэшІхэри).

Хъэнфэн Алим лъэпкъ сабий литературэм хуицІа хэльхъэныгъэхэр. УсакІуэр адигэ лирик нэхъыфІхэм зэраштыр, абы и усэхэм хэкур, жылагъуэ Іуэхухэр, лэжыгъэр, лъагъуныгъэр, мамырыгъэр хъумэнэр темэ нэхъыщхъэу зэрыштыр («Япэ лъэбакъуэ», «ГъащІэм и пшынальэ», «ГурыщІэ къабзэ» усэ тхыльхэр).

50 гъэхэм лъэпкъ литературэм къыхыхъя усакІуэхэр. Адыгэ лъэпкъ усыгъэр лъагапIэшІхэм хуэзыша усакІуэхэм я япэ усэ тхыльхэр: ЩоджэнцЫкІу Н. «Усэхэр» (1955); Мысачэ П. «Къурш псынэ» (1955), «Уэращ зи фыщІэр», 1958; Балькъэр Ф. «Нэхуш» (1958); Елгъэр К. «Дыгъэ къышІэкІыгъуэ» (1958), «Псыкъельэм и уэрэд» (1959); Нало З. «Бзухэм я бзэр» (1959); Тхэгъэзит З. «Бгым сыйдокI» (1960), нэгъуэшІхэри. Лъэпкъ лирикэм зиужынымкІэ абыхэм яIа мыхъэнэр.

КIуаш БетІал. И гъащІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. КIуаш Б. лъэпкъ усыгъэм и «Эпкъльэпкъыр» жан зэрицІар, абы и бзэм, и гъэпсыкІэм хуицІа хэльхъэныгъэхэр. «Щалэгъуэм и усакІуэ уахътыншэу» абы литературэ критикхэр щIеджэр.

УсакІуэм и граждан лирикэр, цЫхухэм яку дэль зэнэбжъэгъуэр, къуэшыгъэр абы зэрышыгъэльапIар. Хэкум, лъахэм, адигэ лъэпкъым тэухуа усэхэр («Къэбэрдей», «Уэр мыхъуам, сыйгъэ дамэншэт», «Сыт сзышышишынэр?», «Си Хэку», «Мамырыгъэ», «Индыл», н.).

Киуаш Б. и гухэль (льагъуныгъэ) лирикэр («Си псыхъуэгушащэ», «Уэрэ сэрэ щехуу дызэхуузэ», «Лъагъуныгъэ...», «Уджым ухету уздекиуэкыим», «Сэ сольагъу гу тхъэкъу розэ...», н.).

Усакиуэм и лиро-эпикэ тхыгъэхэр: «Нэхү», «ДжонитI», «Адэ», «Щалэгъуэ щынальэ» тхыгъэхэр, балладэхэр.

Киуаш Б. адигэ усэ гъэпсыкIэм щиэуэ хилъхахэр, кынгъесэбэпа художественэ Иёмалхэр.

Лъэпкъ драматургиер. Адигэ драматургхэм я къэлъыхъуэныгъэшIэхэр: зэманым кынгъэшI Июхуугъуэ гугъухэр зеризэфIахыр, лыхъужышишIэхэр утыку кынгъырашэр (Шортэн А. «Нэхур кынгъышIэнэм щыгъуэ» (1947), «Зы унагъуэ гуэрым» (1955); Кынгъокъуэ А. «Алъхъо» (1950); Щоджэн М. «Гуфиэгъуэ пшэддджыжь» (1953); Къардэн Х. «Гухэм я хубэ» (1950), «Гъуэгу пэж» (1959); Тубай М. «Насыпыр хъумэ» (1960), нэгъуэшIхэри).

Комедие жанрым игъуэта зыужыныгъэр. Жылагъуэм хуэгъэзауэ публицистикэ къалэн зыгъэзащI ауан, гушыIэ пьесэхэр (Щхэгъэпсо М. «Тээмашэ и бынунагъуэ» (1944), «МыхъущI Марзидан» (1958); Тубай М. «Хъэ бзаджэ ТысыпIэншэш» (1953), «Жъэрыплъэ» (1954); Къардэн Х. «Насыпиншэм фызитI и натIэш» (1959), нэгъуэшIхэри).

Акъсырэ Залымхъян. Тхакиуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Лъэпкъым дежкIэ зэхэгъэкыиIэу щыта тхыдэ лъэхъэнэхэр къэгъэлъэгъуэжыным ехъэлIауэ драматургым зэфIигъэкIа лэжыгъэхэр.

Драматургымрэ лъэпкъ ИуэрыIуатэмрэ. «Дыгъэр кынгъыкъуэкыим», «Лашын», «Кызызбрун», «ИстамбылакIуэ», «Иэдииху», «Андемыркъан», «Гуашэм и чэнсанэ» драмэ лэжыгъэхэр зытеухуахэмрэ абыхэм къаIуатэ гупсысэ нэхъыщхъэхэмрэ. Акъсырэ З. и драмэ лэжыгъэхэм лъэпкъ драматургием и тхыдэм щаубыд увыпIэр.

Литературэ щIэнныгъэмрэ критикэмрэ. Литературэ щIэнныгъэмрэ критикэмрэ литературэм и унэтIакIуэ, гъуэгугъэльягъуэ къалэн зэрагъэзащIэр. 50 гъэхэм методологием ехъэлIауэ адигэ литературэ щIэнныгъэмрэ литературэ критикэмрэ я пашхъэ къита къалэнхэмрэ ахэр зеризэргэгъэхъулIэфамрэ.

Адигэ литературэм и зыужыкIэм, жанрхэм, художественэ Иёмалхэм я къэгъесэбэпыкIэм, ИуэрыIуатэмрэ литературэмрэ я зэхуштыкIэм, адигэ литературэхэм я къуэпсхэр гъэбелджылыним тухууауэ 50 гъэхэм къыдэкIа щIэнныгъэ лэжыгъэхэр (Теунэ Х. «Къэбердей литературэмрэ къэбердей тхакIуэмрэ», 1955; Сокъур М. «ЛыпIэ иувэныгъэ», 1955; ХъэкIуашэ А. «ЩоджэнЦыкIу Алий», 1958; Нало З. «ИуэрыIуатэм и къулеягъыр литературэм кынгъыгъесэбэпын», 1959; Хъупсырокъуэ Х. «Адигэ литературэхэм тухууауэ», 1960; КIурашын Б. «Народ усакIуэм и «кынгъым», 1960; Къардэн Б. «Бзэмрэ стилемрэ я ИуэхукIэ», 1958, н.). Лъэпкъ литературэм зиужынымкIэ абыхэм яла мыхъэнэр.

Къэбердей-шэрджэс литературэр XX лъэшIыгъуэм и 60–80 гъэхэм (Кабардино-черкесская литература 60–80-х гг. XX века)

Хэзыгъэгъуазэ. Совет къэралым 50–60 гъэхэм кынгъыхъуа политикэ, жылагъуэ, щэнхабзэ зэхъуэкыиыгъэхэр. «ЛувыкIыжыгъуэкIэ» («оттепель») зэджэ лъэхъэнэм и иужьрей ильэсхэр (1961–1963 гъэхэр). ЩIэнныгъэлIхэм а Йыхъэр щхъэхуу кынгъыхъэхъуэхукIыр, литературэм, зерыштыу щэнхабзэм абы хуйIа пыщIэнныгъэр. Революцэрэ щхъэхуитщIыжакIуэ бэнэныгъэкIэрэ дунейр зэтес щIынэм и закъуэ хуэлажьэ совет литературэм гупсысэшIэхэр кынгъырхыхъэр, абы и къуэпсхэм жылагъуэм (обществэм), лъэпкъхэм къадекIуэкI лъапIэнныгъэ нэхъыщхъэхэм, Цыхубэ мифологием, ИуэрыIуатэ къулейм, дин-философие щIэнныгъэм я лъахэхэм зыщаукъуэдий зерыхъуар. ТхакIуэхэмрэ жылагъуэмрэ зэхуштыкIэшIэхэр яку къыдэхъуэу зерыхуежъяр; къэзыухъуреихх дунейр зерыштым хуэдэу ильагъуну икИи кынгъэлъэгъуэну тхакIуэм хуитыныгъэ зэригъуэтар.

Лъэпкъыбэу зэхэт совет литературэр. А къэхъугъэ гъэшIэгъуэным и кынгъыхъэшкыиыгъэ нэхъыщхъэхэр: классицизмэм и щэну абы хэпльагъуэхэр;

литературэ лыыхъужхэр Іэмал имыІэу гурыхърэ мыгурыхъу гуэшыныр, ушиинигъэр ебэкІыу щытыныр; цыху щхъэзакъум и фІэфІыныгъэр къэрал идеологием и сэбэп зыхэлхэм щІегъехъумэныр нэхъ къызэрэйтІэсхъар, н. Социалист реализмээ литературэр 30–40 гъэхэм зыхуиша «жыпхъэ (нормативнэ) литературэм» къыІэшІэкІыным хуунэтІауэ екІуэкІа бэнэныгъэр. А ильэсхэм художественнэ тхыгъэхэм ящІэгъущыкІа гупсысэхэр 50–60 гъэхэм къацІыхъэжу зэрыхуежъар. Лирикэ «даущыншэктІ» зэджэр, абы и лыкІуэхэр.

Адыгэ литературэр 60–80 гъэхэм. Абы къыщыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр: литературэм и жанрхэм я зуужыкІэр Къэбэрдэйми, Адыгейми, Шэрджеэми нэхъ зэхуэдэ щыхъуу зэрыхуежъар. 30–40 гъэхэм япэ ищауэ щыта лъэпкъ поэзием прозэр Кіэрашэ Т., Шортэн А., Кыщокъуэ А., Къашыргъэ Хь., Теунэ Хь., Уэхъутэ А., Ахъмэт М., ЩоджэнцІыкІу I. сымэ зэрыльэшІагъэхъэжар. 60 гъэхэм я япэ ильэсипщым лъэпкъ литературэм къыхыхъа тхакІуэхэмрэ абыхэм я тхыгъэхэмрэ. А ильэсхэм литературэм нэхъыбэрэ къиІету щыта Іуэхугъуэхэр, социальнэ психологиямэр абы нэхъ куу зэрыщыхъуар. Цыхумрэ жылагъуэмрэ, цыхумрэ щыгуэпсыимрэ (природэмрэ) яку къидэхъуэ зэхуузытыкІ ткІийхэр зэпкърыхынм, я лъэхъэнэгъухэм я псэукІэ-зэхэтыкІэм ехъэлІауэ зэманым къигъеув упшІэ гугъухэм жэуап тэмэм къахуэгъуэтинм адыгэ тхакІуэхэм нэхъыбэрэ зрапшыт зэрыхъуар (ЩоджэнцІыкІу I., Нало А., Мысачэ П., Кхъуэхъу Ц., ХъэхъупашІэ Хь., ШэджыхъэшІэ Хь., Елгъэр К., Хъупсырокъуэ Хь., Къэрмокъуэ М., Дыгъужь Къу., АбытІэ Хь., нэгъуэшІхэми я повестхэмрэ романхэмрэ).

Лъэпкъ усыгъэм лирикэм бжыыпэ щиубыду зэрыхуежъар, а лъэхъэнэм и лирик пашэхэр. Лъэпкъ композитор-уэрэдусхэр, усакІуэхэмрэ абыхэмрэ я зэдэлэжъэныгъэр. Къэбэрдэй-Балъкъэрым музыкэ театр иІэ зэрыхъуар, абы щагъеува лъэпкъ оперэ, опереттэ, балет спектакль нэхъыфІхэр.

60 гъэхэм адыгэ тхыбзэм игъуэта зэхъуэкІыныгъэхэр. Адыгэбзэм и пэжырытхэмрэ нэгъышэш гъэувыкІэмрэ я хабзэхэр зэрырагъэфІэкІуар (1963 гъэ). Адыгэ литературэбзэм зиужынным ар сэбэп зэрыхуэхъуар.

Лъэпкъ прозэм игъуэта зуужыныгъэр. Тхыдэ Іуэхугъуэ инхэр художественнэ псалъэкІэ къэгъэлъэгъуэжынм адыгэ тхакІуэхэр нэхъ тегушхуэ зэрыхъуар. Тхыдэ къэхъукъацІэхэм лъэхъэнэм и цыхущІэм и хъэл-щэныр зэрэпсихыр, и дуней лъагъукІэр, лъапІэныгъэу илъытэу къыдэгъуэгүркІуэхэр зэрахъуэжыр, и зэхэшІыкІым зэхъуэкІыныгъэ инхэр зэрырагъэгъуэтыр лъэпкъ тхыдэ-революцэ художественнэ тхыгъэ нэхъ плацхэм къызэрыщигъэлъэгъуэжар (Кыщокъуэ А. и «Хъуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ» романхэр, Теунэ Хь. и «Шэджэмокъуэ лъэпкъыр» романыр, Щомахуэ А. и «Тэрч Іуфэ къыщицІ пшэпль» романыр, нэгъуэшІхэри).

50–60 гъэхэм цыхубэм и зэхэшІыкІыр нэхъ куу зэрыхъуам, тхылъеджэр зыщІэутицІэ Іуэхугъуэхэм зэрызаубгъуам щыхъэт төхъуэ художественнэ тхыгъэхэр. Лъэпкъ прозэм и пацхъэ лъэхъэнэм къригъэува къалэнтицІэхэр: и ухыкІэ хъунум псори щыгъуазэ «сюжет жэбзэжам» къыпыкІуу цыхум и гупсысэр зыунэтІ Іуэхугъуэхэр, и псэкупсэ (духовнэ) дунейр зыгэшІ къарухэр къихутэну абы тхакІуэхэм къахуигъеув зэрыхъуар.

Кыщокъуэ Алим и тхыдэ-революцэ романхэр: «Хъуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ» трилогиер. Роман-эпопеем и нэцэнэхэр. Романхэм щекІуэкІ Іуэхугъуэхэр зы персонажым е унагъуэ, гуп хэха гуэрым зэремыпхар, абы тхакІуэм къышицІетахэр хэкупсо, жылагъуэпсо Іуэхуу зэрыштыр. Адыгэм и тхыдэр художественнэ ІэмалхэмкІэ итхыжыну тхакІуэм ишІа мурадым и щІэдзапІэ романхэр зэрыхъуар.

Трилогием къызэшІиубыдэ лъэхъэнэмрэ тхыдэ къэхъукъацІэхэмрэ (Япэ дунейпсо зауэр, Октябрь революцэр, Бгырыс республикэм и къызэгъэпэшыгъуэмрэ къутэжыгъуэмрэ, Уэсмэн империем и зэхэшэшэжыгъуэмрэ Тырку республикэр къэунэхунымрэ, граждан зауэр, абы иужь ильэс гугъухэр). Тхыдэм и пэжымрэ художественнэ тхыгъэхэр.

20 гъэхэм Кавказ Ишхъэрэм щыпсэу лъэпкъхэм я щхъэхуитыныгъэм папш҆ ирагъэкIуэкIа бэнэныгъэмрэ жылагъуэ зэцIэхъееныгъэхэмрэ романхэм къызэрыщыгъэлэгъуэжар. Лъэпкъ интеллигенцэр зэрызэфIуувар, абы пышIауэ щыIа гугъуехъхэр. Iууху еплыкIэ, гупсысекIэ зэхуэмидэ зиIэ персонажхэм яку къыдэхъуэ зэныкъуэкъур тхакIуэм зэрызэфIих Iэмалхэр. ТхакIуэм и Iууху еплыкIэмрэ цыхубэм и Iууху еплыкIэмрэ.

Лъэхъэнэм и лыхъужъхэр: Къазджэрий, Инал, Жырасльэн, Астемыр сымэ я образхэр. И персонажхэм яку къыщигъэхъу конфликтимкIэ, лъэпкъым и блэкIамрэ зыхэпсэукI лъэхъэнэмрэ зэпэцIигъуувекIэрэ гупсысекIэжь щыIахэм тхакIуэр къазэрыпкIыр.

Романхэм я гъэпсыкIэр, я бзэр.

Зауэ темэр, абы и Іүжъхэр 60–80 гъэхэм лъэпкъ прозэм къызэрыщыгъэлэгъуэжар: нэрыльягъу зэхэкъутэныгъэхэмрэ нэрымыльягъуу цыхупсэм зауэм къытрина дыркъуэхэмрэ; ильэс бжыгъекIэ зауэлI фащэр щызымыха лыхъужъыр мамыр гъашIэм хэзэгъэжынм пышIа гугъуехъхэр. ЗауэлI-тхакIуэхэм я IедакъэцIэкIхэр. «Окопэ реализмекIэ» зэджэм и нэщэнхэр адигэ прозэм и жанр зэхуэмидэхэм зератепльагъуэр: Къашыргъэ Хь. («Лъапсэ быдэ» романыр), Шомахуэ А. («ПасхъэцIэххэр: рассказхэр» тхыльыр), Къардэн Б. («Офицерым итхыжахэр», «Гуимыхужхэр», «КъызэрыгуекI къалэнхэр», «Къыхьщ зауэ гъуэгур» тхыльхэр), Нало А. («Къэрэгъул зэблэкIыгъуэ» повестыр, «Лъагъуэхэмрэ гъуэгухэмрэ», «Рейхстагым адигэбзи тетщ» рассказ сборникхэр), КхууэIуфэ Хь. («Зауэм и IэпапIэхэр» рассказ сборникир, «Орел умирает в полете» документальнэ повестыр) сымэ, нэгъуэцIхэми я тхыгъэхэр.

Къашыргъэ ХъэпащIэ и «Лъапсэ быдэ» романыр. Тхыгъэр дунейм къыщитехья лъэхъэнэр, тхакIуэм еzym и нэгу щIэкIахэр абы и сюжетым лъабжье зэрыхуэхъуар. Хэку зауэшхуэм теухуауэ адигэ тхакIуэхэм ятха «художественнэ тхыгъэ нэхъыфIхэм ящищ зыуэ» критикхэм ар къышIалтыгтэм и щхъэусыгъуэхэр.

Романым къыщыхъу Iуэхугъуэхэр щIыпIэ хэхам – ЛъагапIэ къуажэм – епхауэ зэрыщытыр. ЩIыналъэ зэхуэмидэхэмрэ лъэхъэнэ зэпэцIэхэмрэ къызэцIэзыубыдэ тхыдэ романхэм «Лъапсэ быдэр» къазэрыщхъэщыкIыр. Зауэм и пэцIэдзэм къуажэдэсхэм я псэукIар. Ар къритхэкIыурэ романым и пкыыр тхакIуэм зэрызэригъэубыдыр, персонажхэм я хъэл-щэныр зэрызэхигъэщхъэхукIыр, «нэрымыльягъу фронтым» щылэжэхнуухэр тхыльеджэм зэрыригъэцIыхур. А мурадхэр зэгъэхульэнымкIэ тхакIуэм къигъэсэбэп Iэмалхэр.

Цыхухэм я зэкъуэувэныгъэр, зэкъуэтныгъэр зыри зыпэмыльэшцыжын лъапсэ быдэ зэрыхъур романым и купшIэ нэхъыщхъуэ зэрыщытыр. Ар здэпльагъу образхэр: Линэ, Хъыжье, Назир, Хъенахъуэ, Цурэ сымэ, нэгъуэцIхэри. Романым Хэкур фыуэ лъагъуным укъызэрыхуриджэр, гъесэныгъэ мыхъэнэшхуэ зэриIэр.

Къашыргъэ Хь. и образ къэгъэцIыкIэр, ар гукъинэж зэрицI художественнэ Iэмалхэр, дыкъэзыухъуреихь дунейм и щытыкIэмрэ песонажым и псэм щыцIэхэмрэ зэрызэхиухуанэ щIыкIэхэр, и бзэм и дахагъымрэ и къулеягъымрэ.

Къардэн Бубэ и зауэ (военнэ) прозэр. Зауэ гъуэгуанэ хъэлъэмрэ тхакIуэм и художественнэ дунеймрэ. ПсээпэлыхъэпIэм Iут сэлэтым и дунейр, гурэ псэкIэ игъэвир, Палъэ къыхым тещIыхъа и мурадхэмрэ Палъэ кIэшIым (атакэ кIуэнным ипэ къихуэу) хуэгъэпса и хъуэспапIэхэмрэ Къардэн Б. и повестхэм («Офицерым итхыжахэр», «Гуимыхужхэр», «Григорий Ликос», «Комбат», «Къыхьщ зауэ гъуэгур», нэгъуэцIхэри) къызэрыщыгъэлэгъуэжар.

ЩытыкIэ гугъум ихуа цыхум и психологиер зыхуэдэр къэгъэлъэгъуэныр тхакIуэм къалэн нэхъыщхъуэ зэрызыхуигъэувыжыр. Къардэн Б. и зауэ прозэр адрей апхуэдэ тхыгъэхэм къахэзигъэщхъэхукI нэщэнхэр. Абы и тхыгъэхэм зауэр теплъэгъуэ къудейуэ, цыхум лыхъужьыгъэ е къэррабгъагъэ къышылтыкIуэкI щIыпIэу

къызэрыштымыкIуэр. Сэлэтым дежкIэ зауэр «фронт лэжыгъэу» зэрыштыр тхакIуэм и прозэм нэрыльагъу зэрышыхъур.

Къардэн Б. и зауэ прозэм лъэпкъ литературам и тхыдэм къышылъис увыпIэр, абы и мыхъэнэр.

«Зауэ» прозэм къыдекIуэу, 60–80 гъэхэм адигэ литературэм зыщызыужьу хуеъяа нэгъуэщI литература унэтIыныгъэхэр: «къуажэ» прозэр, «къалэ» («интеллектуальнэкли» йоджэ) прозэр, хабзэ-зэхэтыкIэм, унагъуэ Iуэхухэм тэухуа прозэр, «еджэгъуафIэ» (беллетристикэ, массовэ) прозэр (къэхъукъащIэ, детектив лэужыгъуэхэр), нэгъуэщIхэри.

Литературэ унэтIыныгъэщIхэм я лыкIуэхэр, адигэ литературэм и зыужыныгъэм абыхэм хуашIа хэлхъэныгъэхэр (Теунэ Х. «Псэм и ИэфIыр къуатмэ», Щомахуэ А. «Бгырыс шухэр», ЩоджэнцIыкIу I. «Уи цIэр фIесцынщ», Къущхэ С. «Благъэ», ХэхъупашIэ Х. «Гъуэгуанэ», Елгъэр К. «Жэц дыгъэ», Анзор М. «Атэлыкъым и лъэужыр», Мэзыхъэ Б. «ПЦлащхъэ хужъ», Журт Б. «Гъатхэ пасэ», Кыщокъуэ Р. «Къарабэир и лъэужыхэмкIэ», «Щихъ лыжым и Иэльыныр», н.). ТхакIуэ нэхъыжыхэм я творчествэм, зым адрейр къытепщIыкIуожур, цыхум къыдекIуэкI лъапIенныгъэ нэхъыщхъэхэр – цыхугъэр, ныбжъэгъугъэр, лъахэр фIыуэ лъагъуныр, гъунэгъум пищэ хуэщIыныр, нэгъуэщIхэри – нэхъыщхъэ зэрышыхъур. Лъэпкъ прозэр «плъыфитI (хужърэ фIыцIэрэ) фIэкI здэшымыIэ дунейм» икIуу гъащIэ зэмифэгъум и суретыр щIыним зэрыхуэкIуар.

Теунэ Хъэчим. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и щIенныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. ТхакIуэм къиIэт Iуэхугъуэхэр, къэрал-жылагъуэ гъэпсыкIэм хуйIэ щытыкIэр, цыхум хэлъын хуей хъэл-щэн нэхъыщхъэу къильтийтэхэр. «Псэм и ИэфIыр къуатмэ» роман-дилогиер. КъиIэт IуэхугъуэхэмкIи, щIэль гупсысэмкIи, и гъэпсыкIэкIи нэхъяпэкIэ къыдекIа тхыгъэ плащэхэм ар къызэрышхъэшыкIыр. Лъэхъэнэм и нэшэнэхэм, и лыхъужыхъэр щыпсэу дунейм, хабзэмрэ гъэсэнныгъэмрэ романым щаубыд увыпIэр. Адыгэ лъэпкъ интеллигенцэм и псэукIэр, и гурыщIэхэр, и хъуэпсапIэхэр тхыгъэм къызэрышыгъэлъэгъуар.

«Шэджэмокъуэ лъэпкъыр» романыр. Художественнэ тхыгъэм щекIуэкI Iуэхугъуэхэр къышыхъу лъэхъэнэр, щIэль гупсысэ нэхъыщхъэр. «Шэджэмокъуэ зэадэзэкъуэм я гъащIэр адигэ лъэпкъым и тхыдэу» литературэ критикэм къыщIилтыйтэр.

Лъэпкъым и зэхэщIыкIым тхыдэ къэхъукъащIэ инхэм зэрызэдаузэщIыр романым къызэрышыгъэлъэгъуэжар. Романым хэт гурыхъ образхэр (Исмел, Зырамыку, Жэнэт, нэгъуэщIхэри). Езы тхакIуэр зыхэпсэукI дунеймрэ и персонажхэр зи лыкIуэ лъэхъэнэмрэ (XIX лэшIыгъуэм и кIэух – XX лэшIыгъуэм и пэшIэдзэхэр) тхакIуэм зэрызэрих литературэ Iэмалхэр. Ныбжъэгъугъэм, хабзэ-нэмысым, цыхугъэм романым щаубыд увыпIэр.

Теунэ Х. и романхэм («Псэм и ИэфIыр къуатмэ», «Шэджэмокъуэ лъэпкъыр», «Дыщэ кIанэхэр») я художественнэ гъэпсыкIэр, я бзэр.

Анзор Мухъэмэд. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

Лъэпкъ хабзэмрэ нэмысымрэ ар къэзыхъумэ къарууэ «Атэлыкъым и лэужыр» повестым къызэрышыкIуэр. Быныр игъесэну зрат атэлыкъым адигэхэр хуэпэжу зэрыштытар; лъэпкъым къыдекIуэкI хабзэхэм тхакIуэр зэрахуштыр. Мысострэ Исмелрэ образхэр.

Повестым и гъэпсыкIэр, я бзэр.

60–80 гъэхэм «къуажэ» прозэм и лъэр адигэ литературэм зэрышигъэбыдар.

«Къуажэ» прозэ терминыр къызэрыбгурыйуэн хуейр, абы къызэшIиубыдэр. Къуажэдэсхэм я гъащIэм къышыхъу зэхъуэкIыныгъэхэр, ахэр зыIууэ гутгъуехъхэр, зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр ЩоджэнцIыкIу I., ХэхъупашIэ Х., Ахъмэт М., Мысачэ П., Кхъуэхъу Ц., Шал К., КхъуэIуфэ Х., Дыгъужж Къу., Нэхущ М., АбытIэ Х., Брат Х., Журт Б., ШэджыхъэшIэ Х., Къэрмокъуэ М., Мэзыхъэ Б. сымэ я прозэм къызэрышыгъэлъэгъуэжар.

«Къуажэ» литературэм гурышIэр нэхьыбэу къыхэIукI зэрыхъуар, лъепкъ прозэм и стилистикэм абы зэрызригъехъуэжар. ТхакIуэхэм нэхьыбэу лирикэ гупсысэхэр, езыхэм я псальхэр, зыхуэгъээныгъехэр тхыгъехэм хагъехэ зэрыхъуар, а ИемалымкIэ сюжетхэр нэхъ щаби, цыихупсэм нэхъ хуэгъэзаи зэрашIар. **Къэрмокъуэ М.** «Щихухэр иджыри мэкI» романыр.

Цыихухэм я псеукIэр егъефIекIуэным, къуажэмрэ къалэмрэ яIэ зэшхъэшыкIыныгъехэр гъэмэшIэным таухуауэ а ильэсхэм къэралым щекIуэкIа къыхуеджэнэгъехэмрэ лэжыгъехэмрэ. Лъепкъ интеллигенцэр абыхэм къыхаша зэрыхъуар. Ахэр купшIэ зыхуэхъуа лъепкъ художественэ прозэр: **Мысачэ П.** «Кхъужьеир мэгъагъэ», «Псыхъуэ гуашэ» повестхэр; **Ахъмэт М.** и «Ди къуажэм» повестыр, **Дыгъужь Къу.** и «ТехъэпшIэ» повестыр, **Мысрокъуэ С.** и «Гъуэгу гугъу» повестыр, нэгъуещIхери.

Лъепкъ тхыдэмрэ адигэ литературамэрэ. Адыгэм и блэкIа жыжьэмрэ гъунэгъумрэ зыхуэгъээжыныр, щIэнныгъэр и тегъещIапIэу ахэр къэхутэжыныр, тхыдэм и дерсхэр художественэ ИемалхэмкIэ къизэIухыжыныр 60–80 гъэхэм лъепкъ прозэм зэрыщекIуэкIар, абы хэлъя щхъэхуэныгъехэр (Къашыргъэ Хь. «ПшэкIухь» романыр, Хъэкъун И. «Бзыльхугъэ шу щэху» повестыр, Шортэн А. «Къэзанокъуэ Жэбагъы» документальнэ повестыр, Мэлбахъуэ Е. «Шынагъуэт Iуашхъэмахуэ кIуэ гъуэгур» романыр.

КIэрашэ Тембот. ТхакIуэмрэ лъэхъэнэмрэ. КIэрашэ Т. и тхыдэ повестхэр («Шапсыгъ пщащэ», «Абрэдж», «Шыхъуэм и лыгъэ», «Иужьрей уэгъуэ»). Цыхур зыIэт лъапIэнныгъехэм (щхъэхуитыныгъэм, пщIэм, лыгъэм, тхъэммыцкIэм, дэхуэхам къышхъэшыжыним, захуагъэм хушIэкъуным, ныбжъэгъур гъэпэжыним, н.) папщIэ КIэрашэ Т. и тхыдэ повестхэм хэт лыхъужхъэм ирагъэкIуэкI бэнэныгъэр, лъепкъым къидекIуэкI хъыбархэр абыхэм ехъэлIауэ тхакIуэм къизэригъесэбэп щыкIэр.

«Шу закъуэ» романыр. Тхыгъэр зытеухуамрэ щIель гупсысэ нэхъышхъэмрэ. ГъащIэм и пэжымрэ литературэ образхэмрэ. Персонажхэм я хъэл-щэнныр щизэфIигъэувэкIэ тхакIуэм къигъесэбэп художественэ Иемалхэр, адигэ хабзэм романым щиубыд увыпIэр.

Романым и ухуэкIэмрэ и бзэмрэ.

Нало Ахъмэдхъян. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Нало А. и прозэм иIэ щытыкIэ хэхар, абы и романхэр («Нэхущ шу», «Псы Iуфэм Iут унэ цыкIу»), повестхэмрэ рассказхэмрэ («Бжъэ къэпшIа», «Урыху акъужь», «Лыагъуэхэмрэ гъуэгухэмрэ», «Рейхстагым адигэбзи тетш», н.) зытеухуамрэ къаIуватэ гупсысэхэмрэ.

«Нэхущ шу» тхыдэ романыр. Империалистхэм зэхаублэу 1904–1905 гъэхэм екIуэкIа урыс-япон зауэм тхакIуэр зэрыхущтыр. Тхыдэ къэхъугъэхэмрэ тепльэгъуэхэмрэ художественэ тхыгъэм щаубыд увыпIэр. Заэр зыхуэдэр зыгъеунэхуа тхакIуэр абы и бийуэ къизэрыуви.

КъуэкIыпIэ Жыжьэм щекIуэкIа зауэм таухуами, адигэ лъахэр, абы и цыихухэм я псеукIэр, я хабзэ-зэхэтыкIэр образ нэхъышхъэу романыфм зэрыхэувэр. Романым хэт персонажхэр: гурыхь, мыгурыхь образхэр, абыхэм я сурэхэр щицкIэ, тхакIуэм къигъесэбэп художественэ Иемалхэр. КIэрэф Залымджэрий, Анзор Къербэч, шэшэн щIалэ Тэсмэхьил сымэ бгырысхэм пашэ, узэшIакIуэ зэрахуэхъуар, а образхэм романым щагъэзащIэ къалэнхэр.

Лъепкъхэм я зэныбжъэгъугъэр романым къизэрыхэшыр.

Романым и ухуэкIэр, и бзэр.

Мэлбахъуэ Елберд. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. **«Шынагъуэт Iуашхъэмахуэ кIуэ гъуэгур»** романыр. Лъепкъ прозэм и хэлъхъэныгъэ нэхъ инхэм ящиш зыуэ романыр зэрыштыр. Адыгэ тхыдэм лыгъэкIэ гъэншIа и напэкIуэцIхэм ящиш зыр – я щхъэхуитыныгъэм папщIэ XVIII лЭшIыгъуэм и пэшIэдзэм къэбэрдей адигэхэм ирагъэкIуэкIа бэнэныгъэр – романым къизэрышыгъэлъэгъуэжар. Адыгэ лакъуэлIэшхэм, мэкуумэшыцIэхэм я зэхуущтыкIэхэр тхыгъэм къизэрыхэшыжыр.

Романым и гъэпсыкІэм хэль гъэцІэгъуэнагхэр: тхакІуэм лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэр зэрызеришалІэр, «ІуэрыІуатэ къупхъэр» къызэнкЫным ехъэлІауэ къэхутэнэгъэ Іэмахэр къызэригъэсэбэпыр.

Кыщокъум и прозэ тхыгъэхэр. ТхакІуэм и творческэ гъуэгуанэм и лъэхъэнхэр, и япэ усэ тхылхэмрэ тхыдэ-революцэ романхэмрэ. Кыщокъум и дуней лъагъукІ щхъехуэр, цыхур гъэльэпІэныр, абы и пщІэр къэІэтыныр а дунейм щынэхъышхъэу зэрыштыр.

Совет литературэм 60–80 гъэхэм зауэ темэм щигъует къэгъэльэгъуэкІэцІэр, «лейтенант щІэблэкІ» зэджэ тхакІуэхэм я гупсысэкІэм, Іуэху еплыкІэм къышыхъу зэхъуэкІыныгъэхэр. Литературэм хабэ щыхъуауэ заулЫим и гъашІэр, и хъэл-щэныр къырагъэльягъуэу щыІа жыпхъэм къытекІыныр, абы къиша зэныкъуэкъухэр.

«Щынэхужыкъуэ», «Нал къута», «Ххъужыфэ» роман-трилогиер. Заум таухуауэ 40–60 гъэхэм къыдэкІа художественнэ тхыгъэхэм Кыщокъум и ІэдакъэцІхэр къазэрышхъэшыкІыр. Адыгэм и тхыдэр художественнэ ІэмахэмкІэ къигъэльэгъуэжыну еувэлІа тхакІуэм и лэжыгъэшхуэм и етІуанэ Іыхъэу роман-трилогиер зэрыштыр. Заум Іутхэмрэ лэжыгъэ ІнатІэ пэрытхэмрэ я гупсысэ-хъуэпсалІкІэ, гурыль-гурышІкІэ тхакІуэм зэрызэпищІэр. Локотош, Апчарэ, Дотий, Хъэбиэ, Бекъан сымэ я образхэр: ахэр сый щыгъуи гъуэгу зэрытетыр, гъашІэм и купщІэр, цыхум абы щигъэзащІэ къалэныр къизэІухыным и дамыгъэу тхакІуэм къызэригъэльягъуэр.

Художественнэ и лъэныкъуэкІэ Кыщокъум и тхыдэ-зауэ (военно-историческэ) романхэмрэ тхакІуэм и япэ тхыдэ-революцэ романхэмрэ («Ххъэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкъуэ щхъуантІэ») зэшхъэшыкІыныгъэу яІэр.

КъуэкІыпІэ Гъунэгъум щыпсэу ди лъэпкъэгъухэм ятеухуа «Мазэ къыщІэкІыгъуэ» романыр: тхыгъэр зытеухуар, тхакІуэм абы къыщиІуатэ гупсысэхэр. КъуэкІыпІэ Гъунэгъум щекІуэкІ политикэ-жылагъуэ Іуэхугъуэхэм тхакІуэр зэрепльу щытар (и хъыбархэмрэ новеллэхэмрэ тегъэцІапІэ щыин).

«Лъапсэ» романыр. Романыр зытеухуамрэ щІэль философие гупсысэ нэхъышхъэмрэ. Адыгэм и блэкІа жыжъэмрэ и блэкІа гъунэгъумрэ зэпзышцІэж тхыгъэу ар зэрыштыр. ТхакІуэм лъэпкъыр лъэпкъыу къызэтезыгъанэ нэщэнэ нэхъышхъэу кыльтыгтэр, «лъапсэ» псальэм абы ирит мыхъэнэр.

Романым и художественнэ гъэпсыкІэр: тхыгъэм и сюжет къудамитЫим лъэпкъ тхыдэм и лъэхъэнитІ зэрызэпащІэр. Тхыгъэм тхыдэ мыхъэнэ яІэу къыхэшыж теплъэгъуэхэр: Хэку зауэшхуэм и зэманым, 60 гъэхэм Къэбэрдэйм къышыхъуа Іуэхугъуэ гукинэжхэм тхакІуэр зэрахущтыр.

Адыгэ цыхубзыр пасэ зэманымрэ ди нобэрей гъашІэмрэ: Дэфэрэдж-анэшхуэмрэ Дэфэрэдж Шагировнэрэ я образхэр. Романым хэт гурыхь персонажхэмрэ (Дэфэрэдж, Аннэ Павловнэ, Салимэ, Барчо, н.) гурымыхъхэмрэ (ЛатИифэ, Нартыху Къазбэч, Пыжынэ, Раисэ Муратовнэ, н.).

Романымрэ тхакІуэм и ущие псальэхэмрэ. Лъэпкъым и къэкІуэнум таухуа гупсысэхэр тхакІуэм къызэриІуатэ художественнэ Іэмахэр. Дэфэрэдж и доклад-уэсятым и мыхъэнэр, адигэ щІэблэм ехъэлІауэ абы къышыхъа псальэ Іущхэр. Романыр тхакІуэм лъэпкъым къыхуигъэна уэсяту зэрыштыр.

Романымрэ иджырэй лъэхъэнэмрэ.

Кыщокъум и усыгъэр. Кыщокъуэ Алимрэ лъэпкъ поэзиемрэ. УсакІуэм и творчествэм и лъэхъэнэ щхъехуэхэр. Абы и усыгъэр цикл щхъехуэурэ бгуэш зэрыхъур.

УсакІуэм и граждан лирикэр («Мывэ хуабэ», «Си деж хъэцІапІэ», «Дамыгъэ», «Батырыбжъэ», «Вагъуэ махуэ», «Усэхэр» усэ тхылхэр). Лъэпкъ гупсысэхэр усакІуэм и художественнэ дунейм зэрыхиухуанэ щыкІэхэр. ГушІэм къышыуш хъуэпсалІэ лъагэхэр, къэзыухъуреихь дунейм хуйІэ щытыкІэ хэхар усакІуэм къызэригъэльягъуэ художественнэ Іэмахэр.

Кыщокъуэ А. и лирикэм еzym и дамыгъэ зэрытельтыр, лыгъэр, пэжыгъэр, ныбжъэгъугъэр абы къызэригъэльягъуэ образхэр («СыкІуэнт нэхъ псынщІэу»),

«Уузыншэм!» – сэ жызоІэ», «Насып», «Хыр си шакъальэу» усэхэр, нэгъуэшІхэри тегъэшІапІэ щын).

Хэкур, лъахэр, цыихухэр фыгу э лъагъуным, укъызыхэкІа лъэпкым гурэ псэкІэ хуэлэжьенным укъыхуезыджэ усэхэр («Кхъужьей къудамэ», «Адыгэ хэку», «Цаацхъемахуэ», «Зеич лантІэ», нэгъуэшІхэри), абыхэм къаIуатэ гупсысэхэр, яэ гъесэнгъэ мыхъэнэр.

ИэнатІэ пэрыт, зи гуашІекІэ псэуж цыихур гъэльэпІэнным, и ИшІагъэм къыпыкІ фыгуэмкІэ цыихубэм хъэлэлу ядгуашэ лэжъакІуэ гуашІафІэхэр зиIэт усэхэр («МакІуэр щІалэр ауз гъуэгукІэ», «КъебжэкІ», «Мэл гуартэ», «А пышхъэшхъэм бжыхъэ пшагъуэу», нэгъуэшІхэри).

Кыщокъуэм адигэ лирикэм хуишІа хэлхъэнныгъэр, абы и гъуэгум ирикІуа усакІуэхэр.

УсакІуэм и поэмэхэр («Адэ», «Тисей», «Зэшиблымрэ зы псыкъуиймрэ ятеухуа индийскэ поэмэ»; сабийхэм яхуитхахэр: «Елбэздыкъуэ», «Бажэ пшынауэ»). Поэмэхэр зытеухуар, абыхэ усакІуэм къыщиIуатэ гупсысэхэр.

Кыщокъуэм и драмэ лэжыгъэхэмрэ публицистикиэмрэ. Лъэпкым и блэкІам къыхэхыпхъэ дерсхэм ухуэзыгъэIуш, и къэкІуэнум кууэ уезыгъэгупсыс статьяхэр, документальнэ тхыгъэхэр. Лъэпкъхэм я литературэхэм, я псэукІэмрэ щэнхабзэмрэ таухуа лэжыгъэхэр («Созвездие литература», «По родной стране», «Шаги по континентам» тхылъхэр).

«Вид с белой горы» повестыр. Тхыгъэм автобиографие къалэн игъэзащІэми, адигэм и гъашІэр лъэныкъуэ куэдкІэ къызэшІибуыдэу зэрыштыр. Абы хэль художественнэ щэнхэр.

Кыщокъуэ А. и гъуэгуванэ тхыгъэхэр («Сирием къикІ письмо», «Борунда», «Гъуэгум тель хэдзэхэр», «Цаацхъемахуарэ ныпхэр», «Алжирым и псэр зыхэлтыр», «Мылыр Йуехри Йуфэр къонэж», нэгъуэшІхэри). ТхакІуэм и набдэгубдзаплъагъэр, зытетхыхъ Йуэхугъуэхэм фыгу э зэрыхищЫкІыр тхыгъэхэм къызэрыхъэшыр.

Кыщокъуэ А. и драмэ лэжыгъэхэр («Альхъо», «Гъуэгуванэ», «Тепщеч къэзыльэтыхъ») зытеухуамрэ къаIуатэ гупсысэ нэхъышхъэмрэ. «Альхъо», «Гъуэгуванэ» драмэхэм я гъэпсыкІэр, хэт образхэр, ахэр гукъинэж зыщи Йуэхугъуэхэр. «Тепщеч къэзыльэтыхъыр» лъэпкъ драматургием и япэ водевилхэм ящышу зэрыштыр, абы и мыхъэнэр.

Кыщокъуэ Алим и творчествэм урысей лъэпкыыбэ литературэм щиубыд увыпІэр, тхакІуэм къэралым, республикэм къыхуашІа пшІэр.

Цыихугъэм, гурышІэм (лирикэ) таухуа прозэр. Лиризмэр прозэм зэрышызэфІуувэр, ар повесть жанрым нэхъ зэрыхэпльагъуэр. 60–80 гъэхэм публицистикиэм и щэнхэр жанрым нэхъ машІэ зэрышыхъуар, ар цыихум, абы и гурыгъугурышІэхэм нэхъ гъунэгъу зэрыхуэхъуар. Повестыр и лэжыгъуэхэм а лъэхъэнэм зэрызаужьяр: повесть-автобиографие, повесть-гукъэкІыж, повесть-ущие, нэгъуэшІхэри. Лъэпкым къыдекІуэкІ хабзэхэр хъумэнимрэ щІэблэр гъесэнимрэ ехъэлІаэ зэманным къигъэшІ лъэпошхъэпохэр къызэнекІынныр и Йуэхум лъэпкъ прозэр зэрыбгъэдыхъэ щЫкІэхэр. А мурадым хуэлажъэ художественнэ тхыгъэхэр (ЩоджэнцЫкІу I. и «Уэлбанэ дыгъэ» повестыр, ХъэхъупашІэ Хь. «Гъуэгуванэ», «Гур зыщиЭхъуэпсыр» повестхэр, Журт Б. и «Си сабийгъуэм и бжъэпэ» повестыр, КIэрэф М. «Адэ щІэин мыльку хъурэ?», «Сэфар» повестхэр, КIуантІэ I. и «ГъуэгурлыкІу», «Гуэл Йуфэм», «Лъэмыйж» повестхэмрэ рассказхэмрэ, КхъуэIуфэ Хь. «Мэзыр жыг зырызурэ зэхэтш» повестыр, ШэджыхъэшІэ Хь. и «Уи пшэдджыжь фыгуэ, Тэрч!» повестыр, нэгъуэшІхэри).

ЩоджэнцЫкІу Иэдэм. ТхакІуэмрэ лъэхъэнэмрэ. НыбжышІэхэм я хъуэпсалІэхэмрэ я мурадхэмрэ, балигъ гъашІэм ахэр зыIигъашІэ гугъуеххэмрэ гъэунэхуныгъэхэмрэ. «Цыихубэ насыпым хушІэкъуным» къыхуезыджэ литературэм зи щхъэзакъуэ насыпым щІэбэн персонажхэм бжыхыпэр зэрыщаубыдыр. «Уи цІэр фІэсшынш», «Щхъэгъубжэ нэху» повестхэр. Ахэр «Софят и гъатхэ» повестыр тхакІуэм

къышиңета Йуэхугъуэм пызыщэу зэрыштыр. Повестиңми лыйхъужь зэщхъэр зэрыхэтим, лягъуныгъэм зэрытеухуам, лэжыгъэ хъэлэлтыр насыпым и хэклипІеу къизэрыштыгъэльзгъуам ахэр зы художественэ тхыгъеу къизэрыпщагъехъур.

Лъэхъэнэмрэ повестхэм щызэфІэгъеува гурыхь, гурымыхь образхэм я ситетэмрэ. Залинэрэ Мусэбийрэ, Лэуцэрэ Мысхуудрэ я лягъуныгъэм папшІэ ирагъэкІуэкІ бэнэныгъэр 60–70 гъэхэм я щалэгъулэм щапхъэ яхуэхъуауэ зэрыштытар. «Уи цІэр фІесшынщ», «Щхъэгъубжэ нэху» повестхэм тхылъеджэ нэхъыбэ дыдэ зэраар, ноби абыхэм къышыңета Йуэхугъуэхэм я мыхъэнэр зэрымыкІуэдар.

Повестхэм я ухуекІэр, тхакІуэм и бзэм и къулеягъыр.

«Уи цІэр фІесшынщ», «Щхъэгъубжэ нэху» повестхэм лъэпкъ литературэ критикэр зэрыІушІар, абы тэмэму гу зылпитахэмрэ идеологием и нэпкъыжье зытельхэмрэ.

ЩоджэнцЫкІу I. и усэхэр. Щыхугъэм, мамырыгъэм, лэжыгъэ хъэлэлым, ныбжъэгъугъэм укъыхуезыджэу ахэр зэрыштыр.

УсакІуэм и сонетхэр. Лъэпкъ усыгъэм и хэлхъэнныгъещІеу ахэр зэрыштыр.

ЩоджэнцЫкІу I. зэдээцЫкІуэ Іэзэу зэрыштытар. Абы Шекспир, Лопе де Вегэ сымэ я пьесэхэр («Гамлет», «Ерыщыр къизэрэгъэлэсар», «ПсыефапІе»), Навои, Пушкиным, Лермонтовым, Некрасовым, украин, осетин усакІуэхэм я усэ куэд адигэбзэм къизэрыригъэтІесар. Лъэпкъ литературэрэмрэ литературэбзэмрэ заужынымкІэ абыхэм яла мыхъэнэр.

Дыгъужь Къурмэн. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. 60–70 гъэхэм къуаждэс ныбжыщІехэм я ЙуэхушІафэу, зыгъэгуфІэ-зыгъэпІейтэй Йуэхугъуэхэу ялахэр «ТехъэпшІэ» повестым къизэрышыгъэльзгъуар. НыбжыщІехэм я щыуагъэхэр, ахэр зэрыхуэ щытыкІэ гугъухэр повестым къизэрышыгъэльзгъуар. Жэмалдин гугъуехым къикЫнымкІэ дэлэпкъуэгъу хъуар. Лъагъуныгъэм и къарур. Повестым къиххэхыпхъэ дерсхэр.

60–80 гъэхэм дунейм къытехья лирикэ повестхэм зэщхыныгъеу яхэлтыр, ахэр къэзыша щхъэусыгъуэхэр (ЩоджэнцЫкІу I., Къэрмоккуэ М., Дыгъужь Къу. сымэ я повестхэр зэгъэпшэн).

Адыгэ усыгъэр 60-80 гъэхэм: къэлыхъуэнныгъещІехэр, гъунапкъещІехэр. 50–70 гъэхэм лъэпкъ литературэм къыхыхъа усакІуэхэр (Тхъэгъэзит З., ЩоджэнцЫкІу Н., Нало З., Къагъырмэс Б., Елгъэр К., Балькъэр Ф., Къэжэр П., Мысачэ П., Тут М., Гъуэзджэц Хъ., Шорэ Хъ., Къэбэрдэй Ф., Жаным Б., Гъубжоккуэ Л., Хъэх С., Бахъуэ Б., Брай А., КІэшт М., нэгъуэшІхэри). Лъэпкъ усыгъэм щызэфІеува хабзэхэмрэ («ЩоджэнцЫкІу Алий иубзыхуа гъуэгур») усакІуэ щалэхэм я къэлыхъуэнныгъэхэмрэ. Усэ хабзэкІэ гъэпса публицистикэм, жылагъуэр зыхушІэксупхъэ образу парт идеологием и гъэкъабылам къыпыкыу щхъэ закъуэм и гухэлхэмкІэ цыхубэм и хъуэпсанІехэр къэйтэтэным хуэунэтІа лъебакъуэхэр.

Лъэпкъ усыгъэм къыхыхъэ темэшІехэр, къизэринэкІын хуей хъуа лъэпошхъэпохэр. Жанрхэм ягъуэта зыужыныгъэр.

Адыгэ лирикэр жылагъуэ Йуэхугъуэхэм щхъэпрыІэбыкІыу цыху къизэрыгуэкІым и гурыщІехэмкІэ зэшІеузэда зэрыхъуар. **Балькъэр Фоусэт.** «Нэхуш», «Уафэр хызодыкІ», «Гугъэм и лъэрыгъ», «Дыгъэ бзийр си пшынэ Іэпэу», «КъысхуэгүфІэ», «УэрэдышІэ» усэ тхылъхэр, н.

Мардэ убзыхуа гуэрхэр къизэнэкІыныр, гурышІэр, гуашІэдэкІ хъэлэлтыр, лэжъакІуэ перытыр гъэлэпІэнэры натурализмэм и жыпхъэм къишауэ романтизмэм и хъэл-щэнхэмкІэ «хуэпэнэры». **Нало Заур.** «Бзухэм я бзэр», «Усэхэр» усэ тхылъхэр, н.

Лъэпкъым и тхыдэ гъуэгүанэм теухуа усыгъэхэр, апхуэдэхэр 60–70 гъэхэм утыку къихъэным яла мыхъэнэр. **Гъубжоккуэ Лиуан.** «Шэрэдж толькунхэр», «Насыгүэши», «Жэш гупсысэхэр» усэ тхылъхэр; **Нэхуш Мухъэмэд** «Адыгэ нэпсхэр» тхылъыр, нэгъуэшІхэри.

Лъэхъэнэмрэ цыхумрэ, зэхъуэкІыныгъэхэмрэ лэжыгъэ текІуэныгъещІехэмрэ пэджэжыныр поэзием къалэн зэрыхуэхъур. УсэкІэ тха публицистикэр фІым,

зыужыныгъэм хуэгъэлэжьэныр. **Къагырмэс Борис.** «Фіхъус апщий!», «Лэшыгъуэ уардэ», «УафэхъуэспкІ къудамэ», «Гуапагъэ», «Шэджагъуэ», «Лэскэн пшинальэ» усэ тхыльхэр, н.

Пейзаж лирикэм адыгэ усыгъэм щигъуэта зыужыныгъэр. Дунейм и тепльэ е и къэхъукъашІ ѿнгызэрыгуэкІыр тхыльбэджэм щІэшыгъуэ щыщыныр, псэкІэ зыхегъэшІэныр. **Къэжэр Петр.** «Шыхулъагъуэ», «Джулатыщхъэ», «Гулъытэ» усэ тхыльхэр, н.

«Іущыгъэр» (интеллектыр) зи гъуазэу ялъытэ усыгъэр. Лъэпкъ философиемрэ лъэпкъ Іущыгъэмрэ ѿнгызэхэухуэна поэзиер, усэ гъэпсыкІэм игъуэт щытыкІэшІэхэр. **Къэжэр Хъэмид.** «Гъуэгум и бгъуагъ», «Усищэрэ зырэ», «Гъатхэпежьэ», «Гъатхэм и гъэ», н., **Сокъур М.** «ЩыщІэжь», «Нэпкъыжьэ», н.

Эстетикэ купщишхуэ зыхэль дамыгъэхэр и щІэгъэкъуэну адыгэ усыгъэр схематизмэм, хабзэ убзыхуахэм я къупхъэм ибэкъукІ зэрыхъуар, усэбзэм и стилистикэм къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр. **Іутыж Борис.** «Си Даҳэнагъуэ» усэ тхыльыр, сонетхэр.

Автобиографие усыгъэр. Зы цыхум и нэгу щІэкІахэмкІэ лъэпкъым, лъахэм и гъашІэ гъуэгуанэр къэгъэльэгъуэжыныр. **Хъэх Сэфарбий.** «Усэхэр», «Пщэдджыжыпс бзыгъэ», «Си гъемахуэ», «Бжыххэ макъамэхэр» усэ тхыльхэр, н.

Тхъэгъэзит Зубер. УсакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

УсакІуэмрэ поэзиемрэ я зэхуштыкІэр, абы и гъашІэр, и дуней еплъыкІэр.

Тхъэгъэзитым и «лирикэ щабэр»: усакІуэмрэ лъахэмрэ, усакІуэмрэ щІыуэпсымрэ, усакІуэмрэ лъагъуныгъэмрэ, усакІуэмрэ гъашІэмрэ, усакІуэмрэ ажалымрэ («Бгым сыдокІ», «Тэрч макъамэхэр», «Усэхэр», «Джэрпэджэж», «Щыимрэ уафэмрэ», «ГукъэкІыж: усэхэмрэ балладэхэмрэ» усэ тхыльхэр, н.)

УсакІуэм къигъэшІ образхэр, цыхугъэ лъагэм и нэцэнхэу абыхэм яхэпльягъуэхэр.

Поэзием и лъапІэныгъэ нэхъышхъэхэм – дыкъэзыухъуреихъ дунейм, лъагъуныгъэм, гъашІэм, уахътыншагъэм, нэгъуэшІхэми – усакІуэр зэрабгъэдыхъэр, къигъэшІ образыщІэхэр, жыІэкІэшІэхэр.

Тхъэгъэзитым зэридзэкІа тхыгъэхэр (В. Жуковскэм, К. Батюшковым, А. Фет, Б. Пастернак, А. Ахматовэм, О. Мандельштам, нэгъуэшхэми я усэхэр; Ш. Руставели и «Къапльэнэифэ зыщыгъ зауэлІ» тхыгъэ цІэрыІуэр, А. Пушкиным и «Евгений Онегин» романыр, и поэмэхэмрэ усэхэмрэ).

УсакІуэм и бзэр, и усэ гъэпсыкІэр.

Бештокъуэ Хъэбас. УсакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Бештокъуэм и лирикэ усэхэм я тематикэр, усэ циклхэр. Хэкум, адыгэ тхыдэм, анэдэлхубзэм төхөнхэр, усэхэр.

УсакІуэм и лъагъуныгъэ лирикэр. Гухэль къабзэм сый щигъуи цыхугъэшхуэрэ зэхэшІыкІрэ зэрагъусэр, гурышІэ куур зэрыдахэр икИи зэрымыгъыхыр апхуэдэ усэхэм я купщикІу зэрыщтыр.

Бештокъуэ Хъ. и тхыгъэхэу лирэ-эпикэ жанрым хыхъэхэр. УсэбзэкІэ тха «Мывэ лъэхъэнэ» романыр. Языныкъуэ литературэдж щІэнныгъэлІхэр «роман-притчэкІэ» абы щІеджэр. Романым иІ унэтІыныгъэхэр: ар философие усыгъэу, цыхумрэ щІыуэпсымрэ (природэмрэ) яку къыдэхъуэ зэхуштыкІэхэр къэзыгъэнахуэу, цыхум и хъэл-щэныр къызэрапштытэ гъэунэхуныгъэу, мыхъумышлагъэм нэлат езых тхыгъэу зэрыщтыр. Тхыгъэр нобэ дызэІуэр гутгъуехъэм зэрапэджэжыр, цыхугъэмрэ цыхугъэншагъэмрэ, блэкІамрэ къэкІуэнумрэ я зэныкъуэкъур абы къызэрьшыгъэлъэгъуар.

Тхыгъэм хэт лыхъужь нэхъышхъэр. Мифым и малхъэдисым къыІэшІихыу Ану и щхъэ закъуэ зэфІэкІыр япэ иригъэшыну усакІуэр зэрыхущІэкъур, абы и мыхъэнэр. Роман-мифым пейзажым щигъэзащІ къалэныр, псэущхъэ зэмылІэужыгъуэхэм я образхэр къызэрьшыгъэлъэгъуа щІыкІэр.

«Мывэ лъэхъэнэ» романымкіэ лъэпкь литературэ къупхъэм икіыу дунейпсо гъуазджэм къыпәштің къалэн гугъухэр зефІэхыным усакІуэр яужь зэрихъэр. Лъэпкь литературэр лъэхъэнәцІэм хэзыша тхыгъеу романыр зэрыштыр.

Романыр зэрытха бзэр, усакІуэм къигъесбэпа художественнэ Іэмалхэр.

Лъэхъэнэм и нэшнэхэмрэ литературэм и жанр кІэшІхэмрэ. Жанр кІэшІхэр (хыбар, рассказ, новеллэ) адигэ литературэм нэхь псынцІэу зыщызынужу ллэужыгъеу зэрыштыр. Жанр кІэшІхэм я лъабжъэр лъэпкь литературэм щызыгъэтІыльахэр, абыкІэ тхакІуэ-үзәшІакІуэхэм зефІагъэкІар. 60–80 гъэхэм абыхэм ягъуэта зыужыныгъэр.

Лъэпкь прозэм цыыхугъэм ехъэлІа Іуэхугъуэхэр, психологизмэр нэхь куу зэрышыхъур. Цыхумрэ щыгуэпсымрэ, цыхумрэ жылагъуэмрэ, цыхумрэ тхыдэмрэ яку къыдэхъуэ зэхуущытыкІэ ткІийхэр зефІэхыныр жанр кІэшІхэм къалэн нэхъышхъеу я пащхэ къызэриувэр (Журт Б., Елгъэр К., КІэрэф М., ХъэхъупашІэ Хь., Щхэумэж Б., КхъуэІуфэ Хь., Хъэх С., Къагъырмэс Б., Гъэунэ Б., Ацкъан Р., Мыжей М., Дэбагъуэ М., БакІуу М., Шорэ А., Нэхуш М., Абазэ Л., Гъут А., Тхъэмокъуэ Б., ХъэИупщи М., Мыз А., нэгъуэшІхэми я рассказхэр).

Автобиографие тхыгъехэр. **Нало Заур.** Рассказхэр щызэхуэхъеса «Къру закъуэ» тхылтыр. Зи Іэзагыр ІэшІагъэ къызэрыгуэкЫм икіыу гъуазджэм и щапхъэхэм нэса цыыхум э я образхэр «Къру закъуэ», «Мусэрэ Мусэ и дыдыимрэ», «Хъэбалэ и пхъэ гуашэр», «Исмел и бригантинэ ныкъуэшІыр», «ТытІу и дыгъэ шыщІэ» новеллэхэм къызэрышыгъэльэгъуар.

ТхакІуэм и рассказхэм я бзэр, гъэпсыкІэ щхъэхуэр, ІуэрыIуатэм и хабзэхэр абыхэм къызэрышыгъесбэпар.

ФІэкІыпІэ зимыІэ гъашІэ лъэпошхъэпохэм цыхум и псэм къытринэ дыркъуэхэр къызытеш лъэпкь прозэр. **Мэзыхъэ Борис.** Цыхум и псэкупсэ дунейр зэрихузар, и зефІэкІыр къызэIуихыну Іэмал зеримыгъуэтыр, «гъашІэм къышылтыс машІэм» арэзы төхъуэн фІэкІа нэгъуэшІ къызэрыхуэмынэжыр нэпкъыжъеу тхакІуэм и тхыгъехэм зэрательыр («Гъуэгупэ псальэ», «Вагъуэзэшибл», «Мазэхэ жэш», «Къуажэ пшыххэр» рассказ сборникхэр).

ТхакІуэм и повестхэр («Бжыххъэр пшІашэ пышэшыжыгъуэш», «Мыл джанэ», «ПшІашхъуэ хужь», нэгъуэшІхэри).

Драматургиемрэ зэманим и плъыфэхэмрэ. Революцэ, зауэ темэхэм къыпыкІы угагъуэм исхэм, лэжыгъе ІэнатІэ пэрытхэм яку къыдэхъуэ зэхуущытыкІэхэм, я псэукІэм драмэ лэжыгъехэр төхуха зэрихъур. Лъэхъэнэм и лыхъужыщІэм и хъэл-щэнэм и пшалъэ абы и фІэшхъуныгъэр, зэхэшІыкІыр лъабжъэ хуэшІыныр, апхуэдэ Іуэху бгъэдыххъекІэм къишэ щыуагъехэр.

Лъэхъэнэгъум и образын пьесэхэм щагъуэт зыужыныгъэр, ІепкъльэпкъкІи псэкІи къеңІэрэшІэхыним ар зэрихушІэкъур (Шортэн А., КъардэнгъуцІ З., Акъсырэ З., Дудар Хь. Журт Б., Дэбагъуэ М., нэгъуэшІхэми я драмэ лэжыгъехэр).

ИутІыж Борис. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и щІэныгъэ, литературэ лэжыгъехэмрэ.

ИутІыжым и тхыдэ драмэ лэжыгъехэр зытеухуамрэ къаIэт гупсысэхэмрэ. Лъэпкь литературэм и хабзэхэмрэ дунейпсо драматургием и классикэ унэтІыныгъехэмрэ тхакІуэм и тхыдэ драмэ лэжыгъехэм Іэзэу зэришызэхиухуанэр («Тыргъетауэ», «Лъыгъажэ жэш», «Кхъужьеибэ», «Эдип», н.). УсэбзэкІэ тха пьесэхэм яхэль къышхъэшыкІыныгъэ нэхъышхъехэр.

Лъэпкь комедиографилем ИутІыжым хуицІа хэльхъэныгъэр («Шамхун и фызышэ», «ГушыІэ махуэ апший!» комедиехэр, «Ажэгъафэ джэгухэр» циклым хыхъэ комедиехэр, «Гуацэмыйдэхъэблэ» водевилыр, Хъэцацэ дахэ» фарсыр, «Хъэпэшыпхэ», «Жъэмыйгъуэ Африкэм», «Жъэмыйгъуэ Америкэм» пьесэхэр, нэгъуэшІхэри).

«Тыргъетауэ» драмэр. Лъэпкыям и тхыдэ жыжъэм төхуха пьесэр иджырей ди гъашІэм къыпэджэжу зэриштыр. Драмэм къыщиIуэтэж тхыдэ Іуэхугъуэхэм тхакІуэм и персонажхэр зэрихишэ щыкІэр, абыкІэ къигъесбэп художественнэ Іэмалхэр.

«Тыргъетауэ» пьесэр лъэпкь драматургием и хэльхъэныгъэ ину зэриштыр.

Дэбагъуэ Мухъэмэд. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

«Анэр нэм хүэдэш» пьесэм щІэль гупсысэ нэхъышхъэр. Къалэмрэ къуажэмрэ щыпсехэм я гъашІэр лъэныкъуэ куэдкІэ зэрызэпыщІар, зыр адрайм хуэныкъуэ зэрыштыр драмэм къизэрышыгъэлъэгъуар. НыбжышІэхэр зыІуэ гугъуеххъэр, ахэр къизэнэкІыным хуэнэтІауэ яч лъебакъуэхэр, абыхэм я пэжагъыр.

Драмэм хэт цыхубз образхэр: Сэчинат, Зое, Хужье сымэ. Пьесэм къихэхыпхъэ дерсхэр; и гъепскІэр, диалогымрэ монологымрэ я къэгъесэбэпыкІэр.

Лъэпкъ литературэ щІэныгъэмрэ литературэ критикэмрэ. Адыгэ литературэм и зыужыкІэр, жанрхэр, художественнэ Іэмалхэм я къэгъесэбэпыкІэр, ІуэрыІуатэмрэ литературэмрэ я зэхүүштикІэр, нэгъуэшІ унэтІыныгъэхэри къэхутэнэм, джыним хуэнэтІауэ литературэ щІэныгъэм зыІэригъэхъа ехъулІэныгъэхэр. Адыгэ литературэ щІэныгъэм хэлтхъяныгъэ щхъэпэ хуэхъуа лэжыгъэхэр, ахэр зи Іэдакъэ къышІэкІа еджагъешхуэхэмрэ критикхэмрэ: Шэвлокъуэ П. («ТхакІуэмрэ гъашІэмрэ», «ГъашІэм и пшинальэ»), Сокъур М. («Литерактурэм и бакъуэкІэ»), ХъэкІуашэ А. («Япэ адигэ тхакІуэхэр», «ЩоджэнцІыкІу Алий», ЕхъулІэныгъэм и хэкІыпІэхэр», «Адыгэ усэ гъэпсыкІэ»), Нало З. («Къэбэрдэй поэзиер зауэ нэужыим», «ДжэгуакІуэмрэ усакІуэмрэ», «Лъабжъэмрэ щхъэкІэмрэ», «Адаб Баксанского культурного движения»), КІурашын Б. («Хасэ», «Упсэу: литературэм, искусствэм теухуа тхыгъэхэр»), Къэрмокъуэ Хь. («Дэрэжгъуэ», «ТхакІуэмрэ зэманымрэ»), Мусукаевэ А. («Поиски и свершения», «Ответственность перед временем», «Северокавказский роман»), Къэжэр Хь. («Ди прозэм и лъэбакъуэшІэ», «Зыужыныгъэм и гъэгукІэ»), КхъуэІуфэ Хь. («В зеркале социальной жизни»), Шэвлокъуэ П. («ТхакІуэм рэ гъашІэмрэ», «ГъашІэм и пэж», «ГъашІэм и пшинальэ»), Тхъэгъэзит Ю. («Адыгэ роман», «зы къуэпскІэ зэпхащ»), нэгъуэшІхэри.

Адыгэ литературэр 80 гъэхэм – зэхъуэкІыныгъэхэм (перестройкэм) я ильэсхэм. Лъэпкъ литературэр лъэхъэнэшІэм хуэзыгъэхъэзыра жылагъуэ, политикэ Іуэхугъуэхэр. А лъэхъэнэм адигэ литературэр гъэунэхуныгъэ гугъухэм къахэкІыу гъуэгушІэ зэрытехъар, художественнэ унэтІыныгъэшІэхэр, методышІэхэр къизэриштар, лъэпкъым и тхыдэ гъуэгуванэм щІэрышІэу ириплъэжыныр, блэклам къихэхыпхъэ дерсхэр игъебелджылын хуей зэрыхъуар.

Лъэпкъ литературэр зэрыкІуэну гъуэгур убзыхунымкІэ тхакІуэхэм я съездхэм яна мыхъэнэр, абыхэм къышашта унафэхэр.

ЗэхъуэкІыныгъэхэм я ильэсхэм дунейм къитехъа художественнэ тхыгъэхэм хэль щхъэхуэныгъэхэр: ехъулІэныгъэхэмрэ щыуагъэхэмрэ.

Къэбэрдэй-шэрджэс литературэр совет лъэхъэнэ нэужыим

(XX лІэцІыгъуэм и 90 гъэхэр – XXI лІэцІыгъуэм и япэ ильэсипшІыр)

Хэзыгъэгъуазэ. XX лІэцІыгъуэм и 80–90 гъэхэмрэ XXI лІэцІыгъуэм и япэ ильэсипшІымрэ къэралым, жылагъуэм къышыхъуа тхыдэ Іуэхугъуэшхуэхэмрэ лъэпкъ литературэмрэ. Урысей Федерацэм и лъэпкъыбэ литературэм къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр: художественнэ унэтІыныгъэхэр, методышІэхэр. Урыс литературэ: реализмэрэ постмодернизмэрэ. Постреализм – реализмэрэ постмодернизмэрэ я лъабжъэхэр зээзышалІэ художественнэ дунейр. Шэч къизытрамыхъэжу къекІуэкІа эстетикэ лъапІэныгъэхэм нэгъуэшІу бгъэдыхъэныр, цІыхур зыхэпсэуکІ щэнхабзэ къэухуу дунейр къэлъытэныр. Апхуэдэ литературэ унэтІыныгъэхэм ехъэлІауэ щыІэ Іуэху еплъыкІэхэр, литературэ щІэныгъэр абыхэм зэрахущтыр.

Литературэм и тепльэм зэрызихъэжар, ар плъыфэбэ зэрыхъуар. Литературэмрэ рынокымрэ. «ЕджэгъуафІэ (массовэ) литературэкІэ» зэджэр, абы и поэтикэм и щэн нэхъышхъэхэр.

90 гъэхэм я япэ ильэсхэм адигэ литературэр зэрыта щытыкІэ гугъур; художественнэ тхыгъэшІэу а зэманим къыдэкІар машІэ дыдэ зэрыхъугъяар, абы и щхъэусыгъуэхэр. Гъэунэхуныгъэ гугъухэм къахэкІыу литературэр гъуэгушІэ зэрытехъар. Ар убзыхунымкІэ 80–90 гъэхэм къыдэкІыу щита литературэ-художественнэ, щІэныгъэ

журналхэм ягъэзэшІа къалэнхэр («Іуашхъемахуэ», «Литературная Кабардино-Балкарія», «Зэкъошныгъ», «Псалть», «Гъуазэ», «Адыгэ хэку», «ЩЭпльыпІэ», «Вопросы кавказской филологии», нэгъуэшІхэри). Лъэпкъ литературамэр публицистикэмрэ.

90 гъэхэм Къэбэрдей-Балъкъэрым и тхакІуэхэм ирагъэкІуэкІа съездхэр, лъэпкъ литературамэр зегъэужынам теухуауэ абыхэм къышашта унафехэр. Адыгэ (адыгей, къэбэрдей-шэрджэс) литературамэр гъунэгъу зэхуэшІынам ехъэлІауэ екІуэкІа лэжыгъэхэр, абыхэм хэхэс адигэ литературэ гъэшІэгъуэныр къазэрыхэувэжар. Хэхэс адигэхэм я художественнэ дунейм хэкурысхэр щыгъуазэ хуэшІынам ехъэлІауэ а лъэхъэнэм къыдэкІыу щита напекІуэцІ щхъэхуэхэр: «Си дуней», «Щикъухъаш адигэр дунеижкым» («Адыгэ псальтэ»), «Ди лъэпкъэгъухэм я деж» («Іуашхъемахуэ»), «Хэхэс адигэхэр» («Адыгэ макъ»), нэгъуэшІхэри.

Адыгей, къэбэрдей-шэрджэс тхыбзэхэр зэшхъ щІынам, алыхбейхэмрэ пэжырытхэмрэ зэхъуэкІынамыгъэхэр хэлъхъэнам теухуа екІуэкІа лэжыгъэхэр, абыхэм къариkІуахэр.

Совет нэужь лъэхъэнэм лъэпкъ прозэм къышыхъуа зэхъуэкІынамыгъэхэр. Эстетикэ гъунапкъэшІэхэр къэгъэIурышІэныр, псальтэм и къаур, и купщІэр къэIэтыныр, лъэпкъ тхыдэм и напекІуэцІ зэхуэшІауэ щитахэр къизэIухыжыныр адигэ прозэм къалэн нэхъышхъэ зэрыхуэхъуар.

ТхакІуэхэм я хуитыныгъэхэм зэрыхэхъуар, къагъесэбэп художественнэ Іемалхэм зэрызаубгъуар: тхыгъэхэм лиризмэр ебэкІ зэрыхъуар, абы щыгъуэми тегъэшІапІэ ящІ документхэм я пщІэр къэIэтауэ.

Я ІэдакъэшІэкІхэр жанркІи, тематикэкІи зэмьлІэужыгъуэ щІынам къыдэкІуэу, художественнэ флагыр къэIэтынам, езы лъэпкъым къигъэшІыжа гupsысэ куухэмрэ дуней епльыкІэ щхъэхуэмрэ (абы пышІауэ нэшэнэхэмрэ дамыгъэхэмрэ къэгъесэбэпыныр, IуэрыIуатэ, миф хъыбархэр художественнэ тхыгъэм и пкъым хэгъэзэгъэныр) лъабжэ хуэшІынам тхакІуэхэм нэхъыбэрэ къагъесэбэп зэрыхъуар. Прозэ тхыгъэхэм къышаIэт гupsысэри и художественнэ флагыри а Іемалхэм къиззераIтар.

Лъэхъэнэ зэблэкІыгъуэм къигъэшІа тхыгъэхэр, абыхэм яIэ къышхъэшыкІынамыгъэ нэхъышхъэхэр. Лъэхъэнэ зэблэкІыгъуэм къигъэшІ гутгъуеххэм тхакІуэхэр гуитIщхытI ищІауэ зэрышытгар. Ар наIуэу къизытецьж тхыгъэхэр: Гъубж М. «Гушым хешыр еzym и «Шыхулъагъуэ», «Дыгъужь лъакъуитI», ХъэхъупашІэ Хъ. «ГушІэгъуншэ», Журт Б. «Гъуэжкүий» романхэр, Хъэх С. «Махуэм дунейр и къыхъагъщ», «Сигу, къэувиши сзылъэшІэгъэхъэ!», Мафиэдз С. «Мыхъур», Нало З. «ПхъашІэр Iэзэмэ, мэзри благъэш», Елгъэр К. «ШейтIан къафэ», Бозий Л. «Гъуэгу нашэкъашэ» повестхэр, нэгъуэшІхэри.

Тхыдэмрэ лъэпкъ прозэмрэ. Цыхубэм, лъэпкъым къыдекІуэкІ лъапІэныгъэ нэхъышхъэхэр адигэ прозэм тепицэ щыхъуныр: цыхумрэ тхыдэмрэ, цыхумрэ щыгуэпсымрэ.

Адыгэм и блэкІа жыжъэм теухуа тхыгъэхэр. Цыху щхъэ закъуэм тхыдэ къэхъукъашІэхэм щигъэзацІэ къалэныр: апхуэдэ къэхъукъашІэхэм я курыкупсэм къыхэхутэ лъыхъужым и зэхэшІыкІым зэрызиузэшІыр, и жыджерагъым зэрыхэхъуэр, къэзүхъуреиххэм я пащхъэ щихъ жэуапыр нэхъ ин зэрыхъур прозэшІэм къизэригъэлъагъуэ Іемалхэр.

Тхыдэ Iуэхугъуэхэр убгъуауэ (панорамнэу) къэгъэльгъуэныр лъэпкъ прозэм гъуазэ зэрыхуэхъуар. Кавказ зауэмрэ ИстамбылакІуэмрэ, «политикэ залымыгъэм и ильэсхэмрэ» Хэку зауэшхуэмрэ, къэралыр «и пIэм щиуджыхъа лъэхъэнэмрэ» зэхъуэкІынамыгъэхэмрэ (перестройкэмрэ), адигэм и блэкІа гъунэгъумрэ и нобэмрэ теухуа тхыдэ-философие художественнэ тхыгъэшхуэхэр: Кыщокъуэ А. «Лъапсэ», Тыуарши А. «Псыкъельэм и макъамэхэр», АбытIэ В. «ЩакІуэр зи унапIэ», «Нэпс шыугъэ», Кхъуэхъу Ц. «ФатИимэт», Елмэс А. «Бгъэхэм къуршым къагъэзэж», БакIуу М. «Мафиэ лыгъей», Мэлбахъуэ Е. «ЩомыгъэтIылъам щылъыхъуэ», Вэрокъуэ В. «Лей зыхуэгъэгъум къахурегъэгъу», Жылэтеж С. «Паштыхъ хужым и лыкІуэ», романхэр, Щамырзэ I.

«Махуэ лъапIэр къесыпат», Мыз А. «Щожэх аддэ жыжьэу Урыху», ХъэIупщи М. «Хуэрэджейр мэгъагъэ» повестхэр, нэгъуэшIхэри.

Тхыдэ къэхъукъащIхэр, лъэпкъым къыдекIуэкI хабзэ-зэхэтыкIэр зи лъабжэ прозэр.

МафIэдз Сэрэбий. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ, щIэнныгъэ лэжыгъэхэмрэ.

ТхакIуэм и тхыдэ прозэр: «ЩIакIуэ фIыцIэ», «ХъэшIэ махуэ», «Шыдыгъу» повестхэр, «Гъыбзэ хуэфащэт», «Мыщэ лъэбжъанэ» романхэр, нэгъуэшIхэри. КъэхъукъащIхэмрэ лъэпкъым къыдекIуэкI хъыбархэмрэ тхакIуэм къызэригъэсэбэп щIыкIэр. ТхакIуэм и творчествэм хэль гъэшIэгъуэнагъхэр: жанр нэхъ цIыкIухэр къигъэсэбэпу зэгуэр итхыгъа тхыгъэхэр иужкIэ и романхэм Ыыхъэ щхъехуэу зэрыхигъэувэжыр (псалъэм папщIэ, «ХъэшIэ махуэ» повестым и сюжетыр «Гъыбзэ хуэфащэт» романым зэрыхигъэхъэжар, нэгъуэшIхэри).

«Гъыбзэ хуэфащэт», «Мыщэ лъэбжъанэ» дилогиер: къышыгъэльэгъуэжа тхыдэ Йуэхугъуэхэмрэ лъэхъэнэмрэ. ТхакIуэм и образ къэгъэшIыкIэ щхъехуэр. Зауэр зымыдэ, лъэпкъым и зэйзэпэш псэукIэм папщIэ езым и гъашIэри и унагъуэм ис дэтхэнэм и гъашIэри шапэIудз хуицIыну хъэзыр, мамыршIэкъу хэкулIым и образ зэпэш япэу адыгэ литературэм тхакIуэм къызэрыхишар («Мыщэ лъэбжъанэ» роман). Лъэпкъыр къызэтенэн щхъэшIэ, «адыгагъэрэ цIыхуэгъэрэ, акылпрэ Іэзагъэрэ, зэхэшIыкIэрэ зышыIэнныгъэрэ» къигъэльэгъуэн зэрыхуейр дэтхэнэ адыгэми и фIэш зэрышIыпхъэр МафIэдzym и прозэм и дерс нэхъышхъэу зэрыштыр.

Лъэпкъым и блэкIам и пэжымрэ МафIэдzym и художественнэ дунеймрэ.

ШэджыхъэшIэ Хъэмьщэ. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

ШэджыхъэшIэм и прозэ тхыгъэхэр, абыхэм я къышхъэшыкIыныгъэ нэхъышхъэхэр. XX лIэшIыгъуэм икухэм адыгэхэм я псэукIар, цIыхухэм яку къыдэхъуэ зэхуущыкIхэр «Гум псори къонэ» романым зэфIэха зэрышыхъуар, тхакIуэм и Йуэху сплъыкIхэр. Романым иIэ гъесэнныгъэ мыхъэнэр.

Лъэпкъ ЙуэрыIуатэмрэ тхыдэ прозэмрэ. **«ЛъышIэж»** романыр. XVIII лIэшIыгъуэм адыгэхэр пшыгъуэ-пшыгъуэкIэ гуешауэ зэрыпсэуар, лъэпкъыр зэкъуэгъэувэнным, «Шэрджэс къэралыгъуэ» къызэгъэпэшыным куэдым я зэран къызэрекIар романым лъабжэ зэрыхуэхъуар.

ЙуэрыIуатэм къыхэшыкI ЕщIэноккуэ зэшхэмрэ романым хэт образхэмрэ. Гурыхь персонажхэмрэ гурымыххэмрэ. ЛъышIэж хабзэ Iейм лъэпкъым зэраныгъэу къыхуиху щытар, абы адыгэхэр зэкъуиуду, цIыхухэр бий зэхуишIу къызэрекIуэкIар. Адыгэ хабзэм, хъыбарыжхэм, уэрэдыххэм, псалъэжхэмрэ жыIэгъуэхэмрэ романым щаубыд увыпIэр.

Романым и ухуэкIэм, и бзэм хэль щхъехуэныгъэхэр.

Тыуарши Асьян. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

Тыуарши А. и прозэ тхыгъэхэр: «Сэтэнейр къэгъагъэм», «Нобэ е зэи» романхэр, «Дыщэ бгырыпх» повестыр, рассказхэр.

Тхыдэ къэхъукъащIэ дыджхэмрэ гурышIэ щабэмрэ щызэхэухуэна тхыгъэхэр. **«Псыкъельэм и макъамэхэр»** романыр. Зауэмрэ мамырыгъэмрэ, гъашIэмрэ ажалымрэ, гуауэмрэ гуфIэгъуэмрэ, лъагъуныгъэмрэ лъагъумыхъуныгъэмрэ романым быдэу зэрышызэпышIар. Урыс пащтыхым и лыкIуэ флигель-адъютант Тенджызэрэ адыгэпшым ипхъу Нэтрэ я лъагъуныгъэр романым купщIэ зэрыхуэхъуар. «Псыкъельэм и макъамэм дежьюуэ Нэт жиIэ уэрэдир» гъыбзэкIэ иухыжынным хуэзышэ щхъэусыгъуэхэр.

Кавказ зауэжым тхакIуэр зэрыхуущтыр, абы ехъэлIа и гupsысэхэр къызэриIуатэ щIыкIэр. Дал-Джэрий, Зед, Тенджыз, Нэт сымэ я образхэр. Тхыдэм зи цIэхэр (фIыкIи IейкIи) къыхэна дзэзешэхэм я образхэр.

ФIым щыгугъуэрэ зи дунейр къызэтекъутэж цIыхум и психологиер, и псэм щекIуэкI зэдауэр, и гурышIэр тхакIуэм къызэригъэльэгъуар.

Къэрмокъуэ Мухъэмэд. ТхакIуэм и гъашIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

ТхакІуэм и документальне, лирическе повестхэр: «Лыхъужым и гъуэгу», «Цыхухэр иджыри мэкІ», «Цыхухъу нэпс», «Лъагъуныгъэм и хъэтыркІэ», нэгъуэцІхэри.

80–90 гъэхэм «къалэ» литературэм къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр: «купцІэншэ гъашІэмрэ» «купцІэншэ тхыдэмрэ» терминхэр, абыхэм ехъэлІаэ литературэ щІэнныгъэм щыІэ Іуэху еплъыкІэхэр. Роман-гукъэкыж, роман-ущие лІэужыгъуэхэр. Іуэхугъуэхэр гуэрим темыухуа (сюжетыншэ), новеллэ щхъэхуээр зэхэт тхыгъэм и нэцэнхээр.

«Азэмэт», «Къоджэм угъэжайркыым» роман-дилогиер. Романхэм къагъельгъуэж лъэхъэнэр, абыхэм къышыхъу Іуэхугъуэхэр. Тхыдэ къэхъукашІхэмрэ езы тхакІуэм и гъашІэ гъуэгуанэмрэ тхыгъэм зэрышызэххуэнар. ТхакІуэм зэрыжиІещи, «гъашІэ зэхэзэрыхам дыхуэзыша лъэхъэнэм» цыхухэм я псэукІэр, ахэр зыгъэгуфІэзигъэпІейтей Іуэхугъуэхэр, я хъуэпсапІэхэр романхэм къызэрышыгъэлъэгъуар.

Адыгагъэм, ныбжъэгъуэгъэм, пэжыгъэм романхэм къащылыс щыпІэр (Азэмэтрэ Алихъянрэ я образхэмкІэ къэгъэлъэгъуэн). 50 - 70 гъэхэм къэралым, республикэм къышыхъуа тхыдэ Іуэхугъуэхэм тхакІуэр зэрэбгъэдыхъэр, абыхэм къахэхыпхъэ дерсхэр къызэриуатэ художественнэ Іэмалхэр. Лъэпкъ тхыдэм, щэнхабзэм зи цІэ къихэнца цыхухэр (Куаш Б., Бабич В., Бэрбэч Х., нэгъуэцІхэри) тхыгъэм къыхэша зэрыхъур, абыхэм романым щагъэзащІэ къалэнхэр. Бзэр хъумэным, лъэпкъ щэнхабзэм зегъэужыным ехъэлІаэ Къэрмокъуэм къиІуатэ гупсысэхэр.

Езы тхакІуэм и образыр романхэм къазэрыхъещыр.

ТхакІуэм и хъэтІ щхъэхуэр, и бзэр.

Цыхухэм яку дэль зэхуштыкІэхэм, я псэукІэ-зэхэтыкІэм тэухуа прозэр.

Лъэпкъ прозэм и пащхъэ къиува ІуэхугъуэцІхэри: зэриуухынур псоми ящІэ тхыдэ, тхыдэреволюцэ тематикэ жэбзэжам къыпыкІыныр, цыхупсэм и къэхутакІуэ-гъэунэхуакІуэ къалэныр и пщэ дилхъэжыныр, цыхухэм я гупсысэр зыунэтІ, я псэкупсэ дунейр къэзыгъэшІ жылагъуэ Іуэхугъуэхэр сэтий къэшыныр, н.

◆ Художественнэ тхыгъэхэм психологиямэр нэхъ куу щыхъуныр, зэгуэр ІэшІэшІа щыуагъэм и фэбжыр зи псэм тель, зи гъашІэ гурыгъыр ижа цыхум и дунейр къызэхуяныр лъэпкъ литературэм зэрышекІуэклар.

Елгъэр Кашиф. ТхакІуэм и гъашІэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

Елгъэрым и прозэр: «Жэш дыгъэ», «Мэз бгъуэцІым», «Лъагъуныгъэм и бзэ», «Шейтан къафэ», нэгъуэцІхэри. ТхакІуэм и повестхэр зытеухуамрэ абыхэм къышигъэшІ образхэмрэ.

Напэм и гъэрэшым ихуа цыхум и дунейр **«Щыуагъэ»** романым къызэрышыгъэлъэгъуэжар. Щыуагъэм и гъэру псэу, и напэр и хеящІэу тезыр зытезылхъэжа цыхум (МыващІэ Хъэжбэтыр) и образыр лъэпкъ прозэм тхакІуэм къызэрыхишар. ТхакІуэм и романым щилхъя гупсысэм, психологизмэм, художественнэ дерсым я кууагъыр.

Романым и гъэпсыкІэр, и сюжетыр (Хъэжбатыр и къекІуэцІыклар зэрыт тетрадыр), и бзэр. Тхыгъэм тхыдэ къэхъукашІхэм щаубыд увыпІэр.

◆ XX лІэшІыгъуэм и кІэух ильэсхэмрэ «гъашІэм и гъуазэр» зыфІэкІуэда цыхухэмрэ, абыхэм я образхэр лъэпкъ литературэм къыхыхъяныр.

Къанкъул Заур «Къалэм дэгъуэшыхъа» и повестыр. ГъашІэм и пэжымрэ нэкъыфІэшІ дунеймрэ (абсурдымрэ), фІэшхъуныгъэмрэ фантастикэмрэ тхыгъэм щызэшэлІэныр. Автопсихологическе лыхъужым и образом Къанкъулым и прозэм (и рассказхэри хэту) щиубыд увыпІэр.

НыбжышІэм и псэр гугъу езыгъэхь, «гупсэхугъуэ» къезымыт, и псэр зыхуз Іуэхугъуэхэр повестым къызэрышыгъэлъэгъуар. Миф хъыбархэмрэ нэкъыфІэшІ Іуэхугъуэхэмрэ повестым и сюжетым тхакІуэм къызэрырипх щыкІэр, къигъэсэбэп художественнэ Іэмалхэр.

◆ Іуэху еплъыкІэ зэхъэлІэгъуейхэр (эклектизм) зэшэлІэныр, апхуэдэхэр художественнэ конфликтным лъабжье хуэшІыныр. **Мэзыхъэ Б., Елмэс А., Кіэрэф М.,**

ШэджыхъещІэ Хъ., КхъуэIуфэ Хъ., Ацкъан Р., ХъэIупщи М., Мыз А. сымэ я повестхэмрэ рассказхэмрэ.

Цыхум и хъуэпсапІемрэ ар зыхэпсэукI дунеймрэ я зэныкъуекъур щынхъышхъэ лъепкъ прозэр. **КІэрэф Мухъэмэд** и повестхэмрэ («Лъэужь е лІэужь», «Сэфар», «Адэ ѢЭин мыльку хъурэ?») рассказхэмрэ («Пыжь хъыбарь» тхылтым ихуахэр). ТхакIуэм и образхэр къышигъещІкIэ, адыгэ хабзэмрэ нэмисымрэ къызэригъесбэпыр.

ГурыщІэ хэIэтыкIахэмкIэ гъенщIа тхыгъехэр, апхуэдэ лІэужыгъуэхэр (повесть-драмэ, повесть-гукъэкIыж, повесть-дневник, повесть-биографие, эссе, нэгъуещІхэри). Нало З., Брат Хъ., Хъэх С., Тхъэмокъуэ Б., Шыбыхъуэ М., Адзын М., Шорэ А., Жылэтэж С., ГъущІо З., Бозий Л. сымэ я повестхэр. Жылагъуэм, цыхухэм яку къыдэхъуэ зэхуштыкIэхэр, гъашІэ тепльэгъуэ щхъэхуэхэр зи лъабжьэ тхыгъэ кІэшІхэр (рассказ, новеллэ, притчэ), абыхэм ягъуэта зыужыныгъэр.

Лъэпкъ усыгъэр XX лІэшIыгъуэм и кІэухым – XXI лІэшIыгъуэм и пэшIэдзэм. 80–90 гъэхэм адыгэ усыгъэм и унэтIыныгъэ нэхъышхъэхэр, нэхъыбэрэ къиIэта темэхэр, гупсысэхэр. Идеология зэхуэмыдэхэмрэ зэман зэблэкIыгъуэмрэ Іэнкун яща усыгъэм и щытыкIар (ЩоджэнцIыкIу Н., Нало З., Къагырмэс Б., КІэмыргуей Т., нэгъуещІхэми 90 гъэхэм къыдагъэкIа усэ тхыльхэр тегъещIапIэ щIын). ЩоджэнцIыкIумрэ КIыщокъуэмрэ зи лъабжьэр ягъетIылья адыгэ «усэ гъэпсикIэ хабзэхэм» зезигъэужья усакIуэхэм я творчествэр (Тхъэгъэзит З. «УзэшIакIуэ», Бештокъуэ Хъ. «Дуней тельвиджэ», Ацкъан Р. «Тхыгъехэр», АбытIэ Хъ. «Нэхулъэ», Сонэ А. «Иэгу махуэ-Иэгу нэшI», Пхъэш М. «Гъуэгуанэ», Нэхущ М. «Адыгэ нэпсхэр», нэгъуещІхэри).

ЗэхъуэкIыныгъэхэм къыздахья псэукIэ-зэхэтыкIемрэ хабзэшIэхэмрэ я пэжагъым, захуагъэм шеч къатехъеныр, абыхэм къагъещIа гъашІэ лъэпошхъэпохэр, Iуэхугъуэ зэфIэхыгъуэйхэр, хэкIыпIэншагъэмрэ фIэшмыхъуныгъэмрэ лъэпкъ усыгъэм темэ нэхъышхъэ щыхъуныр.

◆ «Усыгъэ IущкIэ (интеллектуальнэкIэ)» зэджэр, абы и нэшэнэхэр. Философие гупсысэ куухэм тещIыхъа поэзием и гъунапкъэхэм совет нэужь лъэхъэнэм зэрызахъуэжар.

Ацкъан Руслан. «ЩхъэгъэзыпIэ», «Къэгъэзжигъуэ» усэ тхыльхэр. Цыхум и гурыгъу-гурыщIэхэмрэ тепльэгъуэ, къэхъукъащIэ гъещIэгъуэнхэмрэ щизэхэжыхъа художественнэ дунейр. Цыхум къидекIуэкI лъапIэныгъэхэм усакIуэм хуйIэ бгъэдыхъекIэшIэхэр, ахэр сэтей къызэришI художественнэ Іамалхэр.

Ацкъан Р.Хь. и зэдзэкIыныгъэ лэжыгъэр. М.Ю. Лермонтовым и кавказ поэмэхэу («Уи хамэу зэи сышытакъым». Налшык, 1999) усакIуэм адыгэбзэм къригъэтIесахэр лъэпкъ тэрмэш лэжыгъэм и нэхъыифI дыдэхэм зэраштыыр.

◆ Лирикэ нэсым и щапхъэхэр: цыхугъэр, пэжыгъэр, лъагъуныгъэр мотив нэхъышхъэу зиIэ лъэпкъ поэзиер.

Бицу Анатолэ. Абы и усэхэр зэманым зэрыпэджэжыр, яIэ ущииниыгъэ, гъэсэнгъэ мыхъэнэр. Бицум и тхыгъэхэр щызэхуэхъса «Псэм и дуней», «КІуэцIырыкIыбжэ» тхыльхэр. ГъашІэм акыл жанкIэ пхырыплыиф усакIуэм и къэгъещIыныгъэ нэхъышхъэу ахэр зэрыштыыр.

УсакIуэмрэ лъэпкъ макъамэмрэ. Лирикым и псальэхэр щIэльу композиторхэм уэрэд күэд зэрэтихар.

◆ Лъэпкъым хуэпэжыным, хуэлэжъенным, абы и бзэр, и хабзэр, лъэхъэнэ кIыхъкIэ зэригъэпэща лъапIэныгъэ нэхъышхъэхэр хъумэним къыхуезыджэ (патриотыгъэ зыхэль) адыгэ усыгъэр.

Бемырзэ Мухъедин. УсакIуэм и усэ тхыль нэхъыифIхэр: «Уэрэду сиIэр уэрш», «ДыгъафIэ уэс», «Адыгэу уштыныр гугъущ» усэ тхыльхэр.

И лъэпкъымрэ, зыужыныгъэм хуэлажьэ абы и цыху пэрытхэмрэ усакIуэм зэриIэт зэгъэпшэнэгъэхэр.

УсакIуэм и лъагъуныгъэ, пейзаж лирикэр. Ахэр лъэпкъ усыгъэм фIыпIэу зэрыштыыр.

◆ Адыгэ литературэбзэм зэрызиужьам и щапхъэхэр щынэралъагъу, лъепкым и хъуэпсапІэ нэхухэр бзэм и дахагъэмкІэ, и ІэфІагъымкІэ зыхозыгъацІэ усыгъэр.

Уэрэзей Афлик («ЛЭЩЫГЬУЭХЭР зэподжэж», «Гъуэгу маҳуэ», «Іуашхъэжь», «Кхъужьей къудамэ» усэ тхылъхэр).

Цыхумрэ ар къэзыухъуреихъ дунеймрэ зэхуэфащэу, щІэшыгъуэу къызэрызедекІуэкІын хуейм усакІуэм къызэрыхъуриджэр.

Уэрэзей А. и сонетхэмрэ сонет Іэрамэхэмрэ. УсакІуэм лъепкъ усэ гъэпсыкІэм зэрызригъэхъуэжар, абы хуицІа хэльхъэныгъэхэр.

◆ Социальнэ зэхуэмыдэныгъэр нэхъ куу зерыхъур, цыхухэм яку къыдэхъуэ зэхуущыкІэхэр абы зерихъуэжыр, цыхумрэ ар къэзыухъуреихъхэмрэ теухуа лъепкъ усыгъэр.

Мыкъуэжь Анатолэ. ГъащІэ гъуэгуанэ гугъу къэзыкІуа адигэмрэ иджырэй зэманымрэ теухуа усэхэр («Лъэхъэнэ», «Къэрэгъул бжыхъ» усэ тхылъхэр).

Лей зытехъэ, дэкъуза цыхум къышхъэшыжыныр Мыкъуэжь А. и усыгъэм нэшэнэ нэхъышхъэ зерыхуэхъуар. Цыхур фыуэ лъагъуным, и пщІэр къеІэтыным ехъэллауэ абы и усэхэм хэль пафосыр, лиризм куур, Іущыгъэ-ушииниыгъэр. Нэхугъэм, цыхугъэм ухезиджэу усакІуэм и ІэдакъещІэкІхэм къахэІукІ хъуэпсапІэ лъагэхэр.

УсакІуэм и творчествэм хэль щхъэхуэныгъэхэмрэ абыхэм теухуауэ щыІэ щІэныгъэ лэжыгъэхэмрэ.

◆ Лъепкъ тхыдэм, абы и лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэм теухуа усыгъэр.

Сонэ Абдулчэриим. «Лэгу маҳуэ-ІшІ жэш» усэ тхылъыр.

УсакІуэм тхыдэр къызэригъэлъагъуэ образхэр, лъепкым и блэкІам хуйІэ щытыкІэр, и гурылъхэр къиІутэн щхъэкІэ тегъэшІапІэ ишІ щапхъэхэр. УсакІуэм и псальхэр зыщІэль уэрэдхэр, абыхэм я мыхъэнэр.

Иужь ильэсхэм лъепкъ литературам къыхыхъа усакІуэхэмрэ абыхэм я творчествэм гу нэхъ зылъытапхъэу хэльхэмрэ. УсакІуэ щіалэхэр нэхъ зыхуэусэ, ягъэльапІэ темэхэр: цыхум и гурыгъу-гурышІэхэр, и нобэрэй псэукІэр, ар зыгъэпІейтэй е зыгъэгүфІэ Іуэхугъуэхэр, лъепкъхэм, унагъуэхэм, благъэ-Іыхъыхъэм яку къыдэхъуэ зэхуущыкІэхэр, адигэм и къэкІуэнум зэреплъыр, нэгъуэшІхэри.

УсакІуэхэу Хъэту П. («Псэгъэктъабзэ», «Бжыхъэ удж»), Жыкъуэ Гъу. («Кърухэм я уэрэд»), Маҳуэл И. («Гум и пшиналъэ», «Мывэм сопсальэ»), ГъущІо З. («Шэху уэздыгъэ»), Лъостэн М. («Нэхущ гупсысэхэр»), Къаныкъуэ З. («Уэрэ сэрэ»), Бэлагын Л. («ГъэунэхупІэ»), Лыкъуэжь Н. («КъапшИийхэр»), ПшыукІ Л. («Си гум и ІэпапІэ»), Хъэвжокъуэ Л. («Гухэль нальэ»), нэгъуэшІхэри езыхэм я дуей еплъыкІэ хэха яІэу лъепкъ поэзием къызэрыхъыхъар, зыгъуныгъэ зэрагъуэтар. Абыхэм я лирикэм лъагъуныгъэ, гуапагъэ, дахагъэ темэхэр ебкІыу, я псальхэр щІэшыгъуэу, «сленг щхъэхуэ» яІэу зэрыштыр.

Адыгэ сабий литературэр. Щіэблэр псэкІэ къулейуэ, дунейм и пальэ ишІэу, гъашІэм и дахагъэмрэ и лъаплагъымрэ къыгурыуэу къэгъэтэджынымкІэ сабий литературэм игъэзацІэ къалэныр.

Лъепкъ сабий литературэр зэрызэфІэувар, абы къикІуа гъуэгуанэр, лъэхъэнэ зэхуэмыдэхэм сабийхэм псэемыблэжу хуэлэжъа тхакІуэ пажэхэр.

Дахагъэр, анэдэлъхубзэм и ІэфІыр ныбжышІэм зыхегъэшІэным хуэгъэпсауэ иужь ильэсхэм къыдэка сабий тхылъхэр: Нало З. «Нанэ и псэ-дадэ и бзэ», «Щэнгъасэ»; Щоджэн Л. «Уэрэдхэр», «Лэгъупыкъу», «Мэдэ цыкІу», «Еджэрай цыкІухэр»; Вындыжь М. («Сабиигъуэ гъуэгу»), Хъэх С. «Дадэкъуапэ», Шыбзыхъуэ М. «ГъашІэ», Къагъырмэс Б. «Мышэжыкъуэ», Брай А. «Зэмыжъа зэйшІэхэр», ПхытЫыкІ Ю. «Іэбэдзыуэ», Тау Н. «НэкІуху», «Мэшбэв», нэгъуэшІхэри.

Адыгэ сабий литературэм и нобэрэй щытыкІэмрэ и къэкІуэнумрэ ехъэллауэ щыІэ щІэныгъэ лэжыгъэхэр.

Лъепкъ драматургиемрэ иджырэй лъэхъэнэмрэ. Совет нэужь лъэхъэнэм лъепкъ драматургием къыхехъуа лэжыгъэшІэхэр, ахэр нэхъыбэу зытеухуар, жанрхэм

яшышу нэхъыбэрэ ди тхакIуэхэм къагъесэбэпыр. Лъэпкъ комедиографием зыужыныгъэ нэхъ щИгъуэтам и щхъэусыгъуэхэр.

ДызыхэпсэукI гъащIэм и тепльэгъуэхэр лъабжъэ зыхуэхъуа драмэ лэжыгъэхэр: ИутЫиж Б. «ГушыIэ маҳуэ апций!», «Дунейр театрщ», «Трагедиехэр» тхылъхэм ихуа пьесэхэр; Дэбагъуэ М. «Іэпхъуауль э тельыдж», «Анэр нэм хүэдэш» пьесэхэр; Журт Б. «Къалэн хъэльэ», «Малхъэ хъарзынэ»; Къаныкъуэ З. «Нагъуэ и унагъуэр», Думэн М. «Уэлий и парашют», Тут Т. «Пуанэ», «Зэи жумыIэ зэи», нэгъуэщIхэри.

ЗэдзэкIыныгъэ лэжыгъэхэр иджырей лъэпкъ литературамэр. Лъэпкъ литературахэр гъунэгъу зэхуэщIынымкIэ, я ехуулIэнэгъэхэмкIэ зэрыщIэнэымкIэ зэдзэкIыныгъэ лэжыгъэм иIэ мыхъэнэр. ТхакIуэ-зэдзэкIакIуэ нэхъыжъхэм я щапхъэхэр, ахэр зи гъуазэ ди зэдзэкIакIуэ нэхъыфIхэмрэ абыхэм я лэжыгъэхэмрэ (Тхъэгъэзит З., Ацкъан Р., Уэрэзей А., Мэремыкъуэ Л., Мэзыхъэ Б., Хъэх С., нэгъуэщIхэри).

ХамэбзэхэмкIэ хэхэс адыгэхэм къагъещIа художественнэ хъугъуэфIыгъуэр хэкурыс адыгэхэм я щэнхабзэм къыхэлхъэжыныр совет нэужь лъэхъэнэм къалэн хэха зэрыхъуар, абыкIэ лэжыгъэ нэхъыбэ зышIа зэдзэкIакIуэхэр (Къэрмокъуэ Хь., ХъэфIыцIэ М., Тымыжь Хь., Къалмыкъ А., Уэрэзей А., Къумыкъу М., Дыгъужь Ф., Едыдж Н., нэгъуэщIхэри). Хэхэс адыгэ тхакIуэхэм я тхыгъэхэу ди деж къышыдэкIахэр (Къандур М. «Кавказ» романыр (ЗэзыдзэкIар Къэрмокъуэ Хь.); Іэпщацэ З. «Сосрыкъуэ и кIуэдьицIар» (ЗэзыдзэкIар Къалмыкъ А.); «ЩIэин» (хэхэс адыгэ тхакIуэхэм я тхыгъэхэр, зэзыдзэкIар Къэрмокъуэ Хь.); «Хэхэс дуней» (хэхэс адыгэхэм я тхыгъэ къыхэхахэр, ЗэзыдзэкIар Тымыжь Хь., Едыдж Н.); Къумыкъу М. хъэрыпыбзэкIэ зэридзэкIу къидигъекIа тхылъхэр), нэгъуэщIхэри.

ЗэдзэкIыныгъэ лэжыгъэхэм пышIа Iуэхугъуэ гугъухэр, ахэр зэфIэха хъунымкIэ щыIэ хэкIыпIхэри.

Иджырей литературэ щIэнэгъэхэр критикэмэр. Адыгэ литературэм и зыужыкIэр, иджырей литературэмрэ IуэрыIуатэмрэ я зэхущытыкIэр, Урысейм и лъэпкъыбэ литературэм къышыхъу зэхъуэкIыныгъэхэр зыдж литературэ щIэнэгъэр. Иужьрей зэманым абы щIэуэ къыхэхъуа лэжыгъэхэр, унэтIакIуэ, гъуэгугъэльягъуэ къалэн абыхэм зэрагъэзащIэр.

Лъэпкъ литературэдж-щIэнэгъэлIхэмрэ критикхэмрэ (ХъэкIуашэ А., Нало З., Бэчыжь Л., Хъупсырокъуэ Хь., БакIуу Хь., Гъут I., Мусукаевэ А., КхъузIуфэ Хь., Къэжэр Хь., Тхъэгъэзит Ю., КхъузIифэ Хь., Къэрмокъуэ Хь., Къэжэр Хь., Тымыжь Хь., Бакь З., Къудей З., Абазэ А., нэгъуэщIхэми) я лэжыгъэ нэхъыфIхэри.

ХамэбзэкIэ тхэ тхакIуэхэмрэ лъэпкъ литературамэр. ХамэбзэкIэ художественнэ тхыгъэхэр къэгъещIыним и щхъэусыгъуэ нэхъышхъэхэр. Лъэпкъ литературэ щIэнэгъэр апхуэдэ тхыгъэхэм зэргэдэхъэ щIыкIэхэр. XIX лэшIыгъуэм псэуа адыгэ узэшIакIуэхэмрэ нэгъуэщIыбзэкIэ (урсыбызэкIэ, тыркубзэкIэ, иджылызыбзэкIэ, хъэрыпыбзэкIэ) тхэ иджырей тхакIуэхэмрэ.

ЗышIа лъэпкъкIэ адыгэу, ауэ урсыбызэкIэ тхэ тхакIуэхэм я тхыгъэ нэхъыфIхэри: Къущхъунэ А. «Унаут» повестыр, «Сауна» романыр; Адыгэ Т. «Щит Тибарда» романыр; Емкъуж М. «Всемирный потоп», «Ночь Кадар»; Вэрокъуэ В. «Прощающие да простят» романыр, ХъэкIуашэ М. «Возвращение домой» романыр, Мэкъуауэ А. и рассказхэр, нэгъуэщIхэри.

Лъэпкъым и художественнэ дуней лъагъукIэ щхъэхуэр абыхэм къызэрыщIыгъэльэгъуар, хамэ тхыльеджэр а дунейм щигъуазэ хъунымкIэ апхуэдэ тхыгъэхэм я мыхъэнэр.

«ЕджэгъуафIэ (беллетристикэ, массовэ) литературэкIэ» зэджэр, абы лъэпкъ литературэм щигъэзащIэ къалэныр. XX лэшIыгъуэм и кIэхэм литературэр лЭужыгъуэ куэду зэтепщIыкI зэрыхъуар, абы и плъыфэхэр. Литературэмрэ рынокымрэ. Социалист реализмэм и кхъупхъэм къикIа литературэм и къуэпсхэм лъэныкъуэ куэдкIэ зэрызадзар. «Массовэ литературам» и поэтикэм хэль къышхъэшыкIыныгъэ нэхъышхъэхэр. Беллетристикэмрэ иджырей литературэ щIэнэгъэхэр. **АбытIэ В.** («Тенджызищим я

тхъэгуашэ», «Хамэ фыз», «КIуакIужь», «Дыгъужынэ» романхэр, «Ламэ», «Индыл и зы щэхү» повестхэр, нэгъуэщIхэри), **Къанкъул ФI.** («Гум и уэрэдхэр», «Ар си Заремэш» усэ тхылъхэр), **Пшыгъусэ А.** («Аникет», «Путь к вершине», «Меоты», «Царь хатти Анитта», «Царь хатти Питхана»), **Сэрахъэ А.** («Расплата», «Опознание», «Дело-Табак», «Война», «Роковая тайна» повестхэр, «Схватка с призраком» романыр, нэгъуэщIхэри) сымэ я художественнэ прозэм хэль гъэшIэгъуэнагъхэр, иджырей тхылъеджэр апхуэдэ къэгъэшIыныгъэм (продукцэм) зэрыхущтыр.

Зэманымрэ лъэпкъ литературэмрэ. Лъэпкъ литературэм къикIуа гъуэгуанэр, лъэхъэнэ зэхуэмидхэм абы къышыхъуа зэхъуэкIыныгъехэр. Хэкум, лъэпкъым, цIыхубэм быдэу пыщIауэ ар къызэрэгъуэгурыйIуэр. Адыгэ литературэр дунейпсо щэнхабзэм зэрыхэувэр, абы хуишI хэлъхээныгъэр. Адыгэ литературэмрэ Урысей Федерацэм ис лъэпкъхэм я литературэхэмрэ. Ахэр зэрызэпышIар, зэдзэкIыныгъэ лэжыгъэм и фIыгъекIэ а литературэхэр зэрызэльэIэсыр, нэхъ къулей зэрыхъур. Урысейм щыпсэу лъэпкъхэм я щэнхабзэм зиужынымкIэ абы иIэ мыхъэнэр.

Иджырей зэманым лъэпкъ литературэм и пащхэ къиувэ къалэн нэхъышхъэхэр. Хэкум, адыгэм я къэкIуэнумкIэ, я лъэпкъэгъухэм я зэхэшIыкIым зегъэужынымкIэ, мамырыгъэрэ зэгурыйIуэрэ лъахэм илтынымкIэ, дахагъэм щIэблэр къышIэгъэтэджэнымкIэ адыгэ литературэм, зэрыштыту лъэпкъ щэнхабзэм я лэжъакIуэхэм яхь жэуаплыныгъэ иныр.

**Зэрджэн тхылъхэмрэ щІэнныгъэ лэжынгъэхэмрэ
(Учебно-методическая и научная литература)**

1. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. Япэ том. Налшык, 2010.
2. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. Ет1уанэ том. Налшык, 2012.
3. Абазэ А. Къэбэрдей тхакІуэхэр. Я гъащІэмрэ я лэжынгъэхэмрэ. Карачаевск, 2011.
4. АбытІэ В. Адыгэ тхакІуэхэр. Черкесск, 2008.
5. Баков Х.И. Национально-эстетические аспекты изучения адыгской словесности. Нальчик, 2010.
6. Баков Х.И. Борис Утижев: поэт, писатель, драматург. Нальчик, 2010
7. Бекизова Л.А. Ответственность слова. Черкесск, 2007.
8. Гутов А.М. Константы в культурном пространстве. Нальчик, 2011.
9. История адыгейской литературы в 3-х томах. Майкоп, 2006.
10. Къэрмокъуэ Хъ.Гъу. Тхыгъэхэр: Литературэ. Культурэ. ІуэрыІуатэ. Тхыдэ. Хъыбарыжъхэр. Таурыхъхэр. Налшык, 2007.
11. Нало З.М. Ипэрей адыгэбзэ литературэм и антологии. Налшык, 2010.
12. Нало З.М. «Къылышибий Исмэхыил. МафІэм имыса усэхэр». Налшык, 2009.
13. Налоев З. Институт джегуако. Нальчик, 2011.
14. Тхагазитов Ю.М. Духовно-культурные основы кабардинской литературы. Нальчик, 2008.
15. Тымыжъ Хъ.Т. Хэхэс адыгэ литературэ. Налшык, 2008.
16. Тымыжъ Хъ.Т., Тхъэгъэзит Ю.М. Адыгэ лъэпкъ роман. Налшык, 2009.
17. Хапсироков Х.Х. Жизнь и литература. М., 2007.
21. ХъэкІуацэ А.Хь. ГурыщІэм и джэрпэджэж. Налшык, 2009.
22. Шэвлокъуэ П.Ж. ГъащІэм и пшынальэ. Литературэ. Культурэ. Искусствэ. Налшык, 2008.

ҮПІЩІЭХЭР (Вопросы)

1. Адыгэ литературэм и тхыдэ: зэрызэфІэувар, зэрызиужъар, нобэ иІ щытыкІэр.
2. Къэбэрдей-шэрджэс литературэм 80–90 гъэхэм къышыхъуа зэхъуэкІыныгъэхэр.
3. Нало Ахымэдхъан и «Нэхущ шу» романым лъэпкъ тхыдэмрэ ІуэрыІуатэмрэ щаубыд увыпІэр.
4. Иджырей адыгэ литературэ щІэнныгъэмрэ критикэмрэ.
5. КІуаш БетІал и усыгъэм къышыгъесэбэпа художественнэ Іэмалхэр.
6. Жанр кІэшІхэм лъэпкъ литературэм щагъуэта зыужыныгъэр.
7. ЩоджэнцыкІу Іэдэм и повестхэм щІалэгъулэм я пащхъэ къиувэ къалэн гугъухэр зэфІэха зэрышыхъур.
8. Нарт пшынальэхэм я поэтикэр.
9. Нэгумэ Шорэ япэ адыгэ узэшІакІуэш икІи усакІуэш.
10. Тхыэгъэзит Зубер и усыгъэр, усакІуэр щыпсэу зэманыр абы къизэришыгъэльэгъуар.
11. Адыгэ усэ гъэпсыкІэр къэхутэным елэжъахэр.
12. Къуажэ интеллигенцэм и гъашІэр Мисачэ Петр и повестхэм къизэрыхэшыр («Кхъужьеир мэгъагъэ», «Псыхъуэгуашэ»).
13. Бештокъуэ Хъэбас и «Мывэ лъэхъэнэ» роман-мифыр: зытеухуар, щІэль гупсысэ нэхъышхъэр, и художественнэ гъэпсыкІэр.
14. Иджырей лъэпкъ прозэм психологизмэр нэхъ куу зэрышыхъуар (Нало З., Мэзыхъэ Б., Елгъэр К., Хъэх С., Къанкъул З. сымэ я тхыгъэхэр тегъещІапІэу къэштэн).
15. Кыщокъуэ Алим и тхыдэ-революцэ романхэр: адыгэм къыпэшыт гъуэгухэр абыхэм зэрышыбузыхуар.
16. Кыщокъуэ Алим и «Лъапсэ» романым и гъэпсыкІэр. Сюжетым лъабжъэ хуэхъуа тхыдэ Іуэхугъуэхэр.
17. ЩоджэнцыкІу Алий адыгэ усыгъэм хуишІа хэлхъэнныгъэхэр.
18. Адыгэ узэшІыныгъэ лэжыгъэм XIX лІэшІыгъуэм зыІэригъэхъа ехъулІэнныгъэхэр.
19. Журт Биберд и «Унагъуэ» романым хэль конфликт нэхъышхъэр.
20. Адыгэ тхыдэр, ІуэрыІуатэр, хабзэр МафІэдз Сэрэбий и «Мышэ лъэбжъянэ» романым лъабжъэ зэрихуэхъуар.
21. Адыгэ усыгъэр Хэку зауэшхуэм иужькІэ: поэтикэ, эстетикэ.
22. XX лІэшІыгъуэм и 30 гъэхэм адыгэ литературэм зыІэригъэхъа ехъулІэнныгъэхэмрэ иІа щыщІэнныгъэхэмрэ.
23. Туарши Аслъэн и «Псыкъельэм и макъамэхэр» романым щІэль гупсысэ нэхъышхъэмрэ и художественнэ гъэпсыкІэмрэ.
24. Къэбэрдей-шэрджэс усыгъэм и жыпхъэ нэхъышхъэхэр.
25. Акъсырэ Залымхъан и драматургиер, тхыдэмрэ ІуэрыІуатэмрэ абы щаубыд увыпІэр.
26. Нало Ахымэдхъан и тхыгъэхэм Хэку зауэшхуэр къизэришыгъэльэгъуэжар.
27. ПащІэ Бэчмырзэ и усэхэмрэ и уэрэдхэмрэ: зытеухуар, я гъэпсыкІэр.
28. Лъэпкъ лыгъэмрэ хъэл-щэнымрэ КІэрашэ Тембот и прозэм къизэришыгъэльэгъуар.
29. Литературэм и пкыыгъуэхэр, лІэужыгъуэхэр, жанрхэр.
30. Щомахуэ Амырхъан и прозэм лъэпкъхэм яку дэль зэпышІэнныгъэхэмрэ зэныбжъэгъуэхэмрэ къизэришыгъэльэгъуэжар.

3.3. Методические рекомендации по проведению вступительного экзамена

Сдача вступительного экзамена проводится на открытых заседаниях экзаменационной комиссии с участием не менее четырех человек. В состав комиссии, принимающей экзамен по направлению, входит не менее трех преподавателей кафедр кабардинского языка и литературы и фольклора народов Северного Кавказа. Время опроса составляет не более 20 мин.

Результаты вступительных испытаний определяются оценками «отлично», «хорошо», «удовлетворительно», «неудовлетворительно» и объявляются в тот же день после оформления в установленном порядке протоколов заседаний экзаменационной комиссии.

Критерии оценки знаний экзаменуемых:

При оценке вступительного экзамена учитывается:

- правильность и осознанность содержания ответа на вопросы, полнота раскрытия понятий и закономерностей, точность употребления и трактовки специальных лингвистических терминов;
- степень сформированности интеллектуальных и научных способностей экзаменуемого;
- самостоятельность ответа;
- речевая грамотность и логическая последовательность ответа.

Оценка «отлично»:

- полно раскрыто содержание вопросов в объеме программы и рекомендованной литературы;
- четко и правильно даны определения и раскрыто содержание лингвистических понятий, корректно использованы научные термины;
- для доказательства приведены примеры;
- ответ самостоятельный, исчерпывающий, без наводящих дополнительных вопросов, с опорой на знания, приобретенные в процессе специализации по выбранному направлению филологии.

Оценка «хорошо»:

- раскрыто основное содержание вопросов;
- в основном правильно даны определения понятий и использованы научные термины;
- ответ самостоятельный;
- определения понятий, неполные, допущены нарушения последовательности изложения, небольшие неточности при использовании научных терминов или в выводах и обобщениях, исправляемые по дополнительным вопросам экзаменаторов.

Оценка «удовлетворительно»:

- усвоено основное содержание учебного материала, но зложено фрагментарно, не всегда последовательно;
- определение понятий недостаточно четкое;
- не использованы в качестве доказательства примеры или допущены

ошибки при их изложении;

- допущены ошибки и неточности в использовании научной терминологии, определении понятий.

Оценка «неудовлетворительно»:

- ответ неправильный, не раскрыто основное содержание программного материала;
- не даны ответы на вспомогательные вопросы экзаменаторов;
- допущены грубые ошибки в определении понятий, при использовании терминологии.